

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТВОРЫ

ТОМ IV

КНИГОСПІЛКА. КИЇВ

1923

100210

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

~~7842~~
Переоброблено в 1938 році

ІНВ. б3

Друковано три тисячі примірників
у друкарні Київської Філії Книго-
спілки, вул. Короленка, був. В. Воло-
димирська 43.

У КАТАКОМБАХ

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА

[Посвята шановному побратимові А. Кримському]

ДУД — Київ, 1923.

Катакомби коло Риму. В крипті, слабо освітленій олійними каганчиками і тонкими восковими свічками, зібралась громадка християн. Єпископ кінчає проповідь слухачам і слухачкам, що стоять набожно, тихо і покірно.

Єпископ. Прославмо ж, братя, Господа Христа, що посадив на небі поруч себе замученого брата Харіклея.

Хор. На небі слава Господу Христу, що визволяє від земних кайданів, з гріховної темниці нас виводить у царство світла вічного.

Диякон. Амінь.

Єпископ. Наш брат був на землі рабом поганським,

тепер він раб Господній, більш нічий.

Неофіт-раб. Господній раб? Хіба ж і там раби?

А ти ж казав: нема раба, ні пана у царстві божому!

Єпископ. Се щира правда: всі рівні перед Богом.

Неофіт-раб. І раби?

Єпископ. Раби Господні, брате, не забудь.

Сказав Христос: ярмо мое солодке, тягар мій легкий. Розумієш?

НЕОФІТ-РАВ [після тяжкої задуми].

Hi!..

Не можу. Не збегну я сього слова.

ХРИСТИЯНКА-РАВИНА [в раптовому нестягі про-
рокує].

Уже лежить при дереві сокира!..

„Я посічу його і ввергну в пломінь“,
сказав Господь... Прийди, прийди, прийди,
Ісусе, сине божий! Похилилась
твоя пшениця,—жде вона серпа...
Ох, доки-ж, Господи?... Рахиль ридає,
нема її діток...

[Безладна мова переходить у несамовитий ле-
мент, інші жінки її собі починають голосити, де-хто
з чоловіків теж не витримує].

Спископ [владним, дужим голосом].

Геть, сатано!

Твоєї влади тут немає!

[Підходить до пророчиці, що б'ється в корчах і
кладе її на голову руку].

Сестро!

Молитва її віра ҳай тебе рятуєтъ
від наваження злого духа.

[Жінка помалу затихає під його поглядом і без-
сило склоняється на руки до товаришок, що під-
держують її].

ХРИСТИЯНКА [одна з тих, що піддержують проро-
чию. Озивається несмілим голосом].

Отче!

Її дитину вчора пан продав

якомусь грекові з Коринта...

Спископ.

ВМОВКНИ!

Великий наш апостол заповідав:

„А жінка серед збору хай мовчить.“

[Пророчицю тим часом виводять. Мовчання].

НЕОФІТ-РАВ [підходить до єпископа. Тремтячим від
збентеження, але розплачливо-зважливим голосом].

Прости, але я все-ж не розумію,
як може бути якесь ярмо солодким,
а щось важче легким.

Спископ.

Брате мій,

коли ти сам по волі цією схилиш
в ярмо Христове, солодко се буде
твоїй душі; коли ти самохітъ
на себе хрест візьмеш, невже він буде
важким для тебе?

НЕОФІТ-РАВ.

Але нашо маєм
що самохітъ у ярма запрягатись
та двигати хрести по власній волі,
коли вже й так намучила неволя?
Намулили нам ярма та хрести
і цією й душу, аж терпіть не сила!
Я не за тим прийшов до вас у церкву,
щоб ярем та хрестів нових шукати.
Ні, я прийшов сюди шукати волі,
бо сказано-ж: ні пана, ні раба.

Спископ. І цюю волю матимеш ти, брате,

як тілько станеш під ярмо Христове.
Раби Господні рівні між собою.

Ти під ярмом шлях світовий пройдеш
і в царство боже ввійдеш, теє царство
де вже немас пана окрім Бога,
а він-же нам отець. Твоя гордина
була-б до сатанинської подібна,
якби ти влади Господа-отця
не хтів признати над собою.

Неофіт-раб.

Отче,
яка вже там в раба гордinya тая!
Нехай і так, нехай отець єдиний
над нами буде, та коли-ж настане
те царство боже? Де його шукати?
Один з братів казав: воно на небі,
а другий: на землі...

[Дивиться з запитом і палким сподіванням].

Єпископ.

Обидва праві.

Неофіт-раб. Де-ж на землі є царство боже?

Єпископ.

Тут.

Неофіт-раб. У Римі?

Єпископ.

В нашій церкві.

Неофіт-раб.

В катакомбах?

Єпископ. Не говори „ось тут“, чи „там воно“.

Воно є скрізь, де Бог є в людських душах.

Неофіт-раб. Коли-ж він буде в душах всіх людей?

Єпископ. Тоді, коли Христос удруге прийде
на землю з неба.

Неофіт-раб [смутно]. Брат один казав,
що літ аж тисяча минути мусить
від першого до другого пришестя...

Єпископ. Се сресь, брате, бо ніхто не знає
ні дня, ні часу...

Неофіт-раб [впадає йому в річ із радісною надією].
Значить, царство боже

настati може в кожен день і час?

Єпископ. Запевне так.

[Неофіт-раб замислюється і знов смутніє].

Про що гадаєш, брате?

Неофіт-раб. Я думаю... ось ти казав, що тут
у нас є царство боже... А чому-ж

у нас тут є патріції, плебеї,

ну, і раби? [Оглядає все зібрання, де-котрі спускають очі в землю].

Християнин-патріцій [виступає трохи наперед].

Душа твоя, мій брате,
бентежиться даремне. Я—патріцій,
а він—мій раб [показує на старого чоловіка],

але се так для світа,

а перед Богом ми брати обов.

Неофіт-раб [до старого раба].

Ти раб йому про людське око тілько?

Старий раб. Ні, я служу своєму пану вірно,
не тілько зо страху, а й по сумлінню,
як наказав Господь.

Неофіт-раб. Коли ви рівні,

то нащо маєш ти йому служити?

Старий раб.

То божа воля, що вродивсь він паном,
а я рабом.

Неофіт-раб. То значить, в царстві божім
є раб і пан?

[Старий раб мовчить].

Патріцій. Він тут мені не раб.

Тут я йому готов умити ноги,—
ми зажили святого тіла й крові
укупі, при однім столі.

Неофіт-раб [до старого раба].

І дома
так само при однім столі їсте?

Старий раб.

Ні, брате, се-б зовсім не випадало!

Неофіт-раб. Чому?

СТАРИЙ РАБ. Во так не личить... неподоба...
Єпископ [до неофіта-раба].

Не спокушай його. Він простий духом,
а царство боже для таких найближче.
Хто терпить все в покорі, той щасливий,
тому однаково, чи пан, чи раб
він буде тут у світі.

НЕОФІТ-РАБ. Ні, мій отче,
ні, не однаково... [З поривом].

Коли-б ти бачив,

як плакала моя дитина вчора,—
воно-ж покірне, тихе немовлятко,—
до вечора без покорму заставшись,—
на оргії прислужувала жінка
і ніколи було забігти в хату
погодувати дитину. А тепер
дитина наша хвора, тілько жінка
не сміє плакати, бо пан не любить
очей заплаканих в рабинь вродливих.

Єпископ. Не треба плакати, хоч-би померла
дитина ваша—їй велике щастя
на небі приготоване.

НЕОФІТ-РАБ. А панській
малій дитині менше щастя буде,
коли помре невинним немовлятком?

Єпископ [трохи збентежений].

Невинні всі однакові у Бога.

НЕОФІТ-РАБ [понуро].

То паненяті вдвос щастя буде,
раз на землі, а вдруге їй на небі...
СТАРИЙ РАБ. Не заздри, брате, не губи душі,
святої чистоти їй не плями.

Нехай знущається твій пан-поганин—
(бо християнин так-би не знущався)—
він чистоти в твоїй сім'ї не знищить,
поки в тебе і в жінки душі ясні.

НЕОФІТ-РАБ. Ой, не печи мене словами, діду!..

Пробач, не знаєш ти... сказати сором...

Е, що там сором для раба!.. Скажу!

Яка там „чистота“ і „ясні душі“?

Моя душа гніє, коли я бачу,
як жінка з оргії приходить часом
вином розпалена, з огнем в очах
від сороміцьких співів. Квіти в косах
ще не зов'яли і такі яскраві
супроти бруду в хаті видаються...

Одежу панську жінка поспішає
зміняти на верету рабську швидче,
щоб не каляти в нашій „чистій“ хаті,
і я не раз у жінки бачив слізози
в такі хвилини... Звичка до роскошів
уїлась їй у сердце, мов іржа,
без них їй тяжко... Діду, я не міг,
не міг не бить її за тії слізози,
хоч знов, що тим спротивлю їй ще гірше
огидну хату нашу...

ПАТРІЦІЙ. Брате мій,

ти напути на нашу віру жінку,
тоді вона вже плакати не буде
по марних світових роскошах.

НЕОФІТ-РАБ.

Пане!—
чи пак у вас тут кажуть „брате“,—знаєш,
не зважуся я жінки навертати
на нову віру. Хай вже ліпше плаче

по чистих шатах та по панській хаті,
ніж мас плакати по чистоті
душії своєї й тіла. Врятувати
вона однаково себе не може,
то що їй з того, коли буде знати
про гріх і святість. Краще хай не знає.
Епіскоп. Хто по неволі согрішив, той чистий.
Неофіт-РАВ. Та ми, раби, сами не раз не знаєм,
що робим по неволі, що по волі...
Гріх, чи не гріх, а мука зостається...
Сказати тяжко... я не знаю сам,
чи то моя, чи панська дитина...
Люблю дитину й часом ненавижу...

СТАРА ЖІНКА.

Гріх ненавидіть, тож дитя невинне.
[Глянувші на епіскопа, замовкає].

Епіскоп. І жінка часом мудре слово мовить.

[Молода, але змarnіла, убого вбрана жінка щось
шепоче на вухо поважній старій вдові-дияконісі].

Дияконіса [до епіскопа].

Дозволиш говорити, чесний отче?

Епіскоп. Кажи, але коротко.

Дияконіса [вказує на молоду жінку].

Ся сестра
бажає послужити сьому брату
[вказує на неофіта-раба].

Епіскоп. Як саме?

Дияконіса. Просить, щоб його жона
приносила дитину їй до хати,
йдучи на панську оргію служити,—
сестра свое годує немовлятко,

то вділить покорму і тій дитинці,
та й доглядить до вечора сумлінно.

Епіскоп [до молодої жінки].

Се добре діло перед Богом, дочко.

[Молода жінка покірливо схиляє голову].

Дияконіса [до неофіта-раба]

Скажи своїй жоні нехай приносить
дитя до хати теслі Деодата—
на Форумі Малому він живе—
і доручить сестрі Анціллодеї,
за догляд щирий може бути певна.

Анціллодея. [Молода жінка. Тихим голосом до неофіта-раба].

Зроби мені сю ласку, милий брате!

Неофіт-РАВ [зворушений].

Спасибі, сестро!

ПАТРІЦІЙ. А до мене прийдеш,

я дам тобі одежі, не нової,
але порядної, з моїх рабинь,
ми з жінкою дам ім більш, ніж треба,
то можуть і твоїй жоні вділити,
коли твій пан не досить їй дас.

Неофіт-РАВ [здержано].

Спасибі, пане!

Епіскоп [поправляє]. „Брате“.

Неофіт-РАВ [байдужо]. Хай і так.

Християнин-купець.

Казав ти, жінка любить чистоту,
а в хаті бруд. Приходь до мого краму,
я мила дам без грошей, певно пан ваш
вам жалує його.

Неофіт-РАВ [з ледве скритою насмішкою].

Либонь, що так!

Диякон. Ти може часом голодуєш, брате,—
здебільшого погани зле годують
своїх рабів,—то ти приходь до нас
що-тижня на агапи у неділю
(се в нас такі обіди для убогих),
там матимеш поживну добру страву
для тіла і для духа. Бо часами,
як покінчиться вже трапеза вбогих,
приходять і єпископ та найстаріші
Христової зажити крові й тіла,
подати нам науку благочестя,
умити ноги браттям. Ти приходь
на дворище до мене. Я олійник,
Агатофілом звуся, коло Термів
моя оселя. Всяк тобі покаже,
де мешкає „отой дивак багач,
що любить годувати всю голоту“.
Се так про мене гомонять погани.

Неофіт-РАВ [нічого не відповідає дияконові і стоїть
який час мовчки, вхопившись за голову].

До чого я дожився! Лихо тяжке!

Жебрущим дідом замолоду став!..

Бог мені клясти? Чи свого батька,
що за довги продав мене в неволю?

Чи ті довги, чи того багача,
купця на людські душі? Чи той день,
той час, коли на світ я народився?

Єпископ. Нещасний, схаменися! заспокоїся!

Жени від себе геть лихого духа
гордині й розпачу! Смертельний гріх
осі твої проклони, ще й в годину,
коли тобі брати братерську поміч
так гойно призволяють.

Неофіт-РАВ.

Ой, та поміч!
Вона мені вразила серце вкрай...
Та глянь-же ти на сю змарнілу жінку!
[Вказує на Анціллодею].

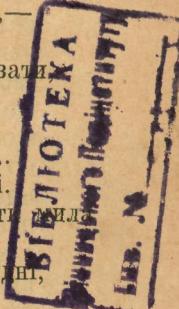
Вона-ж як тінь. А в мене-ж молода,
здоров'ям повна жінка, тілько син мій,
як сирота, за покормом бідує,
чужій дитині долю заїдати,
або вмірати мусить, поки мати
вином і втіхою панів частус.

І я ще маю жебрати одежі
отій своїй з біди гуляцьїй жінці,—
з рабів рабині шмаття назбіраю,
бо ніколи рукам здоровим прясти,—
немас часу, бо що день, то свято.
Ти кажеш, гріх клясти й розпачувати
а се ж не гріх—голодних об'їдати
і голих обдирати? І кого-ж?

Своїх братів, працьовників, рабів...

Диякон. У нас дають і вбогі, і заможні.

Неофіт-РАВ. А, я забув, що можу взяти
у брата-крамаря зовсім задурно,
щоб трохи обхаочить рабські злини,
аби не так уже кололи очі
у царстві божому братам багатим,
а то ще прийде часом брат убогий
на ту агапу раз на тиждень їсти,
та розпростре свої брудні верети
на лаві поруч білої туніки
і вишитої тоги. [До патріція]. Ти подякуй
свому товаришу за тес мило,
бо може придеться умити ноги

736

19498

мені для християнського братання,
то все-ж таки вони чистіші будуть,
як я їх дома трошки милом змию,
пожалую ручок патріціянських.

[Патріцій спалахує, але стримується і тілько поглядає на епископа].

Епископ [ще тихим, здержанім голосом, але вже суворо].

Який злий дух тобі обмарив сердце?
За віщо ти своїх братів караеш
їдкими та вразливими словами?
Що ми тобі вчинили, що ти маєш
супроти нас?

НЕОФІТ-РАВ. Я маю жаль до вас,
великий жаль. Я досі був рабом,
невільником, запроданим в неволю,
забраним силоміць, а ви тепера
що й жебраком мене зробити хтіли,
щоб я по волі руку простягав
по хліб ласкавий. Ви мені хотіли
поверх ярма гіркого—ще й солодке,
поверх важкого—легке наложить,
і хочете, щоб я ще вам повірив,
немов мені від того стане легше.

Епископ. Се ми тобі по щирості казали,
по слову божому.

НЕОФІТ-РАВ. А я не вірю
ні в щирість вашу, ні в такі слова.
Якби ви щиро помогти хотіли—
он маєте на олтарі срібло
і золото—замісць отих аган
могли-б рабів з неволі викупляти,—
[до патріція]

ти, пане, міг-би відпустити їй дурно,
а ми-б уже сами собі дістали
одежі й хліба.

Епископ.

Хто такій ми,

щоб волю божу одміняти мали,
кому рабом, кому з нас вільним бути?
Про що ти дбаєш? „Не єдиним хлібом
живе людина, але й кожним словом,
що з божих уст виходить“.

НЕОФІТ-РАВ.

Ні, тай мало

самого хліба й слів, тай треба волі,
инакше буде пидіти, не жити.
За те-ж я маю жаль до вас великий,
що ви мені замісць того життя,
обітованого у вічнім царстві божім,
даєте страву, одіж та слова.

Епископ. Не всі слова однакові, мій брате,
слова Господні більш рятують душу,
ніж людські всі діла.

НЕОФІТ-РАВ.

Які-ж слова?

„Терпливість і покоря“ тілько й чув я
від вас сьогодня. Та невже вони
рятують людські душі? Та невже
за них ідуть на хрест, на наглу страту
і на поталу звірям християнє?

Епископ. Вони ідуть за те велике Слово,
якого всім словам людським не сила
достоту розказати.

НЕОФІТ-РАВ.

Що за слово?

Епископ. Те слово—Бог. Він альфа і омега,
початок і кінець. Ним все настало
і ним усе живе, і більш немає

богів на світі, окрім цього Бога.
Він є і слово, і сила, і життя.

А всі оті, що звалися богами
в поганськім світі,—идоли бездушні,
або злі духи, слуги князя тьми.
І се за те нас мучать, розпинають,
що ми не хочем ідолам служити
і князя тьми призвати нашим богом,
бо ходимо не в темряві, а в світлі.

Неофіт-РАВ [палко підхоплює слова єпископа].

„Бо ходите не в темряві, а в світлі,
то й скинули терпливість і покору,
як маску міма, геть з свого обличчя,
не хочете служити і коритись
тому, чиєї влади ваші душі
призвати більш ні можуть, проти кого
боротись вам велить сумління ваше“,—
чи так я зрозумів тебе, мій отче?

Єпископ. Так, лиш одно додати мушу я:
ми боремось в терпливості й покорі.

Неофіт-РАВ [упалим голосом].

І знов нічого я не розумію:
боротися в покорі... Що се значить?

Єпископ. Ми боремося з духом,—не з людьми.
Ми платимо покірно всі податки,
ми кесаря шануємо і владу,
не повстаем ні словом, ані ділом
супроти них, а тільки князю тьми
ні жертві, ні поклонів не даемо.

Неофіт-РАВ. А хто-ж такі той кесарь, тая влада?
Хіба-ж вони не слуги слуг того,
кого ви князем темряви назвали?

Єпископ. В той час, як служать ідолам, а в іншій—
вони начальники від Бога, дані.

Неофіт-РАВ. Від Бога? Від якого?

Бог єдиний

на світі є, Бог Слово, Бог Любов,
Бог триєдній, Батько, Син і Дух.

Неофіт-РАВ. То се він дав і кесаря і владу
преторіянську та патріціянську
і владу над рабами багачів?

Єпископ. „Нема на світі влади окрім тої,
що йде від Бога“. Бог є царь і пан
над усіма владиками земними,
вони в його руці, і він помститься
над ними за неправду, а не ми.

„Мені належить помста“, каже Вічний.

Неофіт-РАВ. Коли-ж та помста?

Хто збегнути може

Єпископ. шляхи Господні?

Неофіт-РАВ. Може аж тоді,

як царство боже стане по всім світі,
коли Христос на землю вдруге прийде?

Єпископ. Тоді напевне буде божий суд.

Неофіт-РАВ. А потім що?

Єпископ. Одна отара буде,

єдиний пастирь.

Неофіт-РАВ. А при нім не буде

помічників, намісників Господніх?

Ніяких тих начальників над нами?

І вже тоді не будуть більше люди

у думці вільні, а в житті раби?

Єпископ. Не знаю, цього слова нам не дано
від Господа Христа й його посланців.

Неофіт-Раб.

Отак?... Про мене-ж, хай воно й ніколи
те царство боже не приходить!

Старий Раб [з немовнім жахом]. Боже!
Рятуй нас від гріха! Що він говорить?

[Вся громада християнська гомонить; окромих
слів не чутно, але гамір, як хвиля, росте, напов-
няє крипту і луною розкочуеться по темних пе-
реходах катакомб].

Спископ [підіймає руку вгору. Дужим голосом].
Мир, браття, вам! [До неофіта-раба].

Покайся, нечестивий!

Візьми назад слова ті необачні,
бо гірш тобі на тому світі буде,
ані-ж на сьому. Хто на сьому світі
не хоче царства божого вбачати,
той втратить і небесне царство боже,
і буде ввергнутий в гегену люту,
де пломінь невгласимий, плач і скргіт,
і де робак до віку точить серце.

Неофіт-Раб [палко].

Ні, не покаюсь. Ти, старий, даремно
мене гегеною лякаєш. Маю
гегену ту що-дня і що-години,
навколо себе чую плач і скргіт,
що-дня мені робак той точить серце.
Тож він мене привів сюди до вас
шукати правди, волі і надії.
А що я в вас найшов? Слова облудні
і марні мрію про небесне царство
та про царя єдиного в трьох лицах,
що над панами нашими панує,
і їм дає над нами панувати.

від першого до другого пришестя,
а може й дамі. Може-ж і по смерти
у тім небеснім вашім царстві божім
до віку буде так, як тут до часу, —
безплотні душі ваши будуть вічно
терпіти і „боротися в покорі“.
Сей рабський дух [на старого раба]
і там служити буде

не тілько зо страху, а й по сумлінню
душі патріціянській можновладній,
сей [на крамаря] буде важити добро і зло
і чистоту по часточках вділяти,
сей [на диякона] раз на тиждень буде роздавати
духовну страву отакій голоті,
як хоч-би й я, а ми вже, злидарі,
стоятимем тихенъко та покірно,
немов старці перед багатим паном,
ждучи, який нам знак подасть епископ,
чи він хоч слово мовити дозволить,
а може нам звелить співати гімни
єдиному цареві всіх царів
і панові усіх рабів небесних.

Ні, далебі, не знаю, чи не краще
було-б мені в самій гегені вічній,
ніж у такому рабстві безнадійнім,
з якого й смерть вже визволить не може.

Спископ [що вже скільки раз намагався перервати
тут мову і стукає патерицею об землю, гнівним і
грізним голосом покриває слова неофіта-раба].

Геть, відйди від мене, сине тьми!
Лиши сей збір! Чого сюди прийшов
бентежити святу громаду нашу?

Нащадку злий ехидни, скрийся в нору,
з якої виліз на погибель душам!
Неофіт-раб. Ні, ти мене не сміш проганяти,
бо я сюди прийшов по твому слову,
повіривши обітниці лукавій,
немов-би тут знайду любов і спокій
і вічне життя. А ви забрали
останній спокій і любов останню,
навіки отруїли, і тепер
душа моя вмірає. Я не знов,
що значить гріх, я тілько знов нещастия,
а ви мене навчили, що то гріх
і нечисть перед Богом. Я був певний,
що смертью покінчаються всі муки,
а ви мені відкрили ціле пекло
в просторі вічності за гріх найменший.
так мусите-ж ви дати оборону
від безлічі гріхів отих пекельних.
Учили ви мене любити близьких,
так научіть мене їх боронити,
а не дивитись, опустивши руки,
як в рабстві тяжім браття погибають.
Все ваше милосердя, наче латка
на ветоші злідениого життя
і тільки гірше злідні виявляє.
Чи молоко чужої жінки дастъ
моїй дитині ніжність материнську?
Чи верне чиста одіж чистоту
моїй щодня плямованій дружині?
Чи я забуду серед ваших зборів
мою сумну, зганьбовану оселю?
Не хліба хочу я, не слова прагну,

любови чистої без плям бажаю,
без заздрощів, без сумнівів нечистих,
до ясної надії пориваюсь,
що я хоч здалека побачу волю,
що хоч мій син, онук, найдальший правнук
такого часу діждє, як і слово,
ганебне слово „раб“ із світа зникне.
Жадаю віри в ту святую силу,
що розум просвітить у найтемніших,
і всіх людей збере в громаду вільну
без пастиря-дозорця і без пана,
а не в отару з пастухом свавільним
та з лютими собаками, тремтячу
від голосу вовків, левів, шакалів,
гієн, лисиць і всякого хижакства.
Не я один духовну спрагу маю,
не я один так серцем голодую,
багато нас таких. Мені казав
один товариш-раб, що десь над Тібром,
як перейти отрусну Маремму,
є табор потайний рабів-повстанців.
Утомлені своїм довічним рабством,
вони гадають розірвати пута
і скинути ярмо з своєї ший.

ПАТРІЦІЙ. Ти думаеш вони надовго скинуть?
Неофіт-раб. Хоч-би на мить, і то вже варто труду!
Я сподівався на довічну волю
в громаді вашій, але ви й на мить
„солодкого ярма“ не здатні скинути.
Так чи не краще залишити мрії
про вічне і піти на часове,
замісць агап на оргію кріаву?

ПАТРІЦІЙ. Скажи—на хресті на ганебну страту.
НЕОФІТ-РАВ. Ей, християне! З якого часу

у вас ганебною зоветься страта?

Невже се ви жахаєте хрестом?

Адже Мессія ваш не посоромивсь
укупші з розбишаками конати
на тім хресті.

ЄПИСКОП. Він освятив хреста,
а не розбійники. Він врятував їх,
а не вони його.

НЕОФІТ-РАВ. Овва! Невже?

А може б він не парював на небі,
не панував над душами людськими,
якби не проливалась тая кров
розвбійників, повстанців, непокірних
на пострах всім рабам і „простим духом“,
бо може „терпеливість і покора“
давно-б полинули з землі на безвістъ,
якби мара прибитих на хрестах
кровавих розбишак нас не лякала
погрозою даремного сконання.

МОЛОДИЙ ХРИСТИЯНИН.

Терплячих і покірних не лякає
смерть на хресті за того, хто прийняв
за всіх нас муки хресні.

НЕОФІТ-РАВ. Так на те

він їх прийняв, щоб ми їх знову приймали?
То деж він, той рятунок, в чім той викуп
гріхів усього світа, як і знову
щодня кріваві викупи даються?

ЄПИСКОП. Той викуп там на небі. Наше царство
не цього світа. Хай тіла вмірають,

аби повік жили блаженні душі.
Христос віддав і плоть, і кров свою,
в поживу вірним, а такі ледачі
раби лукаві, як ось ти, марнують
святий той дар, і він даремне гине.

НЕОФІТ-РАВ. А мало нас погинуло даремне,
крівавих жертв усім богам неправим,
та гине й досі за того царя,
що, кажеш ти, на рабство осудив нас?

Хто зміряв шлях, обставлений хрестами,
що ми, раби, одвіку перейшли?

Хто зважив кров, що досі ще не впала
на голову катів, а все тяжить
на дітях тих замучених героїв?

По тій крові, немов по багряниці,
постеленій для кесарських тріумфів,
пройшла богів фаланга незчисленна
з землі на небо. Доки буде слатись
під ноги їм, тиранам безтілесним,
богам, безкровним, неживим примарам
живої крові дорога порфіра?

Своєї крові я не дам ні краплі
за кров Христову. Як-що тілько правда,
що він є бог, нехай хоч раз пролиться
даремне божа кров і за людей.

Мені дарма, чи бог один на небі,
чи три, чи триста, хоч і міріади.

За жодного не хочу помірати,
ні за царя в незнаному едемі,
ні за тиранів на горі Олімпі,
нікому з них не буду я рабом,—
доволі з мене рабства на сім світі!

Я честь віддам титану Прометею,
що не творив своїх людей рабами,
що просвітив не словом, а вогнем,
боровся не в покорі, а завзято,
і мучився не три дні, а без ліку,
та не назвав свого тирана батьком,
а деспотом всесвітнім і прокляв,
віщуючи усім богам погибель.

Я в слід його піду. Коли загину,
то не за нього—він не хоче жертви—
але за те, за що і він страждав.

Нехай нікого хрест мій не ликає,
бо як почую я в своєму серці
святий вогонь, і хоч на час, на мить
здолаю жити не рабом злidenним,
а вільним, непівладним, богорівним,
то я щасливим і на смерть піду,
і без докору на хресті сконаю.

[Анціллодея раптом заходиться невтримливим риданням].

Неофіт-Раб [лагідно].

Чого ти, сестро? Що тебе вразило?
Чи я тебе образив прикrim словом?
Повірь мені, я не хотів того.

Анціллодея.

Ні, брате... не образив... тілько... шкода...
Так жаль мені тебе... загинеш певне...

Єпископ. Не плач. Лукавий раб—не вартий сліз.

Він поклонився духом Прометею,
а той есть Сатана, одвічний змій,
що спокусив на гріх і непокірність.
Нема сьому рабові ні рятунку,

ні прощі! Він занапастив себе.
Покиньмо нечестивця, одсахнімось,
ходім од зла і сотворімо благо.

Неофіт-Раб. А я піду за волю проти рабства,
я виступлю за правду проти вас!

[Вся громада рушає з свічками в руках. Єпископ попереду. Неофіт-Раб іде сам окріме другим переходом в інший бік].

РУФІН і ПРІСЦІЛЛА

ДРАМА В 5 ДІЯХ

ОСОБИ І-ОЇ ДІЇ.

Руфін Емілій—молодий Римлянин значного роду.

Присцілла—його жінка, християнка.

Аецій Панса—її батько, значний Римлянин, дідич.

Кай Летіцій—префект, Руфіновий приятель.

Шарвус—християнин невідомого роду-племені.

Сервілія—Римлянка, плебеянка.

Рав—у Руфіновій господі.

Драма діється в II в. по Р. Х.

але й трівогу.—На порозі сіней, що ведуть з перистіля, показується Присцілла закутана в велике з грубої тканини покривало, вона його скидає, увійшовши, і її суворо-проста одяга кидається в вічі дивним контрастом супроти оздобленої оселі та її коштовного хоч і благородно-простого патріціянського убрання самого Руфіна. В руках у Присцілли маленька лямпочка (люцерна).

РУФІН [кидається їй назустріч. З докором, в якому більше чутно біль, ніж досаду].

Прісцілло! як-же можна?...

ПРИСЦІЛЛА [спокійно]. Що, Руфіне?
Руфін. Ти знов була сьогодня в катакомбах?
ПРИСЦІЛЛА [трохи помовчавши].

Якби могла промовчати—охоче промовчала-б на се твоє питання, але ще більше, ніж ося люцерна, мене перед тобою зрадить щирість.
[Становить люцерну на один з постаментів].

Неправди я казать тобі не хочу, а правду перемовчать не здолаю: так, я була сьогодня в катакомбах і завтра знов піду, як тілько ти мені того не заборониш.

РУФІН.

Люба,

ти знаєш, я ніколи не вживаю супроти тебе ні тієї сили, яку мені дала сама природа, ні того права, що дає закон. Мені бридка слухняність по неволі,— я-ж не рабиню взяв собі за жінку.

ПРИСЦІЛЛА. У Римі небагато чоловіків таких, як ти, а може ти єдиний

ДІЯ I.

Атріум у домі Руфіновим: велика, гарна світлиця з квадратовим басейном посередині (*impluvium*) і такою-ж великою незакритою кватиркою в стелі над ним (*compluvium*). Коло басейну простий хатній олтарь без статуй. До світлиці притикає скілька бічних кімнат, відділених від неї не дверима, а важкими запонами з дорогих тканок; простінки межі завісами прикрашені малюванням та погруддями філософів на високих підставках. У глибині світлиці широкий з розсуненими запонами вхід до чималої і гарно вряжденої кімнати (*tablinum*), де видко багато сувоїв пергаменту, таблиць і т. і., що робить кімнату подібною до бібліотеки; на задній стіні таблицу є ще двері, теж однією. По обидва боки таблицу широкі та короткі сіни провадять у внутрішній двір—перистіль. З атріума видко крізь сіни та крізь двері таблицу той перистіль з колоннадою навколо нього, ставок посеред нього з квітником та з декоративними ростинами. Сцена уряджена так, що атріум видко тілько половину, через те імплювіум приходиться на авансцені, таблиця-же і сіни в перистіль через те не дуже відсунені в глибину.—Під час дії входиться до атріума через перистіль сіньми, а не з бічних куїс.— В атріумі є чимало скамничок, ослонів, дзвігликів, столиків, ваз на підставках, що робить світлицю оздобленою та захищеною, хоч всна й не над міру роскішна.— Смеркає. Руфін сам. Нетерпляче ходить по атріумі, часом виходить у перистіль і дивиться в вікна на вулицю. В його поводінні видко не тілько нетерплячку,

на цілий Рим. Я тямлю се й цінью.
Бог, всевидючий свідок почуваннів,
всю вдячність моого серця бачить ясно,
і чай-же він мені колись поможе
ту вдячність виявити супроти тебе.
А поки що—коли-б ти знат, як тяжко
мені невдачною здаватись...

Руфін. Годі,
лишімо се, не вдячності я хочу,
та й ні за що тут дякуват... [Збентежено].
Прісцілло!

дружино моого серця... я не можу
ніяким словом вимовити страху,
трівоги тої злой, що мов яструб
кривавить, мучить, роздирає серце
за кождим разом, як ти там буваеш.

Прісцілла [лагідно].

Чого-ж, мій друже, так уже боятись?

Руфін. Вже те одно, що ти так пізно ходиш
шляхом тим Нументанським, те вже страшно.
То шлях непевний,—всякий люд бродячий,
усяке розбишацтво там буває,
а ти смерком ідеш, самотня жінка...

Прісцілла. Нашо розбійникам мене займати?
Тепер я не подібна до багачки,
та й якби мала що, дала-б охоче
усякому, хто-б мав потребу в гроших,—
то що-ж мені боятися розбою?

Руфін. Жінкам страшний не той розбій, що прагне
сріблá чи золата...

Прісцілла. Може се й гордина,—
нехай Господь простить мені за неї!—

але мені здається, що зайняти
не зважився-б мене гульвіса жаден,
коли-б я тілько глянула на нього,
проникливо й одважно в самі очі.

Руфін. Се виховання справжньої матрони
і прирождenna чистота натури
тобі таке говорять, та обачність
мені отак впевнятись не дає.
Я-б спокійніший був, якби з тобою
був провожатий.

Прісцілла. В нас нема звичаю
ходити з слугами на сі зібрання.

Руфін. Я не про слуг кажу... я-б сам ходив.

Прісцілла. Але-ж, мій друже... прикро се казати...
та що-ж... ти знаєш сам... ти там чужий...

Руфін [гірко]. Я знаю, я чужий... та я-б лишився
стояти за порогом катакомбів
так; як стою вже здавна за порогом
душі твоєї, тілько-ж боронити
тебе хоч до порога я здолаю,
дарма, що я чужий...

Прісцілла. Прости мені,
не хтіла я тебе вразити словом.

Я знаю, ти здолаєш боронити,
а хто-ж тебе самого оборонить?

Руфін. Мене? Я хтів-би знати, хто посміс
напасті на Руфіна?

Прісцілла. Хто?—Закон.

Коли побачить хто й подасть до суду,
що ти вчащаєш на нічній збори
громади потайної,—не вборонить
тебе ні зброя, ні одвага знана,

ні рід патріціанський... О, Руфіне!
не можу я такого допустити!..

[Увіходить раб, вносить світло і говорить, наче між іншим, байдужим голосом].

РАБ. Там чоловік якийсь прийшов до пані.
РУФІН. До мене, може?

ПРИСЦІЛЛА [тихо до Руфіна].

Певно, хто з братів.

РУФІН [до раба]. Веди сюди, се ти не розібрав.
[Раб іде, мимрічає щось тихо про себе. Увіходить Парвус].

ПАРВУС. Мир сьому дому!

ПРИСЦІЛЛА. Мир тобі, мій брате!
Чом ти не був на службі божій?

ПАРВУС [пошепки]. Що ж се?
Хіба Руфін вже наш?

ПРИСЦІЛЛА. Ще ні, на жаль.

ПАРВУС. Так що ж ти так одверто?

ПРИСЦІЛЛА. Чоловік мій
не зрадив ще нікого і не зрадить.—
Як ти непевний, то й мені не вірь,—
нічого я не крию від Руфіна.

РУФІН. Та я піду, щоб вам не заважати.

ПАРВУС. Ні, все одно. Гадаеш я за себе
злякаєшся, як спинив твою жену?
Я дбав за спільну справу. Що ж до мене,
я ідолянам не вступаю з шляху,
не час тепер мовчати. В нас тепер
іде свята війна за оборону
Небесної Держави, і боротись
ми всі за неї мусим до загину,
хто чим здолає,—хто вогнистим словом,

хто вчинками проречистими. Горе байдужому! Лиху полову спалить Господь своїм вогнем.

РУФІН. Лиха половова,
то се либонь—такі, як я?

ПАРВУС. Из Савла
Бог Павла виявив, то й над тобою
ще, може, Бог колись покаже чудо.

РУФІН. Сказати правду, я не бачу дива
ніякого в настанні Павла з Савла.
Все, що мені доводилось читати
з листів цього тарсійського рубаки,
упевнило мене, що не змінилось
нічого в ньому після того „чуда“,
крім літери єдиної в іменні.

ПРИСЦІЛЛА. Що ти говориш?!

РУФІН. Тілько думку щиру.
Адже в його листах у кожнім слові,
загонисту вояцьку вдачу видно:
він словом бив, немов вояк мечем,
дарма, що про любов умів балакать.
Він бешкети чинив за справу віри,
немов преторіянець за образу
орла імперії,—єдина зміна,
що знак ягняті став замісць орла...

ПРИСЦІЛЛА. Се зміна не мала... ти мало знаєш
апостолові твори, щоб судити.

ПАРВУС. Вся ваша ідолянська красномовність,
усе письменство ваше—порох, цвіль
проти писання праведників божих,—
ти їх коли читав?

РУФІН. Признатись мушу:

мені не до душі писання ваших
учителів. Мене той стиль простацький,
бездаддя в доказах і рабство думки
аж до живого серця порива!

ПАРВУС. Якби ти прочитав хоч-би осе
[показує на рукопис],
то певно б не одваживсь так казати.

РУФІН. Що-ж се за твір?

ПАРВУС. Селіст один... відповідь
філософові Цельзові од нас.

Прісцілла се переписати має.
Я їй лішу, то можеш прочитати.

РУФІН. Я дуже високо ціную Цельза
і думаю, що навіть вороги
йому відмовить не повинні шани,
бо твір його не пахне ні болотом,
ні кров'ю, як здебільшого буває
у ваших супротивників. Се-ж правда?
[Не зважаючи, що Прісцілла й Парвус вмисне
перемовчали].

Дозволь мені поглянути на листа.

[Бере у Парвуса рукопис, читає кілька хвилин,
потім—до Прісцілли].

Скажи, Прісцілло, ти читала сес?

ПРІСЦІЛЛА. Список нам усім читав у-голос.

РУФІН. Не розумію, як могла ти взятись
сю погань переписувати.

ПРІСЦІЛЛА. Руфін!
РУФІН. Та як-же маю я назвать болото,
як не болотом? Тут уже немає
і того талану, що в листах Павла
усе-таки просвічує крізь нелад

і грубу форму й забобони всяки.
Тут доказу ні одного. Ні факта,
ні рації поважної, все „чуда“
такі, як перегін в свиней бісів,
та ще якісь рогаті сілогізми,
позиченні в софістів з передмістя.

ПАРВУС. Що з того, що у Цельза тії „факти“
нанизані на ниточку, мов перли
дешеві на торзі,—вони фальшиві!

ПРІСЦІЛЛА. Що з тих поважних рацій, як неможуть
вони ні одного створити дива
у людських душах так, як то створили
перекази чудові Галілейські,
що цвітом певмірущим зацвіли
серед пустині людського невірства?

РУФІН [все дивлячись у рукопис].
Ти-ж тілько слухай, що се за слова:
[читає] „гадючий виродку“, „нащадку пекла“,
„душе смердяча“... [опускає рукопис] бридко
вимовляти.

Наперчено, немов погана юшка!
То се така лагідність християнська?
То се така свята премудрість ваша?

ПАРВУС. Ні, се такий огонь святого гніву!
Ні, се таке святе безумство віри,
що не дає нам, християнам, бути
такими, як філософ Цельз премудрий!

ПРІСЦІЛЛА. Він справді ні холодний ані теплий,
як дерево сухий, зовсім ніякий.

ПАРВУС. Волю я мучителя Нерона
над ворога такого, що вбиває
не тіло, тілько дух, що роз'їдає

нам віру нишком, наче міль одежу.
Нерон—той був великий виноградар
в саду Господнім, кетяги достиглі
давив, і з їх крові вино робилось,
насичене ферментами новими.

РУФІН. Великий жаль, що стілько крові ллеться
за вашу віру, бо мені здається,
вино ще грас, а вже оптом чути.

Я певен, що пожар великий Рима
не християне вдіяли, та може
вони пожар готовують нам ще більший.

ПАРВУС. На пожарищі світ новий настане.
РУФІН. Чи в тому світі буде й Рим новий?

ПАРВУС. О ні, не Рим, новий Єрусалим.
РУФІН. І се тебе так тішить? Хто-ж такий ти?

Римлянин, чи Юдей?

ПАРВУС. Я християнин
і більш ніким не хочу бути.

РУФІН. Се видно.
Чи й всі такі в новому світі будуть?

ПАРВУС. А вже-ж, ми всі там будем громадянє
Небесної Держави, а не Риму,
і не Атен, і не Александрії,
чи як там звуться ще столиці людські.

РУФІН. Ну, не хотів-би я дожити до цього!
ПАРВУС. Там будуть праведні, воскреслі з мертвих,
а не такі, як ти.

РУФІН. Нехай і так.
Доволі з мене, що тепер я бачу.
Як далі піде так, ми хутко станем
чужинцями у нашім ріднім краю,
вигнанцями з небесної держави,

бо їй нема на нашім світі місця
та й ми дістатися туди не можем,
де перше треба вмерти, щоб ожити,
і втратити зовсім подобу людську,
щоб статися не людьми й не богами,
а чимсь таким, як тінь, як дим, як пара.

ПРІСЦІЛЛА. Таким, як дух, безгрешний, чистий дух.
ПАРВУС. Без марних клопотів, без людських
зліднів.

Не будуть там ні сіяти, ні жати...

РУФІН. Поки новий Єрусалим настане,
то Рим піде в старці, або в неволю.

ПРІСЦІЛЛА. Се ти говориш так, бо не забагнув,
що значить боже царство—тут настане
не цезарям свавільним панування,
а Богові единому.

РУФІН. Волю
державу навіть цезарів найгірших,—
хоч я республіканець, як ти знаєш.
Волю щиро пантеон великий,
де міститься республіка весела
богів Еллади, гарної, що стали
в Італії сенатом при народі
богів латинських мудрих, працьовитих.
Юпітер не цурається з'явитись
Серапісом в Єгипті чи Амоном,
Венера подає Астарті руку
так, як сестра сестрі.

ПАРВУС. О, сим не трудно
погодитись, бо всі вони злі духови,
однаково злочинні та розпутні,
їм легко в згоді жити.

РУФІН. Так, мир і згода,
гармонія небесна панувала
в великім пантеоні. А тепер
порушилась гармонія всесвітня
і я не бачу краю боротьби.

ПАРВУС. Йі буде край, коли той пантеон
до підмурівку знищить божа сила.

РУФІН. А підмурівок?

ПАРВУС. Стане олтарем
Єдиному.

РУФІН. Олтарь серед руїн!..

ПАРВУС. Так мусить бути. Не може помиритись
вода з олією.

РУФІН. Поки вогонь
олію спалить, випарить всю воду
і цілий світ оберне у пустиню.

ПРІСЦІЛЛА. А звідки-ж ти рятунку світу ждеш?
Тож ти не поклоняєшся віддавна
ні кому з тих богів, що в пантеоні.

РУФІН [показує на бюсти філософів].
Ось постаті, яким я поклоняюсь
і поклонятимусь до віку.

ПАРВУС. Сії?

Знікомій тіні краще поклонятись,
заблуканці-кометі, ніж таким.

РУФІН. Вони блукали, правда, як і всякий
одважний, хто нових країв шукає.

ПРІСЦІЛЛА. Де-ж край блуканню мандрівної думки?
Де дно в розумуванні? Де котвиця,
куди ти кинеш і за що зачепиш
ту котву, щоб спинити корабель,
утомлений одчасем безбережжя?

РУФІН. Нам рано ще котвиці закидати.

Нехай тяжка й трудна мандрівка наша,
але-ж вона не так-то ще і давня,
щоб думати про край і берегі.

Хто втомлений, хай спиниться з Платоном,
Зеноном, Епікуром або з іншим
ловцем коштовних перел моря думки,
а відпочивши з ними, хай рушає
від них знов далі з вдячною душою.

ПАРВУС. Ну, і куди-ж він припліве нарешті?

РУФІН. Якби ми знали се, нашо-б і плисти?

В таких мандрівках тілько невідоме
нам може стати за мету.

ПАРВУС. А... так!

Ну, то пливіть собі на бездоріжжя,
сказати просто—на погибель душ!

Ви самохіть відкинули котвицю,
подану вам небесною рукою,
свавільно поминули певну пристань,
що вам Отець Предвічний урядив,
і на маяк, поставлений високо,
до зору всім, заплюшили ви очі,—
так варті-ж ви, щоб вас розбили скелі
підводні і безодні поглинула!

[Розпалюється все більше].

Так варті-ж ви, щоб вас пожерли змії
і люті чуда-юда океану!

О, як душа моя в долоні плеще,
ввижаючи погибель нечестивців!

РУФІН [до ПРІСЦІЛЛІ].

Любити ворогів по-християнськи
зовсім не так вже трудно, як я бачу.

ПАРВУС. Христос дав не саму любов, а й меч!
ПРИСЦІЛЛА [значно збентежена].

Ненавидить він тілько сліпоту,
а не сліпих...

РУФІН. Не поясняй, Прісцілло.
Він досить сам сказав. Я розумію. [До ПАРВУСА].
Мій гостю, щоб тебе не дратувати,
волю я розмову залишити
про сі матерії.

ПАРВУС. Та я вже йду,
мені немає часу на балачки.
Прощай, Прісцілло.

ПРИСЦІЛЛА. Постривай, а лист?

ПАРВУС. Ти-ж переписувати либо́нь не будеш.
[Скоса поглядає на РУФІНА].

ПРИСЦІЛЛА. Чому? Я завтра все перепишу.

ПАРВУС [з притлумленим сарказмом].
Таж чоловік твій стилю нє вподобав.

ПРИСЦІЛЛА [мовчи ховає рукопис під покривало].
Чи хто вже переписував?

[РУФІН, мовчи вклоняючись, виходить у свій
табін і засуває завіси на дверях].

ПАРВУС. А як же,
Рената, Пріск, Альбіна—всі по разу,
а я аж двічі.

ПРИСЦІЛЛА. Двічі можу й я.
ПАРВУС. От і гаразд. Сім списків. Розішлемо
церквам, та й Цельзові до рук один.
Цікавий, як то він сей „стиль“ вподоба!
Ха-ха-ха!.. Зостанься з Богом, сестро!

ПРИСЦІЛЛА. Хай Бог провадить.
[ПАРВУС виходить через боковий вихід. ПРИСЦІЛЛА сама його виводить].

РУФІН [виходить]. Вже пішов той „брат“?
Чи в вас в громаді всі такі?

ПРИСЦІЛЛА. Він гострий,
та тілько на словах, в ділах він добрий,
він справжній християнин.

РУФІН. Так, я вірю...
[За сценою якийсь радісний гомін].

РУФІН. Стривай! Се що? [Ідуть обоє в перістіль].
ПРИСЦІЛЛА [бачить когось за сценою].

Мій татко!.. Любий тату!
От несподівано! так пізно!

АЕЦІЙ ПАНСА [батько ПРИСЦІЛЛИ, увіходить].
Шлях не близький,
я рано вибрався. Здоров, РУФІНЕ! [Вітається].
РУФІН. Вітай, коханий тестю. Певне день сей
щасливий надто, що тебе я бачу
уперше в себе в хаті.

АЕЦІЙ ПАНСА. Пробачай,
все досі я щадив старій кости,
а се не втерпів, мусів вас одвідати.
І так зрадів, як вас побачив поруч.
Питаю: де дочка?— „Там“, кажуть, „з мужом“.
Хвала богам! Од серця відлягло.
[РУФІН і ПРИСЦІЛЛА переглянулись, трохи здивовані].

ПРИСЦІЛЛА. А що-ж тобі гнітило серце, тату?
ПАНСА. Та так були там поголоски ріжні...
РУФІН. Які? про нас?

ПАНСА. Та ніби так... про вас...
РУФІН. Не розумію!...

ПАНСА. Щось там гомоніли,
немов-би ви розлуку мали брати.

РУФІН. Розлуку? Ми?

[Глянув на Прісціллу, тая мимохіть схопила його за руку. У Руфіна гнівний вираз хутко зміняється в сміх].

АЕЦІЙ ПАНСА [пильно дивиться то на дочку, то на зятя, потім обличчя його роз'яснюється добро-душним усміхом].

Тепер я бачу: брешуть.

Найкраще так, побачити на очі,
тоді ніяким брехням не повіриш.

А то балакали...

РУФІН.

Що власне?

ПАНСА.

Ріжне...

що ти її мені вернути хочеш,
бо знеохотився бездітним шлюбом...
то знову, що вона тобі не вірна,
кудись по ночах ходить...

[Прісцілла бентежиться].

РУФІН.

Ну, дарма,

не варто нам про теє говорити,
що там вигадують зечев'я люде.
Нам цікавіше знати, як живеш ти,
чи все гаразд у хаті й в господарстві?

ПАНСА. Хвала Церері й Весті, все гаразд.

Лиш так, сказати правду, невесело
при староцах вдовцеві, ще й віддавши
від себе одиначку.

РУФІН.

Я-б за щастя

вважав, якби ти в мене оселився.

ПРИСЦІЛЛА. Ми-ж, таточку, давно тебе просили.

ПАНСА. Е ні, не вдався я до того зроду,

щоб тут у Римі жити. Не тепер
мені й звикати. Вам що інше, звісно,

ви молоді,—тебе, Руфіне, слава,
шаноба людська вабить, а тобі
[кладе Прісціллі руку на плече]
либонь після сільської глухини
Рим очі ослішив. По правді, зятю,
тебе вона ӯборами руйнє?

РУФІН. Ні, батьку. Ми обое більше вдома,
при хатньому багатті сидимо.

ПАНСА. Дочку за се хвалю. Вона у мене
поведена по-старосвіцьки: вдома
найкраще місце жінці. А тебе
за се хвалити не можу,—ти повинен
ще послужити Римові чимало,
щоб заробити право на спочинок.
Се я тепер засів на господарстві,
а змолоду-ж і я служив державі,
хоч і не в Римі.

РУФІН. Та... служив і я...
вже дослужив...

ПАНСА. Ще рано, сину, рано!

ПРИСЦІЛЛА. В теперішні часи служити трудно.

ПАНСА. Лінівий служби легкої шукає,

я за Руфіном лінощів не знав.

ПРИСЦІЛЛА. Він не лінівий, тату.

ПАНСА [до Руфіна]. Не подоба

громадської роботи оминати,
що хто готовий поговір пустити,
неначе ти вступив до тої секти,
що млявість прищепляє та байдужість,
недбайність про державу і громаду.

РУФІН. Я не боюсь ніяких поговорів.

ПАНСА. Даремне, сину. Дбати всяк повинен
про добру славу.

РУФІН.

Видно, любий тестю,
що ти давно вже в Римі не бував,
а то-б ти знов, хто має славу в Римі,
і що ту славу може дати.

РАВ [увіходить. До Руфіна]. Пане,
отсє прибув шляхетний Кай Летіцій,
за пізній час він просить прощення.
РУФІН. Для друзів час не пізній. Я прошу.
[Кай Летіцій увіходить].

Летіцій. Здоров'я й щастя вам.

РУФІН і ПРИСЦІЛЛА. Вітай нам в домі.

Летіцій [до Аеція Пансі]:

Пан-отче гідний, радий я спіткати
тебе так несподівано.

ПАНСА. І я

випадком сим утішений немало.

РУФІН. Перейдем може до мого табліну?

Летіцій. Ні, вечер теплий, в хаті душно буде,
[садає на марморовім ослоні поруч з Руфіном і
Аецієм Пансою. Присцилла садає на дзигглику
окремо]

а я вже й так запаморочивсь трохи,
просидівши від самого полудня
в Кріспіна Секста на обіді.

РУФІН. От як?!

Ти був у Секста?

Летіцій. Се тебе дивус?

Але ж я з ним давно знайомий.

РУФІН. Так...

я знаю се...

Летіцій. Та він мені казав,
що і тебе він в гості сподівався.

Здається, він ображений чимало,
що не діждавсь тебе.

РУФІН. Та й не діждеться.
Летіцій. На бенкетах Кріспінових, се правда,
нема смаку правдивого; і сам я
ті бенкети терплю, як обов'язок,
правдивої загоди з їх не маю.

РУФІН. Та що за обов'язок їх терпти?

Летіцій. Бо треба-ж якось, друже, з людьми
жити?

РУФІН. Волів-би я вже без людей зовсім,
ані-ж з такими.

Летіцій. В кожного знайдеться
негарне що в поводінні, чи вдачі.
Кріспіна Секста я не похваляю—
за всі його, тобі відомі, вчинки,
але-ж злочином їх назвать не можна,
і хоч який він є в житті осібнім,
а все-ж він добрий римський громадянин.

РУФІН. Такі-то „добре римські громадяне“
колись наш Рим до згуби доведуть!

ПАНСА [з забобонним страхом].

Нехай боги не чують цього слова!

Загинути не може Рим ніколи.

Летіцій. Хай в добрий час ти мовиш се, пан-отче.
[До Руфіна].

Чим можеш ти довести свою думку?

Кріспін справля громадські обов'язки
республіці і цезареві — згодься—
він чесно служить.

РУФІН. Цезареві — може,
але республіці — чим прислужився?

Чи тим, що він з своїм коханим другом
нікчемним Крустою наводить жах
на всіх погрозою своїх доносів?

Летіцій. Доносів не цурався і Катон,
та й Ціцерон їх уживав в потребі.

Руфін. Невже ти не для жарту порівняв
Кріспіна й Крусту з ними?

Летіцій [усміхнувшись]. Як сказати?

Звичайне, сі дрібнішого розбору.

Панса. Тепер усе дрібніше стало в світі.

Руфін [до Летіція].

„І Цезарю й республіці служити!“...
У тебе се парується так легко,
а в мене сі слова ідуть уrozтіч
і ставляться, як два мечі на герці,
одно напротив одного так гостро,
непримиренно...

Летіцій. Ну, то я дивую,
чому в tobі не відродився Брут
вже до кінця...

Панса [з острахом].

Ой, друже, що за жарти?!

Летіцій. Пан-отче, не бентежся,—ми-ж бо друзі.

Я-ж добре знаю, що Руфін—філософ,
і цезарь наш спокійно може спати.

Руфін. Багато в Римі вже було тих Brutів,
а Римові однак усе не легше...

Летіцій. Ні, я одно хотів-би знати, Руфіне,
чи довго ти збираєшся носити
осю жалобу духа самовільну? [До Панси].
Се в іх тепер, пан-отче, наче пошесть
у сих філософів високородних:

позамикались дома, наче в урни
замазались, іще й не спопелівши,
обличчя в них повитягались навіть,
пожовкли й попісніли—хто-б подумав,
що всі вони вступили в тую секту...

Панса. Ну, се вже дивно мовити й на жарт!
Патріцій піти-б у секту мали?

Летіцій. А що-ж ти думаєш? Буває всяке.

Серед матрон то й надто часто бачим.

Панса. Ще й „надто часто“ кажеш? Чудо-диво!
Я просто й здумати собі не можу,
щоб то, наприклад, так моя дочка...

Прісцілла. Татусю...

Руфін [впадає її в річ].

Краще-б ти пішла, Прісцілло,
розпорядила дати нам вечерю,—
либонь татусь голоден.

Панса [добродушно]. Та... не дуже.

[Прісцілла виходить. Панса провадить розпо-
чату розмову].

Панса. Я-б так постановив! щоб сяя секта
зосталась для самих рабів.

Руфін. Се-ж як?

Летіцій. Чому?

Панса. Бо для рабів вона корисна.

[Кай Летіцій здивовано дивиться на нього].

Hi, справді, я в своїому господарстві
се добре перевірив: кожен раб,
як тілько християнство те перейме,
стає покірним, чесним, роботящим,
хоч кия забувай! Я все купую
в послугу християн. Що-ж до звичаїв,

то що з раба звичаїв вимагати?—
аби корився та глядів роботи.
Ну, вільним громадянам—инша річ.

[Чутю жіночий лемент у перістілі:
„Пустіть мене, я мушу до префекта“...
Сей голос перебивається турботним гомоном слуг.
В атріумі убігає Сервілія, за нею Прісцілла].

Прісцілла [утримує Сервілію, хотячи її заспокоїти].
Та не турбуйся, знайдеться синочок.
Сервілія. Де знайдеться? Як знайдеться? Вже ніч!
А я-ж його шукаю від полудня!

Пропав! Пропав!

Руфін [підходить до Сервілії].

Та що з тобою, жінко?

Сервілія [до Прісцілли].

Чи се префект?

Кай Летіцій [теж підходить].

Ні, я префект. А що там?

Чого се ти мене турбуюш в гостях?

Сервілія. У мене згинув син, єдиний син!

Летіцій. Так що-ж я тут пораджу?

Сервілія. Ох, мій пан!

Се християне... хутко їхнє свято...

Вони його взяли на кров!! [Голосно ридає].

Прісцілла. Вгамуйся!

Як можеш ти таке казати!

Летіцій. Слухай!

чи з-опалу ти слово се сказала,

чи привід масш щось такого думати?

Сервілія. Префекте! В нас сусіди християне,

нашевне знаю. А мою дитину

вони раз-в-раз до себе закликали,

було й додому вже не йде від їх,
бо тож вони причарували хлопця.

Прісцілла. Та не вигадуй.

Сервілія. Як то: „не вигадуй“?

Відома річ, вони чарівники!

Я й то, дурна, не вірила... Ой, лихо!

Якби-ж я знала, що діжду такого!

Там був один... старий вже дідуган,
так той найбільше вабив... Отже кажуть,
що він із ним кудись за Тібр подався,
• та більше й не вертався.

Летіцій. Хто з ким?

Сервілія. Мій син з тим дідом... Дід-же христи-

Летіцій. А дід вернувся? [Янин.

Сервілія. Не вернувся й дід.

Летіцій. Де-ж він?

Сервілія. Якби-ж я знала!

[Раптом падає до ніг Клаеві Летіцієві].

Пане, пане!

Знайди мені, знайди мою дитину!

Служитиму тобі до віку, пане!

Я вільна жінка, та піду в рабині,
тобі служитиму!

Летіцій [дає їй знак встати. Сервілія встає].

Се не до діла.

Ти хто така? Як звешся?

Сервілія. Я зовуся

Сервілія, мій чоловік Фастідій,
в легіонерах служить він тепера,
в Паннонії [плачучи]. Життям своїм там
за цезаря... А тут... з його дитини [важить
ті люді... будуть пити кров...
ззідять мого синочка,,]

Лєтіцій [з урядовою повагою]. Слухай, жінко!
 Я ручуся тобі законом римським,
 що син твій знайдеться, як він живий,
 або ж за нього правна помста буде,
 коли з ним сталося так, як ти боїшся.
 Я зараз-же піду розпорядити
 вігіlam та й усім центуріонам,
 щоб пильнували християнських зборів
 у цілім Римі. [До Руфіна]. Мушу йти додому,
 щасливі зоставайте. [До Сервіллі]. Йди за мною.
 Руфін. Іди здоров!

[Прісцілла мовччи вклоняється].

Панса. Іди здоров! [До Руфіна]. Ну, що се
 у вас тут в Римі діється? Страхіття!

Руфін. Та що-ж там діється? Де не бувас,
 що трапиться дитині заблукатись?

Прісцілла. А вже-ж, там може досі те хлоп'я
 прийшло додому та й по мамі плаче.

Панса. А жінка-ж ся казала: християне...

Прісцілла. То жінка темна, тату, і нє знає
 сама, що каже.

Панса. А по чім ти знаєш,
 які ті християне? Ти-ж не знаєш!

Руфін [перебиває, частуючи].

Там досі, татку, є тобі вечеря.

Панса. Та нам старим вечеряти не конче. [Встає].
 Мені-б осе якби вже на спочинок.

Прісцілла. Ходи, ходи, татусю, там для тёбе давно
 постелено.

[Веде Аеція Пансу через перістіль у дальші
 кімнати, незабаром вертається і сідає коло Ру-
 фіна. Якийсь час вони мовчать].

Руфін. А знаєш, люба,
 мене таки не тішить ся пригода
 з дитиною. Почнуться знов нагінки.
 за християнами.

Прісцілла. Що-ж, воля божа.
 Ми мусим перебути свою пробу
 одважно й твердо, як годиться вірним.

Руфін. Прісцілло, раз ти вимовила слово,
 якого я не смів промовити перший,
 бо думав,—ти його не приймеш в душу.
 Ale я бачу, що й твоя душа
 приступна ще земній трівозі людській.
 „Не можу я такого допустити“—
 се слово ти сказала, а не я,
 подумай-же тепер, чого коштус
 не промовляти цього слова.

Прісцілла [подумавши трохи]. Слухай,
 і я-б здолала заглушить се слово
 на дні душі, якби я тілько знала,
 що не за мене ти готов страждати,
 ale за те, що вище над людей.
 Що-б ти сказав, якби почув від мене
 подібне слово в ті часи, як ти
 збирався воювати за славу Рима?

Руфін. Сказав-би, що негідно се матрони,
 дочки і жінки римських громадян.

Прісцілла. I не послухав-би мене?

Руфін. Звичайне!
 Прісцілла. Тепер скажи: що, якби я була
 у владі варвара лихого
 і не було-б для мене оборони,
 як тілько смерть. Чи міг-би ти сказати:
 „умри, Прісцілло, не давайсь па ганьбу“?

РУФІН [подумавши]. Я міг-би се.

ПРИСЦІЛЛА. Тепер-же погадай:

те, за що я готова хоч і вмерти,
мені дорожче і від слави Рима
і від моєї чистоти.

РУФІН. Й від Руфіна?

ПРИСЦІЛЛА. Руфіне, ще-ж цього ніхто не ставив
на пробу.

РУФІН. Але стане незабаром
як викриють тебе.

ПРИСЦІЛЛА. Могла-б я й вмерти,
ти мусів-би й ту втрату пережити.

РУФІН. Чи пережив-би, се ще невідомо.

ПРИСЦІЛЛА [подавляє в собі зворушення].
Хіба-ж ти вже, Руфіне, не Римлянин,
що не стерпів-би твердо втрати жінки?

РУФІН. Ти більше маєш твердості, ніж я,
бо ти й мене готова утопити
для слави християнства.

ПРИСЦІЛЛА. Я? Тебе?

Хіба-ж не я сама тебе просила,
щоб ти мене не провожав на збори?

РУФІН. Чи провожать, чи ні, се мало значить.

Тепер не про таємне товариство,
а про злочин кріавий буде справа,
(коли до суду дійде сес діло),
і чоловік палкої християнки
запевне здастися підозренним владі.

ПРИСЦІЛЛА. Засужено недавно християнку,
неначе-б то за чари, до спаління,
а чоловік її зоставсь безпечний.

РУФІН. Бо чоловік її формально зрікся

і виявив, що відколи вона
до секти прилучилася, то не стала
всіх шлюбних обов'язків виповнити
супроти нього.

ПРИСЦІЛЛА [спустивши очі]. Ти в потребі, можеш
те саме виявить про мене.

РУФІН. Справді
ти думаєш, що я-б се міг вчинити?

ПРИСЦІЛЛА. Але-ж ти виявив-би тілько правду,
сказавши се.

РУФІН. Буває часом правда,
якої виявляти неподоба.

Розлуки ми не брали.

ПРИСЦІЛЛА. Взяти можем.
Се-ж навіть не по правді, щоб я мала
вживати твого захисту й опіки,
спокій твій і безпечність наріжати,
коли я справді не жона тобі.

[Руфін мовччи відходить і спирається, закрившись
тогою, на п'едестал].

ПРИСЦІЛЛА [підходить до нього і кладе йому руку
на плече].

Даремне ти вражаєшся, Руфіне,
я-ж тілько те сказала, що повинна-б
сказать вже давно, що й ти сказав-би,
якби се про сторонніх річ зайдла
в подібній справі.

РУФІН [палко]. Ні! ніколи в світі!
Се може в християн такі подружжя,
що тілько й держаться, поки жага
загоду повну має.

ПРИСЦІЛЛА. Тілько зрада
шлюб християнський розлучити може,

РУФІН. А справжній—тілько смерть. А вже-ж, Присцілла зрадила мене ти за-для віри, [цілло, та я тебе не зраджу ні для кого і ні для чого. Я тебе пустив-би, я-б не держав тебе в неволі в себе, якби ти раз мені сказала в вічі: „пусти мене, бо ти мені, бридкий, ненавидний душі моїй і серцю“.
Ти можеш те сказати?

ПРИСЦІЛЛА [з поривом] Ні, мій друже!
Хоч може се буда-б свята неправда, але ні серце, ні язык не може на неї зважитись. О, ні, Руфіне!
Хоч-би з тобою ми на-вік розстались, а серцю був-би ти найближчий завжди з усіх людей.

РУФІН. З усіх людей „невірних?“
Прієцілло, договорю все до краю!

ПРИСЦІЛЛА [широ]. Я все договорила. Знаю добре, що ні до кого серце так не б'ється, ні кому так не вірить без вагання, і ні за кого не болить так тяжко...

РУФІН [перебиває з пекучим жалем].
Болить?!..

ПРИСЦІЛЛА. Ти знаєш... не питай...
РУФІН. Кохана!

[Пригортас її ніжно, де-далі щільніше].

ПРИСЦІЛЛА [обережно, але твердо визволяється з його обіймів].
Не обіймай мене, Руфіне, так...

Мені ще тяжче від таких обіймів.
РУФІН [з болем, вражений, засоромлений].

А! я забув!.. Ніяк не можу звикнути, що ти-ж мене зовсім вже не кохаєш!..
ПРИСЦІЛЛА. Якби се правда, не будо-б так тяжко...
РУФІН. Скажи-ж мені... я не збагну... для чого, навіщо мучиш ти себе й мене?
Чи се тобі громада наказала, чи ваш епископ шлюб наш розірвав?
Чи так тобі велить новая віра?

ПРИСЦІЛЛА. Не вимагає віра сеї жертви, але моя душа забороняє мені сей шлюб, поки твоя душа не може з нею злитись без останку. Я знаю,—хоч сумна оселя наша, бо в ній не чутно голосків дитячих,— сумніш будо-б, якби дитячу душу що-дня тут катували батько й мати. Коли-б я рано й вечір научала дитину промовляти „Отче-наш“— я знаю, ти-б мовчав, але дитина завважила-б, що все бракує батька в нас при молитві хатній, і спітала-б „чи татко мій—«невірний»?“ А коли-б ти перед ларами поставив сина, як вимага традиція латинська, що мала-б я робити? Я не знаю, чи я-б себе примусила мовчати, і може-б син, відданій давній вірі, „сектяркою“ наздав-би рідну матір. І певне-б нам прийшлося розлучитись, коли не тілом, то душою й серцем, і та любов солодка до дітей, що людям навіть старощі скрашає,

для нас була-б гірка немов полинь,
а для дітей отрутина.

РУФІН. Може й так...

То, значить, вже судилося бездітним
мені дожити віку... Ти—єдина
родина в мене. Так невже й тебе
я маю втратити?... Скажи, Прісцілло,—
якби я не наказував тобі,
а попросив, як друг, як твій найближчий,
щоб ти на ті зібрання не ходила,
чи ти послухала-б?

ПРИСЦІЛЛА. Не можна, друже,
нам, християнам, слухати прохання,
бо тож інакше половина вірних
одкинутися мусіла-б од віри.

РУФІН. Я-б не просив тебе покинуту віру,
лише не виставлятися прилюдно,
не наріжатися на небезпечність.

ПРИСЦІЛЛА. Чи добре ти збегнув, що ти говориш?
Здається, ні, а то-б ти сам дійшов
до того слова, що сказав апостол:
„без діла віра мертвa“.

РУФІН. Я те знаю.

Не раджу й сам я кидати того,
що справді доброго є в християнстві:
добро чинити, вбогих наділяти
і мати милосердя над рабами.
З маєтків наших я тобі нічого
не бороню й ніколи не спітав-би,
куди та на що гроші витрачаеш.
В господі нашій старшого немає
над нас самих—то хто-би приневолив

тебе пенатам нашим поклонятись,
коли вже ти втеряла віру в них?
Була-б ти „вірна“, чесна і безпечна...

ПРИСЦІЛЛА [переймає].

Такою можна бути хіба в раю,
я-ж на землі живу, та ще й у Римі.
Яка-ж то „вірність“ буде, що пенатам
не поклонюсь я вдома, а прилюдно
з матронами піду богам служити,
як вимагає давній римський звичай?
Хто сміє звичай той ламать прилюдно
крім християн? По чим-же й пізнають
найбільше нас? Таж тілько християне
одвагу мають виявляти щиро
свої думки.

РУФІН [сумно]. Се правда.

ПРИСЦІЛЛА. Не одна з нас

від того починала, що ти радиш,
але служити двом богам не можна,
а надто в ті часи, коли Господь
свою пшеницю віє серед току
великого. Не можу я полинуть
легенькою половою по вітру
погожому в безпечний тихий захист
тоді, коли зерном важким достиглим
брати мої покірно ляжуть долі
і будуть всі покладені під жорна
на муку тяжку, щоб зробитись хлібом
тим, що дає життя правдивій вірі.
З яким чолом та й як се я подам
таємну поміч, скриту під полою,
братаам в той час, як на гучній арені

їх спів заглушать і затоплять кров'ю
леви та леопарди? Чи-ж не більше
було-б їм помочі, якби мій голос
хоч на хвилину довше всім до слуху
слова святі й правдиві подавав?
Якби моя рука дала стискання
в останній час замученому вкупі?
Чи можу я таку велику службу
на гроші перевести? Щó всі жертви,
коли любов жива у схові скніє,
а світло правди гасне, бо накрите?
Скажи, якби твої всі друзі йшли
за рідний край вмірати на бойовиську,
щоб одвернути од Риму наглу згубу,
а ти-б сидів безпечно в себе дома,
охочого найнявши замісьць себе,
та давши дар у військову скарбницю,
чи ти-б себе за чесного вважав?

РУФІН. Зашевне, ні! [З подивом, повним пошані,
дивиться на жінку].

Уперше зрозумів я,
що як-то тяжко, склавши руки, ждати,
чи вернеться одважний друг додому
з такого бою, де немає місця
тому, хто стать під корогву не може...
Мов ганьба, так гнітить ося трівога
бездільна і безсила!...

ПРИСЦІЛЛА. Ще зарані
так турбуватись. Може вся та справа
розвіється, немов лихий туман.
От може завтра знайдеться дитинка,
ми всі про се молитись будем ревне.

РУФІН. І я так сподіваюсь... А молитись
не маю я кому...
[Задумується. Погляд його з глибокою тugoю
звертається в далечінь. Мовчання].

ПРИСЦІЛЛА [кладе руку йому на плече].

Руфіне, любий,
про що ти думаєш?

РУФІН [стинувся]. Не знаю... так...
Повіяв вітер від садів з-над Тібуру,
запахло цвітом... пташка обізвалась
досвітнім співом... Я згадав той сад
на віллі в твого батька—першу весну
з тобою вкупі там перебував я...
Така була тоді весна лагідна:
в рожевому й злотистому серпанку
стояли всі мімози, анемони,
як ті метелики в траві леліли
і мов зібралися злетіти вгору...
Ти так любила їх, так обережно
віночки вміла плести з їх, а я
бажав, щоб зацвіли скоріш гранати:
„уквітчуло тебе вогнем!“ казав я...
І не судилося,—я в поход подався,
а ти пішла тим часом в християнє...
Замісьць гранат бліснуло межі нами
якесь холодне і жорстоте лезо
і щастя й спокій розрубало враз.

[Замовкає і низько склоняє голову на руки. У
Присциллі мовчазна мука на обличчі].

ОСОБИ П-ОЇ ДІЇ

Руфін.

Прісцілла.

Кней Люцій—молодий оптімат, християнин, приятель Руфіновий.

Круста—Римлянин, паразіт і донощик (delator).

Нартал—африканець, відпущеник

Люцівий.

Єпископ.

Диякон.

Теофіл—презбітер

Фавстін-Редівівус } заручена пара,
Ніг'ріна Рената } обое прості, але заможні.

Аквіла—раб.

Флегон

Урбан } ремісники.

Фортунат

Центуріон. Вігіли. Раби. Християне і християнки.

Християне.

ДІЯ II.

Садок перед домом Руфіновим. Широка обсаджена кипарисами стежка веде до дверей у літній тріклініум на розі двохповерхового дому. Двері ті зроблені широкою аркою, настежки розчинені, так що крізь них видно середину хати з гарною мозаїкою і фресками по стінах. Саме проти дверей над столом, обставленим лавами-ліжками, приходиться фреска, що ілюструє міт про Адоніса та Венеру: ранений Адоніс конас, схилившись на коліна до богині, а край ніг Венериних цвіте крівавої барви квітка, що виросла з крові Адонісової. Під фрескою мозаїка, що зображає цілу плетеницю містерій у пам'ять Адоніса, його підземну майданівку по царству тіней і його воскресення в постаті Діоніса, оточеного хорами вакханок.—Межі деревами, серед кущів міртових та лаврових, видно ще свіжі сліди недавно повикопуваних п'едесталів від статуй, а де-не-де порожні п'едестали, ще не поприймані, тільки під одною маслиною стойть спілхева постать Катона Молодшого; кущі навколо сеї статуй так попідрізувають, щоб не заслоняли її—по всьому видно, що про неї хтось навмисне дбав, аби вона як найкраще виявлялась.—Руфін дуже поспішно виходить через тріклініум у садок, становиться проти оплетеного гліциною та крученовою рожею вікна, одчиненого на горішньому поверсі в жіночому покої, і гукає тривожно, але вмисне знижуючи голос.

Руфін. Прісцілло, чи ти дома?

Прісцілла [подає голос, а незабаром і сама підходить до вікна].

Так, я дома,
але збиралась вийти незабаром.

Руфін. Зійди до мене в-діл, і як найшвидче.
Прісцілла. Я зараз. [Через хвилину виходить у садок до Руфіна одягнена як до виходу з дому і в покривалі].

Що там сталося, Руфін?

Ти мов стрівожений? Чому так рано вернувся з бенкету? Таж Кай Летіцій не любить рано відпускати гостей.

Руфін [бере її за руку і одводить у найдальший від дому куток садка].

Я вийшов звідти крадькома, нікому чолом не давши... Ледве я почув трівожну звістку...

Прісцілла. Що? Про нашу справу?

Руфін. Так, я довідався, що ваші збори вже викрито, і що туди сьогодня пошлють вігілів із центуріоном, щоб вас вхопити на гарячім вчинку.

Прісцілла. Хто се казав?

Руфін. Мені прийшлося єдіти близенько від Кріспіна Секста й чути, як він, сп'янівши, голосно занадто прошепотів до свого „друга“ Крусти: „сьогодня, друже, полювати будем, наловимо кількадесят „святих“, тоді ще й не такий утнемо бенкет!“

Прісцілла. Та може се він так базікав сп'яна? Руфін. Ой, ні, він згадував про катакомби, про дерево сухе, що коло входу, по всьому видко, що напевне знає.

Прісцілла. Як міг він тес взнати?

Руфін. Ох, Прісцілло, нівже в громаді вашій всі—святі?

ПРИСЦІЛЛА [перше з певністю, далі з тірким сумівом].

Я думаю... а втім... було дванадцять коло Христа, і з тих один Гуда, а нас далеко більше...

[Сумно задумується, але раптом стибається].

Що ж се я?

То треба ж бігти сповістити їх швидче!

Руфін. Куди ж ти підеш?

ПРИСЦІЛЛА. В катакомби, звісно, остерегти їх.

Руфін. Се вже буде пізно, бо ж там поставлено вже досі чати.

Я думав хоч тебе порятувати, упередивши...

ПРИСЦІЛЛА. Як? Мене саму?

І ти міг думати—я на се пристану?

Ні за що в світі! Я піду туди.

Як не врятую, то загину вкупні!

Прощай, Руфіне. [Подається їти].

Руфін [хапає її за край одежі]. Стій! Стривай, Прі-Рятунок е. Я по хатах піду, [спілло! сам сповіщу їх... всіх, кого поспію... Скажи мені, де хто живе... хоч старших...

ПРИСЦІЛЛА. Ні, ні, се неможливо, ти не знайдеш. Та й не впада, ти їм чужий. Ні, краще піду сама—так, як ти радиш... правда... ще можна... ще не пізно. Я піду!

[Іде, але обертається, припиняючись на ході].

Як забаррюся, не трівожся дуже, то буде значити, що зберемось де-инде.

РУФІН. Зберетесь? Та се безумство!
ПРИСЦІЛЛА. Ми мусимо зібратись. Пильні справи
нам догараютъ.

РУФІН. Переждіть хоч трохи...

ПРИСЦІЛЛА. Не можна. З'їхались посли здалека
зумисне на сьогодня. Є такі,
що крадькома перебувають в Римі,
хвилина кожна дорога для них.

РУФІН. І ти конечно мусиш бути на зборі?

ПРИСЦІЛЛА. Так.

РУФІН. На що?..

ПРИСЦІЛЛА. Ніколи се поясняти.

РУФІН. Де-ж зберетесь?

ПРИСЦІЛЛА. У кого-небудь в хаті.

РУФІН. У кого?

ПРИСЦІЛЛА. Справді, я сього не знаю.

Єпископ зважить... [Раптом з одчаем].

Боже, Боже правий,
рятуй свою громаду! Тож єпископ
найдальше мешкає... Се-ж треба двічі
всіх обійти... Тож свою біганину
весь Рим завважить...

РУФІН. Розішлі рабів.

ПРИСЦІЛЛА. Ні, се непевна річ. Піду сама,
і дійся воля Божа!

РУФІН. Стій, Прісцілло!

Я щось надумав. От що: тут зберіться.

ПРИСЦІЛЛА [до краю здивована, аж не розуміє].
Де тут?

РУФІН. У нас.

ПРИСЦІЛЛА. У тебе?

РУФІН. В нас, кажу я.

[Присцилла хоче щось сказати, Руфін рухом спиняє її].

Немає часу на сперечки, годі!

Іди, скажи товаришам скільком,
хто мешкає найближче, і вертайся,
а ті вже сповістять, кого там треба,
що збір сьогодня в нас. Я буду тут,
щоб одчинять. Стрічатиму гостей
сам, без рабів. Нехай вони ввіходять
не через браму, а в садову фіртку
з малої вулиці.

ПРИСЦІЛЛА. Але-ж, Руфін...

РУФІН [суворо]. Іди в сю мить! Наказую тобі!

[Присцилла йде. Хутко після виходу Присцилли
входить Круста, його вводить раб у трікініум
з глибини сцени не через сад, а через хатні
двері. Круста трохи на підпитку, але держиться
ще досить твердо на ногах].

КРУСТА [до раба, стоячи на сходах у дверях з трікініумом в сад].

А де-ж твій пан?

РУФІН [озивається, не розглядівши].

А хто там? Що там треба?

Круста. Се я, коханий друже, Галлій Круста.

РУФІН [закушує з досади губу, але зараз же примушиє себе до привітнішого виразу і підходить до Крусти].

Круста. Ми так стрівожились—ти раптом зник,
ні з ким не попрощавшись. Кай Летіцій
боїться, чи тебе хто не образив
у його в хаті.

РУФІН. Ні, ніхто ні словом.

Круста. Наш друг Кріспін завважив, що, здається,

ти нас покинув саме в ту хвилину,
як ми пили за цезаря.

Неправда.

РУФІН.

Круста. І я-ж казав—неправда. Хоч і знаю,

Римлянин отакої вдачі й думки,
як наш Руфін, волів би пить отруту
ані-ж вино за цезаря здоров'я.
[Грубо сміється і фамільярно плеще Руфіна по
плечі. Той схачеться від нього мимоволі].

А все-таки я їм казав—неправда.
Я добре бачив:—не тоді пішов.
Що не тоді, то не тоді. Кажу їм:
піду, довідаюсь, він може хворий.

РУФІН [проводить рукою по чолі].
Так, дійсно, ти вгадав, я справді хворий.
Зо мною се буває... Десь в поході
пропасницю дістав я...

Круста. Любий друже,
ти може-б ліг в кімнаті? [До раба]. Постели
своєму панові вигідно ліжко
та принеси гарячого вина.
Я напою й догляну.

РУФІН. Ні, не треба.

[До раба]. Іди, як буде треба, я покличу.

[Раб виходить. — До Крусти].

У хаті гірше — душно, млосно якось.

У мене пал тепер.

Круста [бере його за руку]. Рука холодна.

[Руфін визволяє свою руку].

А дай чоло? [Хоче помацати чоло Руфінові, той
відхиляє голову].

РУФІН. Ні, я сього не зношу!

Круста А якби се була рука жіноча?

[Знов грубо сміється, раптом уриває].

Ага, до речі, я зустрів Прісціллу
на вулиці, кудись так поспішала,
що я не встиг і привітатись тідно.

Чи то ти часто так її пускаеш
ходити пізно, ще й саму, на місто?
Гай-гай, се необачно, любий друже!

До жінки ока треба, мура й кия. [Сміється].

РУФІН [холодно]. Ти міг-би ощадити стілько слів.
Вона пішла по лікаря для мене.

Круста [облесливо]. Яке-то щастя мати жінку
І як се ти не жалуєш дружини? [дбайну].
По лікаря нехай пішов-би раб,
а жіночка-б тебе гляділа вдома.

РУФІН [згорда і гостро].

Ти не порадив, я не догадався.

Круста. Мій бідний друже! Як тобі недобре,
аж голос міниться! Ти ліг-би справді
хоч у тріклінії на лаві. Дай лиш,
я помогу тобі зйти на сходи.

[Заточуючись трохи, бере Руфіна під руку і тягне
до сходів. У сю хвилину хтось тричі стукає в
фіртку. Руфін кидаеться відчиняти, вирвавшись
від Крусти, що йде слідом за Руфіном, і перше,
ніж Руфін встигає відчинити, питає]:

Круста. Хто там?

Голоси за фірткою, Раби Господні.

Круста [зразу здивований, потім хитро, крізь зуби
мимрить].

От так штука!

[Руфін одчиняє. Увіходять невідомий християнин і Фортунат].

ФОРТУНАТ. Прісцілла нам казала...

РУФІН [перебиває].

Се дуже любо, дорогій другі, Так, я хворий.

що ви прийшли одвідати мене.

Я вдячний, дуже вдячний. Вибачайте,

що може я прийняти не здолаю

так, як годиться дорогих гостей,

але-ж я хворий... Я прошу вас, друзі,

ходім в тріклініум. Злягти я мушу,

бо щось не встóю [До невідомого]. Друже, ви-

я попрошу, щоб ти мені дав руку. [бачай,—

[Здивовані християне не встигають прийти до

слова. Руфін хапає невідомого християнина під

руку і швидко подається в бік від Крусти, що

було налагодився знов взяти його під руку. Фор-

тунат іде вкші з Руфіном і невідомим. На ході

Руфін обертається до Крусти].

Будь ласка, Крусто, зачини там фіртку,

я не здолаю.

КРУСТА [до Фортуната]. Ти, либонь, молодший,—

там засуві тяжкі. Стривай, Руфіне!

[Фортунат вертається й зачиняє. Круста доганяє

Руфіна].

Хіба-ж так можна бігти? Ще завадить!

Адже ти хворий.

РУФІН [до християн, пошепки і шпарко].

Не кажіть нічого

і не дивуйтесь. [До Крусти в-голос].

Я лягти спішуся.

КРУСТА [ідучи й собі до тріклініума].

Як я давно казав! Коли-ж не слуха!

Погіршало. А ліг-би ти завчасу

та випив-би гарячого вина...

[Останні слова говорить уже на сходах].

РУФІН. Так, так, се правда. Я тебе прошу,

піди, знайди кого з рабів, скажи їм,

щоб зараз-же мені вина нагріли.

КРУСТА. А нам дали холодного? Чи так?

[Руфін з слабким примушеним усміхом мовчки потакує головою].

Та тілько нашо-ж там раба шукати?

Ось я пучками клясну—прийде й сам.

[Кляскає пальцями. Приходить раб з внутріш-
ніх дверей. Круста звертається до нього].

Ти, слухай, панові нагрій вина,

а нам скажи холодного принести,—

коли нема кіпрійського, то й асті

нам знадобиться. Швидко там справляйся.

[Незабаром другий раб вносить кухоль вина і

три фіали. Розставивши фіали перед гостями,

наливає їм, далі стає в-порога, налагодившись

прислужувати в потребі].

РУФІН [до раба]. Іди, ми почастуємося сами.

[Раб виходить].

Я не терплю, як зайві люді в хаті

під час беседи нависаютъ.

НЕВІДОМІЙ [з косим поглядом на Круstu]. Справді.

Се дуже прикро.

КРУСТА [випив тим часом фіал і наливає вдруге].

Але я волів-би,

щоб іншій хто важкого кухля двигав.

ФОРТУНАТ. Дай, я тобі наллю.

[Круста підставляє фіал; Фортунат наливає і ста-

новить кухля на стіл].

КРУСТА.

ФОРТУНАТ. Я не вживаю.

Що-ж ти не п'єш?

КРУСТА. Дивно? Знаєш, друже,
що се образа бога Діоніса.
А ми тут під його покровом — бачиш?
[Показує на малюнок вакханалій; християне по-
нуро спускають очі додолу].
Руфін друже, гарна в тебе хата!
Мозайка чудова!.. Тілько що се?
Куди всі статуй твої поділись?
Руфін. Та то... прийшлося там поправить де-що...
і тож не всі... тут де-які лишилися...
КРУСТА [п'янючи]. Еге-ж, еге... Катон Молодший...
колишній Рим... республіка... [Знов тверезіше].
Здається,
колись тут бюсти цезарів стояли?

Руфін. Ніколи!
[Схаменувшись]. Себ-то... щось не пригадаю...
КРУСТА [знов п'янувато].
Так, так... забути легко...
[Хтось стукає в фірту. Круста скоплюється, щоб
іти одчинять, Руфін удержує його за руку].
Руфін [до Крусти]. Не турбуйся.
Тут є молодші.
[До Фортуната]. Одчини, мій друже,
прошу тебе.

[Фортунат іде, одчиняє старому християнинові
Теофілові і щось пошепки говорить йому, той
невдоволено крутить головою і повагом, з суво-
рим обличчям, іде з Фортунатом у тріклініум, ві-
тається з Руфіном і мовчки сідає коло столу].
Руфін. От несподівано, кохані друзі,
зійшлися ви всі до мене, тілько шкода,
що саме я слабий. [Раб вносить гаряче вино].
Осе-ж і ліки,
по наказу проречистого Крусти.

ТЕОФІЛ [нахилившись до Фортуната стиха].
Який се Круста? Друг Кріспіна Секста?
ФОРТУНАТ. Той самий. [Теофіл нічого не каже, тіль-
ко ще гірше насуплюється].
КРУСТА [до Твофіла]. Що се ти смутний, мій
ТЕОФІЛ. Старий я веселитись. [батьку]
Круста. Що там старість!
Анакреон старіший був над тебе
в той час, коли складав веселі оди.
От якби нам хто заспівав котру!
[До Руфіна]. Чи в тебе єсть із Греції рабині,
щоб нам з Анакреона заспівали?
Руфін. Грекинь у нас нема, та й вибачай,
але мені тепер не до співів,
бо голова болить.
КРУСТА. А, правда, правда!
Як ти про цезарів, так я про слабість
зовсім забув.
[Знов стук у фірту, дуже тихенький. Круста його
не чує, а Фортунат скоплюється і непрошений
біжить відчинити. Увіходять троєхристиян-плебеїв:
УРБАН, Флегон і Аквіла, вони убрани просто, по-
ремесницьки].
УРБАН. Чи тута дім патріція Руфіна?
Нам сказано сюди прийти...
Руфін [перебиває]. Так, тае.
Тут є для вас робота.
УРБАН. Як — робота?
Руфін. Там де-що... [Підводиться, щоб іти до їх].
КРУСТА [удержує його]. Не трудися, ти-ж бо хворий!
[Кляскає; раб увіходить].
Ось покажи сим людям, де робота.
Руфін [з досадою до Крусти].
Ти вже мене за мертвого вважаєш?

Але-ж я маю ще і волю й голос.
Я можу сам покликати слуг своїх,
і дати наказ їм, коли захочу.
[До раба]. Іди, мені нічого непотрібно.
[Раб виходить. Руфін звертається до ремесників].
Ви сядьте там під дубом на ослоні.

АКВІЛА [бурмотить].

Се щось непевне... Я не розумію...

[Всі три сідають під дубом на камінній лаві].

КРУСТА [до Теофіла].

Страх як псеу хвороба вдачу людську!
Лагідний друг мій став такий дражливий.
Чи бачив ти його коли таким?
[Теофіл мовчить].

РУФІН. Та він моєї вдачі ще не знає!
Се мого батька друг. Прибув недавно
з чужини, де прожив багато років.

КРУСТА. А! [До Теофіла]. Де-ж ти пробував, ша-
[Теофіл мовчить]. [новний батько?]

РУФІН. У Галлії. [До Крусти тихо]. Старий недочуває.
[Теофіл здивовано скидає на Руфіна очима, той
стрічається з ним благальним поглядом, Круста
усміхається.—Увіходить молодий патріцій Кней
Люцій, і з ним дуже молодий відпущеник — ко-
лишній його раб — африканець Нартал, обидва
християне. Руфін дивиться на Люція з непевні-
стю, не знаючи, як має його зустріти, але поба-
чивши, що всі християне вітають його, як зна-
йомого, стрічає і собі привітно].

РУФІН. Приємна несподіванка! Не ждав я
тебе сьогодні в своєму домі бачити.

ЛЮЦІЙ. І я не сподівався, щоб Руфін
мене сьогодні власне мав приймати
у купі з іншими...

РУФІН [поспішно перебиває]. Бувають часом
усякі несподіванки. Наприклад,
прийшов ось Галлій Круста, рідкий гість,
прийшов некликаний...

КРУСТА. I небажаний?

РУФІН [збентежено].

Я не хотів зовсім цього сказати.

КРУСТА [сміється].

Я знаю, знаю! Звісно! Я жартую!

Адже-ж ми друзі, приятелі здавна.

ЛЮЦІЙ [здержано і гордовито].

Сього вже я ніяк не сподівався.

КРУСТА [здивовано].

Як власне треба сее розуміти?

ЛЮЦІЙ. Не звик я пояснення додавати
до власних слів, тож розумій, як хочеш.

РУФІН [поспішно].

Але-ж, кóхані гості, призоволяйтесь!

Ось тут вино... Ну, та й господаръ з мене!

[Схоплюється, щоб налити вина, дуже жваво, але
ратом склияється на лаву].

Ох, тая слабість! От уже не в пору!..

Приймайтесь сами, шановні гості.

КРУСТА [підводить кухля].

Держіть фіали!

ЛЮЦІЙ. Я не п'ю, спасибі.

НЕВІДОМІЙ. Ні я!

ФОРТУНАТ. Ні я!

ПАРВУС. Ні я!

[Теофіл мовчкі закриває свій фіал рукою].

КРУСТА. От чудасія!

Уперше бачу стілько непитущих!

Ні, друзі, не гордуйте сим вином,
тож при беседі випити годиться.
Се, чув я, так у християн ведеться
балахати на-сухо! Але ѿ тії
хоч людську кров, та п'ють таки часами.
[Плебеї, що сиділи на лаві під дубом, скоплю-
ються при сих словах і наближаються до сходів
тріклінія].

РУФІН. Ну, знаєш, се вже вигадка запевне-
і чудно вірити в таке.

КРУСТА. Чому-ж?
Всі кажуть, що ніколи християнє
на бенкеті вина не п'ють, ні співів,
ні оргій не заводять, поки крові
з дитини вбитої не покуштують.
До того часу всі сидять як мертві,
а потім співі й крик, і пиятика
здіймається у них, і щось такеє
там чиниться на оргіях, що, кажуть,
найгіршим з нас було-б навдивовижу.
З братами сестри, матері з синами,
з батьками дочки любощі заводять.

НАРТАЛ. Та се-ж брехня!

КРУСТА [прижмуривші очі дивиться на НАРТАЛА].
А ти-ж се звідки знаєш?

РУФІН [впадає в річ].
Вже кожен, хто читає хоч-би Цельза,
не може вірити сим поговорам,
тах Цельз відомий ворог християнству,
а ѿ він доводить, що сьому неправда.
КРУСТА. Ет, що там Цельз! Такий собі філософ,
письмак, далекий від живого світа,

та відки має поведінки знати
такого мотлоху, як християнє?

НАРТАЛ [спалахнув].

Ти кажеш, мотлоху?

КРУСТА. Та певна річ!
Римлянин-же порядний не пристане
до секти бузувірної.

НАРТАЛ. Що мелеш?!

[Тесфіл мовчки встає і подається геть, невідомий християнин іде за ним і щось пошепки йому говорить, але той, махнувши рукою, виходить за фірту; невідомий християнин теж виходить за ним].

КРУСТА. Та се-ж відомо всім, що тая секта
найгірше в світі марновірство.

УРВАН [скочивши на сходи]. Брешеш!

КРУСТА. Руфіне, що се значить?

[Руфін від збентеження не знаходить одразу, що сказати, тільки хапається за голову, неначе в приступі наглого болю].

РУФІН [хворим голосом]. На богів,
прошу вас, друзі, тихше. Я не можу...
Такий страшений біль...
[На стежці до тріклініума з'являється Прісцилла, з нею дівчина-християнка Рената].

Се ти, Прісцилло?
Нарешті! Де той лікарь? От ти знову
якусь ворожку привела...

ПРИСЦІЛЛА [з жахом]. Руфіне!

РУФІН. Не говори, я знаю. От і Круста
недарма про жінок так говорив,
коли прийшов, зустрівшися з тобою.

[До Крусти]. Тепер я згожуюсь з тобою, Крусто!

ПРИСЦІЛЛА. Тут Круста? [Німіс з дива і з жаху].
КРУСТА. Я, здається, не Медуза,

а господина наче скам'яніла,
угледівши мене.

ПРИСЦІЛЛА [намагається отягитись].

Ні, ні, я просто
втомилася... Вибачай... Я не гадала,
що тут гостей застану... [до Руфіна].

Ти не гнівайсь.

Я думаю, що лікарь зараз прийде.
А се прийшла зо мною не ворожка,
се дівчина, що в нас нитки фаробує.

Вона просила дати їй роботу.

РУФІН. Гаразд, гаразд. Ось тут прийшли майстри
теж по роботу. Може ти покажеш,
що їм робити. [Доплебеїв] Ви підіть за нею.

ПРИСЦІЛЛА. Ходіть, ходіть.

[Швидко подається через тріклініум у дім, плебеї
і РЕНАТА йдуть за нею. У фірту входить старий
диякон з річами, належними до ритуалу, загорнені
ними в платину. Руфін встає назустріч дияконові].

Ось і лікарь!

РУФІН. [Переймає його на порозі].

Як я тебе тут виглядаю! Пробі,
скоріше дай пораду. [До гостей]. Вибачайте,
що я покину вас самих на хвильку.
Коли дозволить, я вернуся хутко.
Ходім, прошу. [Бере за руку мовчущого з дива
диякона і веде через тріклініум у дім].

КРУСТА [розлягається вигідніше на лаві].

Які тепер нахабні
плебеї стали. Розпустилась чернь.
Пора-б укуссякати. Та що робити,

коли патріції сами призводять
до того. От я знаю сам таких,
що цезаря готові зневажати—
для них він, бач, тиран та узурпатор—
сами-ж при тому за гостей приймають
усяких відпущеників, недавніх
рабів, чужинців варварської крові,
усяку темношкуру покруч.

НАРТАЛ [з вибухом гвіву]. Ти!

Сам покруч! Римське сміття! Як ти смієш?!

ЛЮЦІЙ [тихо до НАРГАЛА].

А хто на більшнього „рака“ промовить,
тому що буде?

[НАРТАЛ сідає мовчки на місці, важко дишучи].

КРУСТА [до Люція]. Я того й не знов,
що ти навчився звірів заклинати,
та ще й либонь по вавилонські?

ЛЮЦІЙ. Нащо

у Вавілонців мав-би я учитись
таких звичайностів, що не годиться
не тілько зваду в гостях починати,
але й до сварки допускати інших?

Се й в Римі всяк, хто носить тогу, знає.

КРУСТА [удає, мов зовсім не слухає і не чує Люція,
розділяє малюнки по стінах].

Хороші фрески! Гарне малювання!

Мозайка чудова!.. Адоніс...

[ФОРТУНАТ і ПАРВУС встають і виходять у садок,
щось турботно шепочучи межи собою].

Бач, як розп'явся на роскішнім лоні
бесмертної Венери! На Амура!

Я-б сам готовий мучитись отак,

а надто, щоб воскреснути потому
веселим Діонісом, паном вин,
володарем бенкетів... От не знаю,
чи то і в християн так воскресають.
Якби знаття, що так,—я-б сам пішов
до звірів на арену вкупі з ними,
та її заспівав-би там...

[Вимахає фіалом у лівій руці і ляскає пальцями
правої].

Евое Бакхе!

[Спиняється, дивлячись просто на НАРТАЛА].

Чи може там інакше якось треба?

НАРТАЛ [люто]. Мовчі!

КРУСТА. Образивсь ти за Діоніса?

[НАРТАЛ хапає за стола кухля і замірється на
Крусту. Люцій удержує його за руки, Круста на-
гинається під стіл].

ЛЮЦІЙ [до НАРТАЛА].

Дай спокій! Схаменися! [Нишком].

Вчись терпіти!

НАРТАЛ [блідий з-над міру лютости, глухим голосом].

За себе міг стерпіти, а за святощ
не можу... [Раптом різким високим голосом]
Гей, пусті, бо серце трісне!

[Силкується вирвати руки].

ДИЯКОН [виходить із хатніх дверей].

Що тут за крик? Що сталося?

КРУСТА. Та бачиш,
осей патріцій без вина сп'янів.

ДИЯКОН [підходить до НАРТАЛА, нишком]:

Ти всіх занапастиш. Ну, будь-же тихо!

[НАРТАЛ випускає з рук кухля і кидаеться на

лаву, зовсім знесилений погамованим вибухом.
Люцій кладе йому руку на чоло і щось шепоче,
нахилившись над ним низенько].

ДИЯКОН [звертається до інших, головно до Крусти].

Господаръ просить вибачить йому,
що він не вийде навіть попрощатись,
бо я його покласти в ліжко мусів,
а вас прохати мушу розйтись,
бо хворому потрібен спокій.

КРУСТА [підвіся, потім знову сів]. Може
я ліг-би тут собі тихенько спати?

Бо щось моїм ногам ніяк не йдеться.

ЛЮЦІЙ. Ні, се не випадає. Лішче я
тебе додому проведу помалу.

[Круста неохоче встає, Люцій помагає йому].

ДИЯКОН [до НАРТАЛА].

Тебе прошу, посидь коло слабого,
поки ми з цанею зготуєм купіль.

КРУСТА [спиняється].

Я, я посижу.

ДИЯКОН [лагідно плеєскає його по плечі].

Ні, вже ти спочинь
сам краще в ліжку дома. Адже кажеш:
„ногам не йдеться“. Де-ж тобі глядіти
слабих людей?

КРУСТА. Ну, ну, бувай здоров!

[Виходить з Люцієм.—Ледве зачинилася фіртка за
Крустою і Люцієм, з-за кущів у садку виходять
Фортунат і Парвус, а з ними ще кілька інших,
що непомітно для Крусти увіходили в садок і,
остережені через двох попередніх, перестоювали
в садку].

ФОРТУНАТ. Ну, Слава Богу, позбулися Крусти!

ПАРВУС [понуро]. Ще невідомо, що то далі буде.
ФОРТУНАТ. Що-ж може бути? Адже він пішов.
ПАРВУС. Але куди?

ФОРТУНАТ. Та вже-ж додому певне.

ПАРВУС. Се невідомо.

ДИЯКОН. Люцій з ним пішов,
то все-ж догляне й зради не допустить.
ПАРВУС. Та так то воно так... А я волів-би,
щоб і за Люцієм ще хто пішов.

ДИЯКОН. Навіщо се?

ПАРВУС. Щось я не маю віри
до тих патріціїв високородних,
занадто ввічливих та делікатних
до всяких Круст.

ДИЯКОН. А як-би-ж ти хотів?
Так, як Нартал із ними зачіпатись
і наріжати всіх нас на погибель
вперед іще, ніж ми відбудем збори?

ПАРВУС. Та я не знаю... Тілько-ж вислухати,
як той поганин ображає Бога
і перемовчуват—се теж спокуса,
се може до байдужості довести.

ДИЯКОН [подумавши].
Се справа трудна... Сам я не здолаю
розважити її. Нехай епископ
нам роз'яснить на зборах се питання.

ФОРТУНАТ. А вже-ж, найкраще так, нехай епископ.
ДЕ-ХТО з новопривулих.

Так, так, епископ! Він нам се розважить.—
ПАРВУС. Як так, то й так... Я тілько знов скажу,—
мені оті патріції непевні,
не бачу я в них щирости такої,

як у плебеїв. Щось вони мудрють,
філософів спогадують поганських
та всякі панські світові звичаї,
так мов не досить їм Письма Святого,
слів Господа Христа і заповітів
Отця Небесного—що їм потрібна
усяка мудрість марна сього світа.

ФОРТУНАТ. Ну, так вони вже виховані, брате,
привчені змалку.

ПАРВУС. То-ж і я кажу!

А для убогих духом се спокуса,
що книжники й пани мов верховодять
в громаді нашій, наче Бог злюбив їх
по-над простолюд.

ДИЯКОН. Я гадаю, сину,
що й сюю справу зважить нам не сила.
Ти поспітай епископа на зборі.

ДЕ-ХТО з присутніх.

А вже-ж! найкраще!

ПАРВУС. Та нехай і так...
Я власне нагадав вам про обачність...
Не сам я се подумав, а й старий наш
подався павіль геть з тії „беседи“,—
одно, що не хотів блузнірства слухать,
а друге, що йому здалось непевним
поводіння і Люція й Руфіна.

ДИЯКОН. Руфіна?

ПАРВУС. Так. Що-ж, нігде правди діти,
воно й мені теж вдалось непевним.
Коли-б тут не було якої пастки...
[Між присутніми трівожне шепотіння].

ДИЯКОН. Ти стережись так кидати словами,

звевір'я і нещирість посівати
в громаді нашій братній.

ПАРВУС. Чесний батьку,
громаду напу я шаную широ,
але Руфіна в ній я ще не бачив
і що він за людина—теж не знаю.
Я говорив з ним раз і не здалося
мені, щоб він був другом християнам.

Диякон. Усі ми здавна знаємо Прісціллу
і можемо їй вірити на слово.

ПАРВУС. Але-ж не жінка хаті голова,
а чоловік, не їй його судити,
не їй за його й ручити...

ФОРТУНАТ. Та цить!

Руфін іде!

[Розмова і шепотіння обривається. Мертві тиша.
З хатніх дверей виходять у тріклініум Руфін,
Прісцілла, Рената, Нартал, Флегон, Урван і Ак-
віла].

Руфін [зіходить з тріклінія в садок до тих, що ждали
там].

Шановні гості, я прошу до хати.

ПАРВУС [непривітно].

Ми тут не гості, ми прийшли на збори.

Руфін [лагідно].

Я знаю. Тож прошу почати збори,
а сам я повартую коло фіртки,
щоб знову хто непроханий не вліз.

ПАРВУС [крізь зуби].

Зашізно трохи...

Руфін.

Що?

ПАРВУС [не відповідає і звертається до інших].
Так що-ж, ходімо?

Диякон. Нам треба ще єпископа пождати.

[Руфін стає коло фіртки і засовує її. Чутно, як
хтось хутко стукнув у неї].

Руфін. Хто там?

Голос за фірткою. Господній раб.

[Руфін одчиняє. Увіходить єпископ і з ним кілька
християн і християнок].

Диякон.

Єпископ. Мир, браття, вам.

Громада.

От і єпископ!

І духові твоему.

Диякон. Благослови нас, отче превелебний.

[Диякон, а за ним усі, крім Руфіна, підходять
під благословення до єпископа].

Єпископ [до Прісцілли, показуючи на Руфіна, що
стоїть остроронь].

Чи се господар хати?

Прісцілла. Так, мій отче.

Руфін [до єпископа]. Я сам і дім мій до твоїх послуг.

[Парвус тим часом щось сказав на вухо дияконові].

Диякон [до єпископа].

Я маю щось довести, володарю,
до твого відома зовсім зокрома.

[Єпископ відходить з дияконом трохи остроронь і,
перемовивши нишком кілька слів, знов присту-
пає до гурту].

Єпископ. Ходім до хати і почнімо збори.

[Всі, крім Руфіна, подаються їти, але єпископ
рухом спиняє Прісціллу].

Ти, поки що, зостанься з чоловіком.

Не надовго,—тебе покличуть згодом.

[Прісцілла, здивована і збентежена, мовччи від-
ходить до Руфіна по-при фіртку].

Епіскоп [до Руфівуса і Ренати].

Ви теж не входьте, поки вас покличуть.

[До диякона стиха].

Се молодим не впадає слухать.

[Епіскоп і громада увіходять у тріклініум, диякон замикає двері від саду. Руфін і Присцилла залишаються біля фіртки, а молоді пара проходить по саду, тихо розмовляючи].

Руфін. Коли-б ти знала, як мене тривожить
се несподіване втручання Крусти!

Присцилла. Коли ти так боїшся, то скажи,
ми зараз підемо з твоєї хати
десь инде, може хто притулок дасть.

Руфін. А я куди піду?

Присцилла. Самому буде
і тут безпечно.

Руфін. Як-же ти гадаеш,
за кого я боюся?

Присцилла [стискає руку]. Вибачай!
Я справді щось не до-ладу сказала.

Руфін. Які то причанали ніс отої,
що по тобі прийшов?

Присцилла. Він наш диякон,
і ніс потрібні при відправі речі:
платину, чашу й інше.

Руфін. На що-ж то?
Яка-ж то має бути в вас одправа?

Присцилла. Сього тобі сказати я не смію.

Руфін [вражений].
Невже ти не впевнилася на мене?

Присцилла. Сього не вільно знати й неофітам,
поки вони не введені у хрест.

се божа таїнà, свята встанова.

Одно сказати можу: в тім нічого
злочинного немає, ні гайдкого,
і вірити мені прошу. Ти віриш?

Руфін [просто і широ].

Тобі я завжди вірю без вагання.

Але скажи, коли сказати можна,—
зібрались ви не тілько для відправи?

Присцилла. Ні, єсть і другі справи. В нас тепера
велика чвара церкву роздирає,
змагання йде, коли справляти Паску,
чи в той час, як Юдеї, чи не в той.

Руфін. Чи се-ж так важно, що для того варто
на небезпеку наріжатись?

Присцилла. Важно.

Се може церкву розколоть на двоє.

Руфін. Ви не могли пождати?

Присцилла. Не могли,
бо Паска незабаром, треба зважити.
[Руфін мовччи здвигає плечима].

Ще й інша справа є нам до обради:
чи дозволять жінкам пророкувати?

Руфін. Хіба сей дар від дозволу залежить?

Присцилла. Не всякий може ним послугуватись,
хоча-б і мав його, коли від того
для церкви може вийти шкода. Тим-то
і ми, жінки, повинні бути на зборах,
бо нас обходить сеє близько.

Руфін. Дивно,

невже й ся справа теж така нагальна?

Присцилла. В еретиків жіноцтво пророкує
і шириться та среєсь, мов зараза,

вона страшна для церкви, мов чума,
і зволікати ніколи з рятунком.

Руфін. Ти щиро се говориш?
Прісцілла. Так, Руфіне,—

для мене церква дорога, як мати,
як рідна мати; все, що їй на шкоду,
болить мене і мучить, і турбует.
На ліки їй віддати я готова
і кров свою й життя.

Диякон [вихиляється з дверей].
До збору, сестро!
[Прісцілла йде в тріклініум. Стук у фірту].

Руфін. Хто там?
Голос Люцієвий. Кнєй Люцій.

Руфін [одчиняє юому]. Відпрова́див Крусту?

Прісцілла [з порога тріклініума].
Ренато! Редівіус! До гурту!

[Рената і Редівіус входять у тріклініум].

Люцій. Так, відпрова́див. Посеред дороги
він мало-мало не звернув на бенкет
знов до Летіція, та я завів
його до хати і поклав на ліжко
та ще й приспав, як мати немовлятко.
Я сподіваюся, що Круста завтра
забуде все, що п'янім чув і бачив,
бо він напився, наче винний міх.
Я мав з ним клопіт! Та зате вже певен,
що з ним заснула наша небезпека..

Руфін. Коли-б вона проспала хоч до завтра!..
Не в пору був сей гість... мені здається,
що не мине добром гостина тая...

Люцій. Як ти так думаеш, то може краще
ти попроси громаду розійтися?

Руфін. Тепер се річ громадська, не моя.

Я все їм розказав, що знов, про Крусту,
була нарада при мені й без мене,—
коли вони тепера зостаються,
то, значить, зважили, що їм безпечно.
Не можу я їм показать порога,
коли їх сам до себе в хату кликав.
Люцій. Як сталося, що ти нас запросив?
Ти може став сьогодня неофітом?

Руфін. Сьогодня, вчора й зроду я той самий:
я римський громадянин, більш ніхто.

Люцій. Чого-ж у тебе християнські збори?

Руфін. Дозволь промовчати на се питання,
і вірь, що я, як римський громадянин,
супроти всіх повожуся по правді
і з ворогами звік боротись чесно.

Люцій. Як маю розуміти сі слова
про ворогів?

Руфін. Ти гість мені сьогодня—
образити тебе я не хотів-би.

Люцій. Я—твій товариш, друг з дитячих літ,
і певен, що Руфін супроти Кнєя
не може мати ворожнечі,—значить,
те, що сказав ти, більше або менше
від того, що образою звуть люде.

Руфін. Ти все такий розсудливий і добрий,
яким ти змалку був, яких не звик я
між християнами стрічати.

Люцій. Дивно!
ти розуму й лагідности не бачив
у християн?

Руфін. Сього я не кажу.
В них розум є, але якийсь непевний,

немов багаття з дерева сирого,
що більше з нього киптяви, ніж світла;
тепла теж мало. Справді, християнє
лагідні по-над людську міру й звичай,
а добrosti в них широї немає,
вони не людяні, вони нічого
дарма не роблять — все за надгороду
та ще й не за малу, за вічне щастя
на небесах! На меншу не пристали-б.
Нікого їм не жаль, тортури вічні
готувати обіцяти з легким серцем
всім „грішникам“.

Люцій. Але зате в нас Бог
найвищий судія. Хіба-ж не краще,
якби тирані наші віддавали
всі присуди свої на розсуд божий
і „грішникам“ не завдавали муки,
в надії на тегену вічну?

Може.

Руфін. Так само й з розумом. Хай наш огонь
від дерева сирого, але згодься,
що ми й сире примушуєм горіти,
а твій огонь саме сухе, добірне
спроможен запалити, сирина-ж
гнies тим часом без ужитку, марне.
Руфін. Чи філософський розум не пройняв-би
ту сирину?

Люцій [заперечує, хитаючи головою].
Така природа людська,
що досконале може в ній прийматись
помалу і в тісному кругі тілько.
Якби Римлянє всі були подібні

натурою до тебе, я сказав-би,
що Рим зробивсь Новим Єрусалимом
без чуда божого. Ale я знаю,
що мало є Римлян таких, як ти,
і вірю, що потрібне чудо боже,
щоб Рим відбудувати.

Руфін. Що тобі
тепер до Риму? Ти вже християнин,
„Єрусалим“ тепер твоя столиця!
Республіка вже не лежить на серці,
монархію Христову ти будуеш.

Люцій. Тобі ввижається там розбрат, де є згода.
Я всесвітіанін римський і бажав-би
 побачить Рим столицею всесвіта
і щоб зруйнований Єрусалим
в Італії мов фенікс відродився
і крила розпростер на римські гори.
Коли в нас буде царь один на небі,
то на землі вже місця не достане
тиранам-цезарям, і церква наша
республіку міцну заложить в Римі.

Руфін. То вже не буде Рим, бо ваша церква
не дбас про закон, про славу Рима,
вона перейняла юдейський звичай
і віру, і закон.

Люцій. Не так, Руфінє,
Юдеї відреклись Мессіїного
і він всесвітнім Богом став. Так води,
з рік невеличких викинуті в море,
світ обтікають вкрапі з океаном,
братаючись із водами всіх сторін.
Тут п'яний Круста розумом простацьким
і грубими словами те завважив,

чого мудріші люде ще не знають,
та з п'яних уст пророчий дух озвався:
Христос погодиться і з Діонісом,
бо Слово вже з Ідесю з'єдналось.
В Христі воскресне Діоніс удруге!

РУФІН [смутно].

Hi, вірь мені, боги не воскресають.
Міг Діоніс воскреснуть з Адоніса,
бо Адоніс був смертний. Що героя
за бога вславлено, се річ звичайна.
З рук смерти люде дістають безсмертя,
Не так боги. Бог мусить жити невчинно,
так як живе Платонова Ідея,
бо як умре, то вже не воскресає.
Коли ваш Бог живий, а наші вмерли,
то згода межи ними запанує
хіба тоді, коли вже й ваш умре.

ЛЮЦІЙ. Наш Бог не може вмерти!

Час покаже...

РУФІН.

Та поки що, не ви, а ми в жалобі...

[Показує на яму від статуї].

Тут статуя стояла Діоніса,
тепер тут яма — не спікнись на неї
як-небудь в темряві — сю порожнечу
що виповнити може?..

ЛЮЦІЙ.

Я пораджу:
в ті ями, що від статуй полишились,
ти дерева хороші посади
і зараз твій садок повеселіє.
Бо там, де мертві постаті стояли
богів умерлих, — запівте весна
живою, плідною красою.
[Вони який час мовчки похожають по стежках].

РУФІН.

Друже,
ти в мене заронив зерно надії...
Коли-б ти знов, як я часами прагну
повірити, ну, хоч отак, як ти,
в те християнство! Бачу я, та віра
у тебе „з зерням соли“, як то кажуть,
вона холодна...

ЛЮЦІЙ.

Ні! ти помилувсь!

Хіба холодне те ждання пекуче,
що живить нас і мучить край постелі
слабого батька? Не ладні-ж хіба ми
тому і руки й ноги цілувати,
хто верне хворому здоров'я й силу?
Чи-ж ми не віддамо і срібло й золото
за ліки, хоч вони гіркі й несмачні?
Чи-ж ми сами не помагаєм ревне
слабого й одурити, у потребі,
щоб тілько він зажив спасенних ліків?
Хоч у душі зринає часом сумнів
про лікаря і про корисність ліків,
але як ми не знаєм більше ради,
то ми той сумнів глушимо і пильно
ховасмо від хворого. Де-ж холод,
коли душа горить від сподівання?

РУФІН. Не знаю... Все-ж непевні тії „ліки“
і небезпечні...

ЛЮЦІЙ.

Бо така-ж і слабість!

А ти хіба які певніші знаєш?

РУФІН. Я думав, що не знаю, і даремне
прогаяв стілько дорогого часу,
бо думав, що я сам на цілий Рим
і що мені товаришів немає

для замислів моїх. Але тепера
мені щось блиснуло... От ти, такий
одважний, мудрий, благородний... інші
у вашому гурті теж мають силу
терпіти все, іти на смерть за те,
що їм здається правдою. Я бачу,
що в Римі люди є ще й геройчні,
так нащо-ж те героїство марне йде!
Уділено вам силу Геркулеса
для подвигів — то знишили-б ви гідру
преторіянську, вигнали-б Хімеру
в одежі цезарській геть з Капітоля,
стовпи закона міцно встановили-б.
Утишились-би й черні нуртування,
і варварів подужать ми здолали-б,
запанував-би римський мир усюди.
Люцій. Хто може чернь утишити, крім Бога?
Хто цезарську сваволю подолає,
пиху преторіянську погамує,
як не Христос? Хто римський мир запевнить
по цілім світі, як не добра вість
про згоду і братерство межи людьми
і про найвищу правду в царстві божім?
Заздалегідь я знаю, що ти скажеш:
традиції, законність, римські цноти.
Ох, друже, та хіба-ж ти сам не бачиш,
що з того всього полишились ями,
а постатів давно нема. Попробуй
укупі з нами садівничим бути!
Коли закон умер, нехай зростає
хоч те бажання вічної заплати
та божий страх, аби вони спинили

злочини й зло. Традиції замінить
нова легенда, ще не збайдужила,
не спрофанована. А римські цноти
nehay відродяться у християнських —
вони доволі схожі між собою.

З тим ми діждемось другого пришестя
Христа і слави римської. Руфіні!
одважся і ходім садок садити!

Як хочеш, я введу тебе в громаду.
Ходім! [Подається до тріклінія].

Руфін [нерішуче]. А хто-ж тут буде одчиняти?
Хто буде вартувати вас?

[Одчиняються двері і смуга світла падає на Ру-
фіна і Люція. Виходить з тріклінія Присцилла,
стиха підходить, пильно придивляючись до обох].

ПРИСЦІЛЛА.

Руфіні!

Руфін. А що?

ПРИСЦІЛЛА. Скажи, де-б нам узяти глини,
або якої фарби, тілько швидче.
Нам невигідно кликати рабів.

Руфін. Навіщо се?

ПРИСЦІЛЛА. Та... бачиш... там епископ
та й вся громада зважили, що слід-би
замазати той міт про Адоніса...

Люцій [мимоволі].

Оті коштовні фрески? Ту предивну
мозаїку?

Руфін. Прісцилло, чи-ж не досить,
що я всі статуй повіддавав?

ПРИСЦІЛЛА. Тепер не я рішаю. Ціла церква
уражена пащикуванням Крусти
і прикро її дивитися на те,

що спокушає до думок блюзірських.
Єпископ не почне для нас одправи,
поки ми не забілим тії стіни.
Він наказав мені...

РУФІН [гордо і гнівно].

Хто тут господарь —
я чи єпископ? Я його не кликав
наказувати мені й моїй дружині,
як маємо держати стіни в хаті,
у нашій власній хаті!

ПРИСЦІЛЛА. Я сама
тебе прошу, щоб ти мені дозволив
малюнки знищити.

РУФІН. Сама?.. Прісцілло,
”де я господарь, там ти господиня“,
так говорив я, шлюб з тобою бравши,
і не ламав ніколи сього слова,
не ламлю і тепер. [З великим болем].

Іди, руйнуй,
що хочеш і як хочеш. Та не змушуй
мене до того докладати рук —
се по-над силу, я того не можу...

ДИЯКОН [трохи відхиливши двері].
Прісцілло, ми знайшли коновку фарби
і вже брати замазують.

ПРИСЦІЛЛА [слабо]. Гаразд...

[Стойте на сходах, не зважаючись ані вернутись,
анійти до Руфіна. Сильний стук у фірту].

РУФІН. Хто там?

ГОЛОС. Раби господні!

[Руфін одчиняє фірту, в неї впадає центуріон з
воїками - вігілами, що зараз займають вход, всі
стежки і сходи до тріклінія].

РУФІН. Що се значить?!

ЦЕНТУРІОН. Я посланий, щоб виконати закон.

[З тріклінія вибігає диякон і скілька християн].

ДИЯКОН. Сторожа в перістіл! Зрада, зрада!
ховайтесь, рятуйтесь, хто може!

[Завважає центуріона з вігілами і мовчки застигає на місці].

НАРТАЛ [вибігає].

Де зброя? Гей, Руфіне! боронімось!

РУФІН. Я зброї не здійму на слуг закона.

[Його в'яжуть, він не борониться].

ПРИСЦІЛЛА [кидається до Руфіна].

Мене в'яжіть! Мій чоловік невинен.

[По знаку центуріона вігіли в'яжуть її вкупі з Руфіном].

ЦЕНТУРІОН. Хто винен, хто невинен, суд рішить.

[Єпископ повагом виходить і стає на порозі].

НАРТАЛ [виривається і бореться з вігілами].

Не смісте в'язати! Я не злодій!

ЄПІСКОП. Нам сказано: не супротився злому.

[Нартал кидає боротьбу і дає себе звязати. Єпископ віходить униз і сам дає собі звязати руки.
Вся громада чинить те саме за його прикладом].

ОСОВИ ШЬОЇ ДІЙ.

РУФІН.

ПРИСЦІЛЛА.

АЕЦІЙ ПАНСА.

ЛЮЦІЙ.

НАРТАЛ.

ПАРВУС.

ЕПІСКОП.

ДІЯКОН.

ТЕОФІЛ.

РЕДІВІВУС.

РЕНАТА.

АКВІЛА.

ФЛЕГОН.

УРВАН.

ФОРТУНАТ.

НОФРЕТИС — рабиня Прісціллина.

КЛЮЧАРЬ ТЕМНИЧНИЙ.

Сторожа при темниці. Християне і християнки, що були забрані в Руфіновому домі.

ДІЯ III.

Темниця, чимала, тілько дуже низька, з малими, ширими, як довшими віконцями під самою стелею. Світло падає скupo і тілько привичне око може розглядіти добре людей, що сидять та лежать долі, або снуються з кутка в куток, однотанітним кроком, брязкаючи кайданами. Серед вязнів є Теофіл, Парвус, Фортунат, Епіскоп, Діякон, Редівівус, Рената і всі, що були на зборах у Руфіна. Нартал прикований до стовпа посеред темниці на короткім ланцюгу, кайдани дуже гальмують всі його рухи, але він дуже неспокійно поводиться і скілько може ворушитися.

ДІЯКОН. Щось довго не приводять їх назад.

ФОРТУНАТ. Либонь їх знову на тортури взято.

ЛЮЦІЙ. І нашо се? Адже Руфін сказав

все так по правді, як повинен суддям казати чесний римський громадянин.

ПАРВУС [крізь зуби].

І навіть більше того...

ЛЮЦІЙ. Що ти кажеш?

Що значать ці слова?

ПАРВУС [понуро]. Я так, нічого...

Одно мене дивує, що Руфін, той „справедливий римський громадянин“,

не ознаймив так просто, як усі ми:
„я християнин“, а крутів, крутів
сюди й туди, і сяк і так...

Люцій. Неправда!
Ніяк він не крутів, сказав одразу:
„Я добре знов, які-то й нашо збори,
і самохіть, не змушений ніким,
їх запрошив до себе в хату“. От що
префектові сказав він, я те чув
і все затямив що до слова.

Парвус. Добре,
хто має добрі пам'яті! А скажи лиши,
коли ти так усе запам'ятаєш, —
що він сказав, коли суддя спітався,
чи признається він до християнства?

Люцій. Що-ж! він сказав: „судіть мене за вчинки“. **Парвус.** Хіба се просто й щиро? А згадай-же,
що він сказав на запит, чом у нього
не слідно культу цезаря в господі:
„Сим нехтують не тілько християнє!“
сказав Руфін, прегордо усміхнувшись.
і більш нічого не схотів казати.
Ні, правда, ще сказав, і се найгірше,
коли його про заміри спітали,
які він мав, нас кликавши до себе, —
він відповів: „що заміряв, те сповнив“.

Люцій. Нічого тут лихого я не бачу.

Парвус [вибухнув гнівом].

А вже-ж! Бо ти в компанії з ним був,
ті „заміри“ сповняючи!

Люцій [не розуміючи]. Що значить...
[Раптом догадуючись].

Ти, слухай, договорюй все до краю,
коли почав, або не починай,
а то сичиш, мов гадина підступна.

Парвус [до громади].

Се так патріцій - християнин каже.
Лагідний, добрий, ввічливий.

Люцій [трохи засоромлений]. Ні, справді,
коли в чім винуватиши, то кажи
виразно й просто, як водиться браттям.
Адже ми вкуні носимо кайдани,
однакова всіх нас чекає доля...

Парвус. Ну, се ще невідомо, хто як довго
носитиме кайдани та й яка
кого спіткає доля...

Люцій. Нам відомо,
що ми засужені на смерть.

Парвус. Тоді вже,
як вирок збудеться, відомо буде,
хто справді з нас засужений, хто ж тілько
про людське око. Зроду не повірю,
щоб той, хто вояків на нас привів,
міг бути справді скараний на горло.
Хіба що судді зрадою заплатять
тому, хто зрадив нас.

Фортунат. Нас Круста зрадив,
се-ж річ відома нам усім, — навіщо
зводити розмови небратерські?

Парвус. Та Круста Крустою, а де-ж був Люцій,
поки центуріон прийшов по нас?

Люцій. Приспавши Крусту, я назад вернувся
і ми з Руфіном розмовляли.

Парвус. Дивно!

Патріції, замісць іти на збори,
ведуть якісь балачки по кутках!
Однак ти на суді щось перемовчав,
про що була розмова межи вами.

Люцій. Я не хотів пошкодити Руфіну,
бо кожен сам про себе хай свідкує;
я навертав його на нашу віру
і мав от-от в громаду нашузвести...

ПАРВУС [иронично].

І що-ж? Центуріон вам перебив?

Люцій [не зовсім певним голосом].

Я думаю, що так.

ПАРВУС.

Все можна думати.

Люцій [знов роздражнений].

А ти що думаєш?

ПАРВУС.

Мої думки

хай краще будуть при мені.

Люцій [до громади]. Вас, браття,
я кличу в судді межи ним і мною.

ФОРТУНАТ [миролюбно].

Та нашо-ж ті суди? „Ви не судіте,
щоб вас не сужено“, сказав Господь
і сам він тілько спогадав про зраду
Іудину, та не судив Іуди
і не вказав апостолам його,
щоб не судили й ті.

Люцій [тремтячим голосом]. Ти, Фортунате,
я знаю, простий духом і не тяминь,
яка отрута в сих твоїх словах...

НАРТАЛ [раптом озивається хрипким голосом].

Та що там „простий духом“? Доки будеш
ти, Люцію, тут панькаться з ними

та короводитись? Якби я був
на твому місці, якби мав я руки
хоч у кайданах, тілько не прип'яті
так до стіни, я-б їм давно, сим „братьям“,
свое братерство показав, щоб знали,
як жалити спроквола та сичати!

Кубло гадюче! перед ворогами
під ноги стеляться, мов поздихали,
а перед братом сторчака стають
і раді закусати! Скорпіони!

Епископ [підходить повагом з дальншого кутка до НАРТАЛА].

Смирись, мій сину...

НАРТАЛ [гостро]. Я тобі не син!
Здайшовся батько!

Епископ [з жахом до громади].

Що вступило в нього?
НАРТАЛ. Що? Жовч! Бо ви її не давали волі
помалу вишуміти, от вона
тепер мене готова задушити,
хіба що виплюну тобі в лиці!

[Плює на епископа, той сахається, громада з
грізним брязкотом кайданів кидається до НАР-
ТАЛА].

Епископ [хутко отяминувшись після образи].

Не зачіпайте! Я стерпів образу
і ви стерпіть за мене, я благаю.

Одна вівця паршива хай не губить
заразою отари усієї.

[НАРТАЛ, дико проникливо крикнувши, затіпався
мов у корчах].

ТЕМНИЧИЙ ВАРТОВИЙ [впадає до темниці з ремін-
ною тройчаткою].

Що тут у вас? [До НАРТАЛА].

Се знов осей скажений?
Ти будеш тихо? Проклята почваро!

[Потягає його кілька разів тройчаткою, той хріпить, заціпивши зуби, вартовий виходить знов за двері, кілька раз оглянувшись і загрозивши на ході тройчаткою. Який час у темниці панує важка тиша].

ЛЮЦІЙ [підходить до НАРТАЛА, що якось весь опустився, немов умерлий на хресті].

Здається, він зомлів. Хто має воду?

РЕНАТА [подає воду в глиняному кухлику і помагає Люціеві очутити НАРТАЛА].

Вже дивиться. Либонь йому вже легше...

[Відходить знов на бік до свого нареченого РЕДІВУСА].

ЛЮЦІЙ [тихо до НАРТАЛА. Вся дальша розмова ведеться в-півголоса, ледве коли чутно її іншим].

Мій дорогий, коли-б ти знов, як тяжко мені, що ти за мене постраждав.

Але-ж даремне ти так стурбуєшся, бо я зовсім уже не так журюся тим, що про мене Парвус той говорить, я вірю, що як не тепер, то згодом, а правда виявиться всім їм навіч.

І я прошу тебе, на імення дружби, на імення твої влади, що колись я мав над твосю щирою душою...

НАРТАЛ [тихо, але терпко].

Не говори до мене і не згадуй про тую владу. Я-ж і сам те знаю, що був твоїм рабом, що ти, патріцій, Римлянин і багач, купив мене, убогого та дикого номада, і з тілом і з душою.

ЛЮЦІЙ.

Любий хлонче,
я-ж викупив тебе, а не купив!

Ти був моїм рабом хіба хвилину
і то формально.

НАРТАЛ. Завжди був рабом!

Римлянє-ж не дають ніколи, зроду,
своїм рабам візволу. Ти купив
мене з душою. Поки був у пана,
я знов, що слід Римлян всіх ненавидіть,
а тут я мусів полюбити тебе.

ЛЮЦІЙ [з лагідним усміхом в голосі].
Хіба-ж се зле?

НАРТАЛ [крутить головою, при чому кайдани стиха
бряжчать].

О, зле, се дуже зло!
Се що найгірше!.. Я колись був дикий
і щирий і палкий, як звірь в пустині.
Попавшись в клітку, гриз і сіпав гратеги,
як лев, як барс, і рвався у пустиню,
або на ворога, на свого пана,
і певне-б вирвався, або сконав,
якби не ти.

ЛЮЦІЙ. Тебе я не неволив,
ти міг іти додому, якби хтів.

НАРТАЛ. Якби хотіти міг? Але-ж, кажу я,
тим і панус хитрий Рим над нами,
що він нам одбирає змогу хтіти.
Римлянин всяк загине сам скоріше,
ніж варвару дастъ волю, — так і ти!
Ти став мені показувати зараз,
не через гратеги, а на вільній волі,
красу Італії, багатство Рима, —

у мене дух зайнявся! І забув я
пустиню рідну й батьківський намет
для нечести блискучої. А потім
ти показав мені ще інші скарби, —
світ філософії, науки, хисту, —
і я, нещасний варвар, думав широ,
що я Римлянином навіки став,
що й Рим прийняв мене за свого сина...
Я помилувся, хутко показали
мені сю помилку твої краине,
патрії та запанілі хами, —
що-дня вони призирством викликали
зо дна душі моєї знову звіря
і знову я стававnomадом диким,
душею повертаючись додому.
Але ти знов на мене сплів сільце:
ти навернув мене у християнство.
Тоді-то й почалася повна влада,
безмежне панування надо мною.
Ох, як-же тяжко я тоді страждав!
Не знев ти, як було ридав я гірко
по ночах, як оплакував неволю.
І жалував про ту залізну клітку,
де я був тілом раб, душою вільний.
Та воріття мені вже не було.
Краси Італії, багатства Рима
і скарбів розуму не досить стало
для відпущенника, що ти розпестив.
Зопсована душа запрагла неба,
роскоші вічної, надземних скарбів,
і я за них продав і честь, і гордість.
Люцій. Але здобув любов і спокій духа.

НАРТАЛ. Неправда! Сам ти знаєш, що неправда.
Я не навчився ворогів любити,
я сам себе дурив, що їх люблю,
щоб хоч обманом запобігти неба.
Але-ж обманом неба не здобути,
і я зламав себе зовсім даремне,
я на безслав'ї гину — ні за віщо!
прикутий, мов собака, до стовпа, —
от надгорода за життя собаче!
Я не любив нікого, окрім тебе,
тебе-ж любив, як пес той свого пана,
бо я не знев, що ти цайгірший ворог,
а то-б ненавидів тебе й тоді
так, як тепер. Але-ж я тілько тута,
на довгому темничному дозвіллі,
збегнув усю глибину моєї ганьби
і твій злочин.

ЛЮЦІЙ [з глибоким спочуттям, широ].
Моя дитино бідна!

[Нартал проривається коротким риданням, але
зараз гамує його в собі силоміць].

НАРТАЛ. Мовчи! Мовчи! Ти знов мене оплутати,
піймати в пастку хочеш? Знаю я
тепер всі піdstупи лукаві римські.
Я зрозумів тепер, що вас призводить,
vas, вояків жорстоких, переймати
релігію любови та покори, —
ви сковуєте тим ще незакутих,
без війська хочете весь світ захерти,
всіх варварів в кормигу запрягти,
всі Карthagени зруйнувати без зброї.
Хіба-ж неправда? [Люцій мовчить].

Га, мовчиш, мовчиш?
Ага, я наступив тобі на горло?

Люцій. Ні, ні, пожди! Яка-ж кормига буде?
Нехай над вами Рим і запанує,
але-ж не збросю, любов'ю тілько.

Нартал. Хотів-би ти, щоб Картаген тепера
над Римом панував, хоч-би й любов'ю?
[Люцій мовчить].

Тепер мене нічим ти не одуриш,
нічим не звяжеш дикої душі!
Ох, якби тілько сих кайданів збутись,
помстився-б я на Римові!

Люцій. Нещасний!
що-б ти зробив?

Нартал [раптом вигукнув на всю темницю].
Пожар пустив-би в Рим!

[в громаді чутно крик жаху]
і римський попіл вітром-би розвіяв,
і сіль посіяв-би на пожарині,
щоб і трава не виросла!

Де-хто з християн. О Боже!
Що тілько сей безумний варвар каже?
Фортунат. Коли-б там ще дозорці не почули...

Люцій [уже трохи суворим голосом].

Ти плещеш неподобне. Се неправда.
Ти-б не одваживсь на таке ніколи.

Нартал. Я-б не одваживсь? [Раптом замовк, потім
глухо застогнав]. Адже правда! правда!
згноїв мою одвагу Рим!

[Бурно ридає з лютості і з жалю. Люцій стойть
коло нього мовчки, опустивши руки, далі, зітхнув-
ши, відходить].

Нартал [заводить так, що нагадує орієнタルний над-
гробний спів-плач].

Ой горе, горе! Батьківські намети!
нащо я зрадив вас? О, ясна зброе,
чом я тебе на ворога не зняв?

Флесго́н [з марновірним жахом].

Хто меч, підійме, від меча загине.

Нартал [з раптовим поривом, немов з радістю].

Боги мої! Яка почесна смерть!

Чом я про се давно не догадався?

[Сміється спазматично, потім уриває].

Ех! є про що журитись? От візьмуть нас
і варварів, і Римлян, чорних, білих,
гарненько всіх засмолять і запалять,
мов скіпочки. I будем ми світити
в садах у цезаря [знов zo сміхом], мов світло
правди!

Спископ. Безумний мовив мудро ненароком:

ми будемо світити світлом правди.

Се пам'ятаймо і радіймо серцем,
що Бог сподобив нас такого щастя.

Співаймо аллелуйя!

Диякон, а за ним хор християн.

Аллелуйя!

Осанна в вишніх! Слава в вишніх Богу!..

[Шалений сміх Нартала покривається голосним
екстатичним співом християн. Одчиняються двері
і сторожа вводить скованого Руфіна, в самій
туніці, без тоги, він блідий, змучений, ледве пе-
реступає ногами, слідом за ним вносять Присцил-
лу з слабкими ознаками притомності].

Наачальник сторожі [до в'язнів].

Гей ви! Чого се так розвеселились?

Доволі галасу! [Спів утихає. Нартал тільки не втих. До сторожі]. Сього замкніте у карцер на ніч. [Показує на Присциллу].

Тут її кладіть.

Вона напевне вмре сієїночі.

[Показує місце в ніші, де її кладуть Присциллу на соломі, Руфін сідає коло неї долі, прихилившись до стіни.—До Руфіна].

А ти надумайся, натисни пам'ять, а то як візьмем завтра на тортури, то вже не випустим живим. Добраніч!

[Виходить з сторожею із Нарталом].

Люцій [надходить до ніші. Пошепки до Руфіна].
Вас мучили? [По тілу Присцилли пробігає трепетня].

Руфін [махав на нього рукою].

Не згадуй... не питай...
не озивайсь, нехай вона спочине.

Люцій [ще тихше].

А ти?

Руфін. Я так... я буду коло неї...
лиши нас... [Люцій відходить на бік].

Люцій [до Парвуса, що стоїть при стіні супротилежній ніші, поруч з презбітером Теофілом].

Що, твое сумління чисте?

Парвус. Чому-ж-би ні?

Люцій [показує на нішу, де лежить Присцилла, а коло неї сидить Руфін].

Ти бачиш тих обох?

Парвус. Так що-ж? Хіба то я завдав їм муку?

Люцій. А що ти говорив тут, пригадай?

Парвус. Що говорив, те її знов сказати готовий.

Люцій. Ти знаєш, за що мучили Руфіна?

Парвус. Обох їх мучили, щоб допитатись, хто був той другий, що покинув збори укупі з Теофілом.

Люцій. Ну, і що-ж?

Ти чув, що говорив отут начальник?

Парвус. Присцилла вже-ж не скаже, хоч і знає!

Люцій. Але її Руфін...

Парвус [перебиває]. Не знає, то її не каже, а якби зівав, то певне-б не мовчав.

Люцій [ледве, ледве панує над собою].

Ти доведеш мене до божевілля,
чи до гріха!

Теофіл [озивається повагом].

Ти, Люцію, даремне
сам знов розпочинаєш ту розмову,
що раз уже до лиха довела.

Встрявати в неї не хотів я досі,
бо каменя на ближнього свого
я кидатъ не люблю, хоч і за діло.
Я думав, хай тобі вже краще Парвус
„Хомою неймовірним“ видається,
ніж в другові пізнати Юду маєш.

Люцій [спалахнувши].

Іуду?.. Теофіле, ти подякуй
своїй сивизні, що стерпів я сее.

Теофіл. Сивизна-ж та мені не дозволяє
словами розкидати необачно,
я тілько те кажу, чого я певен.

Чи зівав Руфін товариша моого,
того не відаю її казать не буду,
але що він сказав про мене Крусті,
що я вернувся з Галлії, те чув я
на власні вуха.

Люцій [здивований до краю і збентежений].
Ні, ти помилився,
тобі причулося.

Теофіл. Скажи-ж ти сам,
від кого Круста міг про те дізнатись,
що „давній друг Руфінового батька
вернувся з Галлії?“ По сих ознаках
знаїшли мене й забрали. А раби
Руфінового дому вже до краю
мене вклепали.

Люцій. Іх-же кликав Круста!

Теофіл. Раз і Руфін покликав.

Люцій. Теофіле!

Руфін тебе не зناє, я запевняю,
він батька втратив ще малим хлоп'ятком
і друзів батькових з очей втеряв.
Про те, що ти вигнанцем був і де,
ніяк не міг він знати.

Парвус. А Прісцілла
чи не могла йому сказати?

Теофіл. Нічого
додати чи відняти більш не можу.
Що знати, те я сказав.

[Відходить до другої стіни].

Парвус [ехидно до Люція]. А ти що скажеш?

Люцій [не вважає на нього, в задумі].

Ні, ні... се щось не так.. не може бути...
[Підходить до ніші].

Прости, Руфіне, маю щось питати.

Руфін. Не можна потім?

Люцій. Ні, нагальна справа.

Руфін [з великим зусиллям встає, Люцій йому помагає, вони відходять трохи далі від ніші, туди, де стоїть Теофіл; Руфін прихиляється до стіни].
Парвус, побачивши те, надходить біжче до їх].
Ну, що там?

Люцій [поспішно, без намислу].

Ти казав про Теофіла
що-небудь Крусті?

Руфін [пригадує]. Теофіл? Се хто?

Люцій [показує].

Осеї старий.

Руфін. А, сей... Стривай, згадаю.
Як се було? Щось Круста здивувався,
що гість мене не знає, тут я мусів
щось вигадати раптом...
[Спиняється, тре собі чоло].

Люцій. Ну і що-ж?

Руфін. Здається, я сказав, що він друг батьків
і довго в Римі не бував... здається,
сказав, що він з Германії приїхав.

Люцій. Не з Галлії?

Руфін. Чи з Галлії... тепера
вже не згадаю, що я плів тоді,
бо я й тоді не дуже тес тямив.
Та на що се тобі?

Люцій. Так, треба знати.

[До Теофіла]. От бачиш, се випадок ненца-
сливий,—

він мовив навманя, не знати, що вигад
зійдеться з правою. Бач, як се просто!

Руфін. З якою правою? Який випадок?

Теофіл. Випадок той, що по твоїх словах
мене у Римі викрито.

РУФІН [мов ужалений]. Що кажеш?!

ТЕОФІЛ. Те, що було.

РУФІН. А чом-же на суді
мене про те нічого не питали?

ТЕОФІЛ. Бо як мене взяли, то я признався,
хто я і звідки — що-ж було зрікатись?

ПАРВУС [надійшов тим часом до їх].
Та шпигів добровільних не питаютъ
прилюдно судді.

РУФІН. Шпигів добровільних?!

Ти...

ЛЮЦІЙ [бере його під руку].

Дай, я проведу тебе назад.

Прісцілла там сама.

РУФІН. Ні, я не можу
сього так залишити.

ЛЮЦІЙ. Та нема що
про се балакати, се-ж ясна річ:
випадок нещасливий. Теофіле,
адже й тобі се ясно?

ТЕОФІЛ. Що я чув,
те я сказав, нічого більш не знаю.
Хай Бог твое сумління судить.

[Відходить у глибину темниці].

РУФІН [у слід Теофілові]. Слухай!
Я Римом присягаю...

[Теофіл не вертається і не озивається].

ПАРВУС. Не приймаєм
такої присяги. Лиш Бог єдиний,
якби посвідчив, був-би свідком певним.

ДИЯКОН [надійшов на останні слова].

Не спокушайте Бога й не кляніться
нічим. Так-так, ні-ні,—без жадних присяг.
ПАРВУС. Поганам я на слово не повірю
ніколи в світі, присяги-ж поганські
для мене марні.

ДИЯКОН. Брат наш не поганин.

[До Руфіна].

Ти-ж християнин?

РУФІН [холодно і вже спокійно].

Се не йде до речі.

ПАРВУС. Отак він завжди! Люцій говорив,
що вже Руфін до віри нахилявся,
чому-ж тепер не може він призватись
до віри просто? Саме був-би час!

ЛЮЦІЙ. От власне, що тепер не час. Образа
була-б для Бога, якби хто призвався
до нього для хвилевої користі.
Я розумію, чом Руфін воліє
для сього вибрати хвилину іншу
в слушніший час. Я-ж давній християнин,
тобі за нього ручу.

ПАРВУС. Певна річ!
Ви однієї спілки! Християнин
в тобі перед патріціем склався.

ЛЮЦІЙ. О Боже, дай терпливість! Чоловіче,
подумай-же: яка-б йому вигода
була в тому, щоб Теофіла зрадити?

ПАРВУС [затято] Така-ж самісніка була й тобі,
як ти тоді центуріона кликав
на нашу згубу! Ви обое вкупі
там накладали!

РУФІН [спокійно]. Іншої подяки
од вас не сподівався я ніколи.
ЛЮЦІЙ. Сим не жартуй, ми мусим оправдатись.
РУФІН. Я не оправдуюсь проти безглузда.

Щоб ти, патріцій, як він каже, друг мій,
центуріона вів до мене в хату—
се щось таке безглудзе, що неварте
відповіді поважної.

ПАРВУС. Ну, добре,
а нашо ти скликав у себе збори,
не бувши християнином? Невже-ж пак,
щоб догодити жінці? Нечував я
щось про такі подружні подарунки!
Чому-ж ти вже для більшої догоди
не вступиш до громади?

[Руфін мовчики відходить і сідає коло Присцилли].

ПРИСЦІЛЛА [слабким голосом]. Ви про що там
змагалися?

РУФІН. Та так, пуста розмова,
ти не турбуйся...

ПРИСЦІЛЛА. Голос твій тремтить.

РУФІН. Я змучений.

ПРИСЦІЛЛА. Се правда. Ляж, єдиний,
все-ж буде легше.

[ПАРВУС, а за ним Люцій підходять до Присцилли].

ПАРВУС. Вибачай, Присцилло,
що я турбую...

ЛЮЦІЙ. Схаменися, брате!
Трівожити сю мученицю!

ПАРВУС. Слова
единого прошу, се вже-ж не тяжко.

Я хтів-би знати, чи тобі траплялось
про Теофіла з мужем говорити?

ПРИСЦІЛЛА [байдужо].

Не пам'ятаю, може й говорила...

ПАРВУС [до Люція злорадо].

Се значить, що напевне говорила,
і значить, не випадком, а свідомо

Руфін про нього Крусті розілескав!

ПРИСЦІЛЛА [поспішно, голосніше, ніж досі].

Що ти говориш? Бійся Бога, брате!

ПАРВУС. А ти не знаєш, нашо то Руфін
закликав нас до себе? Ти просила
його про те?

ПРИСЦІЛЛА. Ні, не просила. Сам він
те в своєму серці зважив.

ПАРВУС. Чи не хтів він
в той вечер неофітом об'явитись?

ПРИСЦІЛЛА. Того не знаю.

ПАРВУС. Досить. Вибачай,
що я тебе потурбував. [Відходить на бік].

ПРИСЦІЛЛА. Руфіне!

Якесь нещастия! В чім нас винуватять?

РУФІН. Тебе ніхто ні в чім не винуватить.

А я обвинувачень не приймаю.

Я знаю, ти без присяги повіриш,
що я не зрадник.

ПРИСЦІЛЛА. Я, Руфіне, вірю
без присяги й без слів, та інші браття...

РУФІН. Яке мені до інших діло?

ПРИСЦІЛЛА. Правда,
тобі вони чужі, але-ж мені
вони брати, вони родина близька

душі моєї! Я не можу знести,
щоб ти з іменням зрадника зостався
у пам'яті нащадків християнських!
Люцій. Присцилло, заспокойся, я сю справу
епископу й громаді розкажу
і суду попрошу.

ПРИСЦІЛЛА. Іди, мій брате,
іди, хай Дух святий тобі поможе!
[Люцій іде в глибину темниці до єпископа].

ПРИСЦІЛЛА [пригнічено].
Іще одна докладалася вага
до тягару великого на серці...
О, Господи, дай силу донести
з покорою тягар сей...

РУФІН. Що-ж, едина,
тебе гнітить, окрім сієї справи
про вигадану зраду?

ПРИСЦІЛЛА. Сяя справа
не так-би пригнітала, якби я
не знала, що єдино за-для мене
страждаєш ти невинно. Якби справді
могла я відповісти на питання,
чи не хотів ти стати неофітом:
„так, він хотів, я знаю се напевне“, —
мені було-б тоді на серці легше.

РУФІН. Чому? Хіба-ж се справу одміняє?
ПРИСЦІЛЛА. Безмірно! Та хоч-би й не відмінило
сієї справи, я-б сама те знала,
що ти загоду матимеш від Бога
по всіх стражданнях.

РУФІН. Я тії загоди
ніколи не хотів-би, хоч-би й справді

пристав до християнства,—сяя думка
мене-б скоріш від нього відштовхнула.
Не для користі власної я прагнув
повірити в обітниці великих
нової віри, що в одній розмові
мені відкрив і роз'яснив був Люцій.

ПРИСЦІЛЛА. Ви говорили? Ти се прагнув широ?

РУФІН. Так, широ!

ПРИСЦІЛЛА. От мені тепер вже легше...

[Закриває очі і веміхається].

Я в тілі навіть вже не чую болю...
І що-ж, скажи, ти міг-би прихилитись
до віри нашої? Я се питаю
не для громади, не для сеї справи,
мені самій, самій се треба знати!
Скажи, ти міг-би?

РУФІН [подивившись на неї, робить геройче зусилля].
Міг-би.

ПРИСЦІЛЛА [тихесенько]. Слава Богу!

[Безгучно ворушить устами, немов проказуючи
молитву, руки набожно складені на грудях, очі
закриті. Єпископ, а за ним більшина громади на-
ближаються до ПРИСЦІЛЛІ та РУФІНА]

ЄПИСКОП. Тобі не тяжко говорити, дочко?

ПРИСЦІЛЛА. Ні, ні, не тяжко, превелебний отче!

РУФІНЕ, підведи мене, я сяду.

[РУФІН підводить її так, що голова її спирається
йому на груди].

ПРИСЦІЛЛА. Питай, мій отче, рада відповісти
я на твої питання все по правді.

ЄПИСКОП. Чи говорив твій чоловік тобі,
для чого він нас кликав до господи?

ПРИСЦІЛЛА. Про се було-б і говорити зайво,
він остеріг, що збори в катакомбах
вже небезпечні й наказав потому,
щоб я вас кликала в господу нашу.
Річ ясна: він гадав, що безпечніше
в господі нашій...

Спископ. Досить. Ти не знаєш,
як ставився твій муж до християнства?

ПРИСЦІЛЛА. Все знаю і нічого не втаю.

Він першо мав до нього неохоту,
хоч і не вірив поклешу на віру
і не хвалив гоньби на християн.
А потім щиро прихиливсь душою
до віри нашої і міг-би зараз
пристати до громади, як-би сее
обвинувачення не заважало.

Спископ. Ти знаєш се напевне?

ПРИСЦІЛЛА. Так, напевне!
[В громаді шепотіння. ПАРВУС про щось пошепки
перечиться з іншими].

Спископ. Коли-ж могла настати сяя зміна
в душі РУФІНОВІЙ?

ПРИСЦІЛЛА [щось пригадує з хвилину].
Було се певне...

либонь в останній вечер. Ви послали
мене шукати глини. Я застала
Руфіна з Люцієм в садку, обидва
провадили розмову, я вгадала
по їх обличчях, що розмова тая
була поважна, про високі речі
і небайдужі для душі. Гадаю,
що та розмова думку одмінила
моєму чоловікові.

Спископ.

Ти кажеш,
що Люцій був з Руфіном у садку,
як ти прийшла?

ПРИСЦІЛЛА.

Так, превелебний отче.

Спископ. Коли вернувся Люцій, ти не знаєш?

ПРИСЦІЛЛА. Коли мене покликано до гурту,
то саме одчиняв йому Руфін.

РЕДІВ.-ФАУСТИН. І я те чув.

РЕНАТА-НЕГРІНА. Я те чула.

Спископ [до ПАРВУСА]. Сину,

ти мусиш Люція перепросити
за необачні та вразливі речі.

ПАРВУС [примушено].

Прости мене, мій брате.

ЛЮЦІЙ. Бог простить.

Та не для себе я здійняв сю справу,
а для невинного Руфіна. [До епископа]. Отче,
перепитай ще ти сестру Прісціллу,
нехай вона, суміліно пригадавши,
нам скаже, чи вона не говорила
Руфінові про Теофіла.

Спископ [до Прісцілли]. Дочки,
ти чула се питання—дай відповідь.

ПРИСЦІЛЛА [помалу, голосом упевненим, хоч з вели-
кими плавами].

Святого Духа я благала ревне
зміцнити думку, просвітити пам'ять,
розхитану й затемнену від мук...
і зглянувся Господь—я серцем чую...
як у душі моїй слова Христові,
так в пам'яті моїй усі розмови,
які я мала з чоловіком, стали,

немов написані... Я їх читаю,
мов розгортуючи пергамент...
[Довга павза]. Hi!
Про Теофіла там нема ні слова.
Се свідкування від святого Духа—
тепер мої уста його знаряддя.

Епископ [до Теофіла].

Що скажеш ти на се?

Теофіл. Тє, що й казав:
нічого більш додати я не маю,
відняти теж не можу.

Люцій. Отче й браття,
сестрі Прісціллі можемо повірити,
як праведній душі у царстві божім.
Хто може тій не вірити?

Голоси з громади. Се правда!
Вона свята! Христос її злюбив!

Парвус. Сестрі Прісціллі вірити я готовий,
але Руфінові жоні не можу.
Коли в подружжі є дві ріжні віри,
там жінка має дві душі: одна
святою може бути, але друга
за чоловіком лине хоч у пекло.

Голоси з громади.
Се правда! Влучно, влучно Парвус мовив.

Епископ [до Парвуса].
Не спокушай малих сих. Нам Прісцілла
запевнила, що сам Руфін вже близький
до шляху в царство боже.

Парвус. Я волів-би,
щоб се сказав хто інший, а не жінка
Руфінова та ще й при чоловіку...

Та хай і так. Нехай розмова з другом
Руфінові змінила думку так,
як не могли змінити всі розмови
з дружиною, що здавна християнка.
Та Круста-ж був ще до розмови тої,
тоді-ж Руфін іще невірним був
і всі оті розмови, що Прісцілла
читала нишком перед нами в думці
велися ще з невірним чоловіком.
[До громади].

З невірним, браття, але з чоловіком.
Нехай тепера чоловік той близько
до шляху в царство боже, але де він
стояв у ті часи, коли Прісцілла
не тілько з ним провадила розмови,
а й жінкою невірному була?
І де могла тоді Прісцілла бути,
яким шляхом її душа ходила,
коли до чоловіка серце рвалось?
Чи не було у неї дві душі?
Котра-ж із них тепера нам свідкує?
Чи свідкування се не є провінна
проти святого Духа? Хто се скаже?
[До Прісціллі]. Як може бути, щоб тіла ходили
одним шляхом і вкупі, але душі
двою шляхами й врозіті?

Прісцілла. Се питання
за нас Господь рішив і я не мушу
його рішення людям відкривати.

Руфін [нахиляється до неї і шепоче].
Відкрий їм правду про подружжя наше
і відлучи себе від сеї справи,
за віщо маєш ти це все терпіти?

[Прісцілла хитає заперечливо головою і слабо всміхається].

ПАРВУС. Велебний отче, браття й сестри в Бозі,
ви чуєте, як міниться їй мова,
коли заходить річ про чоловіка?
Хіба таке ми звикли чуть від неї,
від широї, як золото, Прісцілли?
Як очерет хитаються слова:
мені одно казала, вам знов інше
на всі питання.

ФОРТУНАТ. Може їй тортури
думки поплутали...

ПАРВУС. Не знаю, може...
одначе на тортурах не сказала
нічого зайвого сестра Прісцілла,
то значить, її думки не потъмарились.

ЛЮЦІЙ [не витримує].

Та там-же не було такого ката,
як ти!

ПАРВУС [иронично]. Спасибі, брате!
ЄПИСКОП. Мир вам, діти!

[До громади]. Пора нам закінчити свою справу.
Ми-ж не судити,—вислухати, мали.
Ми чули все, що нам сестра Прісцілла
могла й хотіла розповісти. Суд
не нам належить, а святому Богу,
той єсть найвищий судія над нами.
Колись одно подружжя провинилось
гріхом великим у Христовій церкві,
той гріх перед апостола понесли
брати на суд, апостол гріх побачив,
та не судив. Сам Бог скарав подружжя.
Ждім божого суда.

ЛЮЦІЙ.

Велебний отче,
невже осе твое останнє слово?
Єпіскоп. Так, сину мій.

[Відходить на бік, за ним більшина громади].
ПРИСЦІЛЛА [до Люція]. Мій брате, не турбуйся.
Суд божий прозорливіший над людський
і я його спокійно жду. Суд божий
не помилляється.

РУФІН [стиха до Люція]. Згадай, мій друже,
розмову в нашому садку й подумай,
чи ти-б сказав ізнов усе те саме?

[Люцій, похиливши голову, мовчки відходить в
інший куток. Рацтом одчиняється двері і ври-
вається Нофretіс, Прісцілла [Сгілтянка-рабиня].

НОФРЕТИС. Та де-ж вони? Як темно! Боже! Боже!
ПРИСЦІЛЛА [стиха озивається].

Се ти, Нофretіс?

НОФРЕТИС. Я, кохана пані!

[Кидаеться на голос Прісцілли і припадає їй до
ніг голосачи].

Ох, наймиліша пані! Ой, ніжки,
ніжки біленькі, змучені та збиті! [Щілує ноги].
Ой, рученьки поранені!.. [Припадає до рук].

ПРИСЦІЛЛА. Вгамуйся,
радіть повинна ти з моєї долі.

НОФРЕТИС [пристрасно].

Не можу, пані!

ПРИСЦІЛЛА. Я тебе прошу,
не завдавай тортур моєму серцю.

НОФРЕТИС [з величезним зусиллям гамує ридання,
розсование собі одежду на грудях і достає звідти
фігурку бога з баранячою головою].
Ось, люба пані, я тобі принесла...

ПРИСЦІЛЛА [з жахом].

Нофреті! бійся Бога! Знову ідол?
Невже ти зрадила Христа?

НОФРЕТИС [невинно]. Hi, пані,
як зрадила, хай Бог мене скарає!
А се не ідол.

ПРИСЦІЛЛА. Як-же? Се Амон!

НОФРЕТИС. Hi, пані наймиліша, се ягнятко,
ягнятко боже! Брат один з Єгипту
мені його привіз, побожний брат.

ПРИСЦІЛЛА. Він помилився, хоч і в добрій вірі.
Hi, ні, Нофретіс, не прийму цього.

НОФРЕТИС. То може ласка ось оце прийняті?
[Виймає круглий камінчик і подає Присціллі].

ПРИСЦІЛЛА. Камінчик? Що-ж се? Нашо?

НОФРЕТИС [таємничо]. О, се сила,
велика сила! се велике слово.

ПРИСЦІЛЛА. Тут щось написано?

[Читає напис на камені].

„Абрааксас“. Що за нечисть!

тебе хтось одурив, ти кинь сей камінь.

НОФРЕТИС [смутно]. А брат казав, що втишую се болі...

ПРИСЦІЛЛА. Не треба втишуватъ, я не страждаю.
Я щось тобі скажу. Схилися ближче.

[Нофретіс нахиляється].

Твій пан, Руфін, вже серцем привернувся
до Господа.

НОФРЕТИС. Ой, слава-ж тобі, Боже!
То се-ж і пан воскресне вкупі з нами!
Не будеш ти вдовицею в раю!

Ой, як-же наші всі зрадіють! Пані!

Позволь мені усім се розказати!

ПРИСЦІЛЛА [всміхаючись].

Як хочеш...

НОФРЕТИС. Я піду, їм всім скажу,
що й пан мій вже святий, не тільки пані!
Біжу! Лечу! Я хутко знов вернуся...

[Поривчасто падає Присцилла до ніг і цілує їх,
потім скоплюється, біжить до дверей і стукає в
їх кулаками].

Гей, варто, відчини!

1-Й ВАРТОВИЙ [одихляє двері]. Куди спішишся?

[Зачіпає Нофретіс].

НОФРЕТИС [відштовхує його].

Ну, відчепися! Я не маю часу!

[Зручно прослизнувшись по-під його руками, ви-
бігає геть з темниці, вартовий зо сміхом зачиняє
двері, не входячи в темницю].

ПРИСЦІЛЛА. Руфін!

РУФІН [надходить]. Що, Присцилло?

ПРИСЦІЛЛА. Сядь край мене,
дай прихилитися до тебе, любий.

[Руфін сідає так, що Присцилла прихильяється до
нього. Йї не видно його обличчя, вона дивиться
по-перед себе].

Коли-б ти знов, як радісно мені...

уже давно, давно так не бувало...

Hi, так, здається, не було ще й зроду...

І знаєш... нахилися ближче... ближче...

[Руфін нахиляється зовсім близько, так, що Прис-
цилла говорить мало не на вухо йому нишком].

Якби тепер нас визволило чудо

з темниці сеї, я була-б твоя,
зовсім твоя... [голосніше].

Щасливий ти?

РУФІН [знов підводить голову так, що Прісціллі не видно його обличчя].

Нас чують.

Не можна говорити. [Чутно бренькіт замка].
Хтось прийшов.

[Трохи відступає від Прісцілли. В одчинені двері увіходить Аецій Панса з ключарем].

ПАНСА [з порога].

Де тут Прісцілла?

ПРИСЦІЛЛА. Боже! Татків голос!..

КЛЮЧАРЬ [ввічливо, навіть облесливо, провівши Пансу до ніші].

Преславний пане, розмовляй в спокою,—
як хто з старших надійде, я скажу. [Виходить].

ПАНСА [якусь хвилину мовчить, зрушений, присловивши трохи обличчя тогою, тим часом як Прісцілла силкується встати йому назустріч, а Руфін мовчки стискає йому руку. Далі говорить голосом тремтячим, з видимим зусиллям удавати твердість і суворість].

До чого я дожив?! Чого діждав?!

Яка неслава на весь рід мій впала!

Від кого-ж? Від одної дитини...

РУФІН. Даремне ти її картаєш, батьку.

ПАНСА [до Руфіна, гостріше].

Так справді, слід мені тебе картати,
а не її. Ти взяв її від мене
в звичаях добрих виховану, чесну,
Римлянку справедливу—чим-же стала
вона в твоєму домі? А тепера

яку нову господу ти їй дав?

Матрона римська—у тюрмі домує!

Подружне ложе їй—гнила солома!

І тілові її не муж господар,

а кат... [Голос йому переривається і він знов закривається тогою].

ПРИСЦІЛЛА. Мій таточку, не гань Руфіна!

Не він мені, а я йому дала
нову господу і нового пана.

ПАНСА [знов запанував над собою].

Сьому-б то правда? Що я чую, зятю?

То се ти вже в ярмі у жінки ходиш?

Скинь те ярмо! Ти-ж пан їй по закону!

Якби ще я мав право над дочкою,

я знав-би, як направити її
на чесний шлях!

РУФІН. Прісцілла чесна, батьку,
їй чести не умай.

ПРИСЦІЛЛА. Справи, тату,
де вже ні батьківське, ні мужнє право
не мають сили.

ПАНСА. Що-ж то вже й за справи!

РУФІН. Так, батьку, вірь мені,—немає сили,
що змусила-б до зради християнку,
душою щиру, серцем незрадливу.

ПАНСА [тратить свою удавану суровість. Трівожно,
безпорадно].

Так що-ж се? Як-же се? Я не збегну...

Так чим се скінчиться? Як-же буде?..

ПРИСЦІЛЛА [простягає до нього руку].

Сядь, батеньку, край мене, поговорим.

[Панса сідає коло Прісціллі, вона притуляється
до його плеча головою].

Я, таточку, не вірю, щоб ти справді
нечесною вважав свою Прісціллу.

ПАНСА [розчулений].

Ні, ні, забудь про се, моя дитино!—
Ти чесна, добра, ти лагідна, вірна,
у матір ти вдалась... А знаєш, мама
за ціле наше пожиття подружне
мене вразила раз лиш—тим, що вмерла...

ПРИСЦІЛЛА. Так саме мушу й я вразити...

ПАНСА. Доню!

Не говори такого. Мама вмерла,
бо час її настав, боги судили,
з недугою прийшла до неї смерть.
Тобі—ж боги не відняли здоров'я,
твоє життя в твоїх руках.

ПРИСЦІЛЛА.

Ні, тату,
настав уже й мій час. Отак невидно
перетинається життя людське...
Я здавна вже мов гість на сьому світі.
Душа моя вгорі...

ПАНСА [встає, відчужений дивним екстатичним вира-
зом її слів].

Руфіне, що се?

Вона мов зачарована! Запевне,
дання дали їй тії християне.

[Трясе Прісциллу за плече, мов хоче пробудити].
Прісцилло! Донечко моя! Прокинься!
Опам'ятайся!

ПРИСЦІЛЛА [просто]. Батеньку, чого ти?
Тож я зовсім притомна.

ПАНСА. Лихо тяжке
з притомністю такою... Ні, Руфіне,

я вже до тебе вдамся. Ти—ж бо знаєш—
для мене ти не зять, а син єдиний,
тобі я передам своїх пенатів,
коли умру.

РУФІН. Я вмру скоріш від тебе.

ПАНСА. Ой, не кажи цього! Се ніж для мене!

Та й що з тобою? Я не розумію.

Яке тобі до сеї секти діло?

Я не збагну! Се просто божевілля!

РУФІН. Бач, довго поясняти, як се склалось,
а часу обмаль. Вірь мені на слово,—
я—б не завдав тобі такої рани,
якби мене не змусила до того
повинність вища над родинні звязки.

ПАНСА. Яка—ж повинність? Ти—ж повинен жити,
щоб службу Римові сповняти чесно.

Забудь свої республіканські мрії.

Син добрий самохітів іде в неволю,
щоб тілько батькові допомогти.

Твій батько—Рим у тяжкій скруті, сину.

Он варвари германські наступають,
Паннонія в огні, і схід, і захід,

полуднє й північ бурею грозять,
а в нас—безлюддя, нелад і драпіжність.

Руфіне, кождий чесний громадянин
тепер за десяткох служить повинен,

за сто, за тисячу! А ти—втікач,
в таку хвилину зброю склав! Ой, сором,

ой, ганьба, сину, ой, тяжка неслава!

РУФІН [видимо стурбованій].

Ти боляче мене словами б'еш...

гірка се правда... Та нема вже ради...

запався шлях до чесного життя...
 Мені одно лишилось—чесно вмерти.
 [Показує на громаду в'язнів].
 Он подивись, багато є нас тута,
 значні і прості, вільні і раби,—
 а зрадника ще не було й одного.
 Невже Руфін одним тим має бути?
 Тут кожен має звагу та й одвагу,
 шануючи і люблячи владаря,
 таки йому не кланятись, як богу.
 Я-ж ним гидую—і вклонитись мав-би?
 Неслава й батькові прийняти поміч
 від сина-зрадника.

ПАНСА [оглядаючись нишком]:

Стривай, Руфіне.

Я-ж думав не про зраду.

РУФІН. А про що-ж?
 ПАНСА. Я заплатив старшому ключареві,
 щоб він двох в'язнів випустив смерком.
 Ось перстні [дає Руфінові два перстні],
 покажіть і вас пропустять.
 На першому заулку будуть ждати
 мої раби—я вибрав з християн—
 вони поможуть вам переховатись
 у певнім місці. Потім забереться
 в яку глуху провінцію, а згодом,
 як все забудеться, і в Рим вернетесь.
 [Мовчання].

Що-ж, діти, згода? Що-ж ви мовчите?

ПРИСЦІЛЛА. Всі, хто тут є, могли-б сказати „згода“,
 а тільки ми не сміємо.

ПАНСА. Чому?

ПРИСЦІЛЛА. Їх всіх узято в нашій хаті, батьку.
 Було-б се, наче ми їх всіх піймали
 в смертельну пастку, а сами втекли.
 ПАНСА. Неправда! Ви-ж заздалегідь не знали,
 що я вас порятую.

ПРИСЦІЛЛА. Все одно,
 в очах людських се так здаватись буде.
 [Руфін задумується, Присцилла пильно дивиться
 на нього].

ПАНСА. Та хто-ж із цих людей тебе побачить?
 РУФІН [хитнув зважливо головою].

Ні, батьку, ні! Се не для мене шлях.
 Ти мовив: „жити й Римові служити“—
 яка-ж то служба: жити втікачем,
 ховаючись і від погоні влади
 і від людських очей, немов злочинці?
 Таке життя від смерти гірше.

ПРИСЦІЛЛА. Слухай,
 мій батеньку. Розлука наша буде
 зовсім недовга.

ПАНСА [радісно] Так? Ти звідси вийдеш?

ПРИСЦІЛЛА. На небо, тату. Так нам сподіватись
 велів Христос.

ПАНСА. Боги! вона безумна!
 Опам'ятайся, дочки, що ти кажеш?

ПРИСЦІЛЛА. Мій рідний, я надію живу,
 що й ти колись побачиш божу правду,
 бо ти се заслужив своїм стражданням,
 і ми з тобою будем вічно жити,
 не розлучаючись, в раю Господнім.

ПАНСА [хапаючи Руфіна за руку з мукою і страхом].
 Про що вона говорить? Я не тямлю.
 Мені се страшно!

ПРИСЦІЛЛА. Таточку, не бійся,
ти все це зрозумієш, коли схочеш,
я попрошу братів, вони поможуть.

ПАНСА [все з острахом].
Яких братів?

РУФІН. Се значить—християн.
ПАНСА. Нехай помогутъ визволитъ вас,—
я їх озолочу.

ПРИСЦІЛЛА. Не треба золота
моїм братам.

ПАНСА. Почім ти знаєш, дочки?
Кому не треба золота? Треба всім.
Ось я покличу їх сюди до нас...
Чи з ними можна щиро говорити?

ПРИСЦІЛЛА. А вже-ж, татусю, нас брати не зрадять.
ПАНСА [до громади].

Гей, люде добрі! приступіть, прошу вас.
[Громада з епископом наближається до ніші].
Порадьте! помогіть! Ось я прийшов,
щоб визволитъ свою дочку і зятя...

Епископ. Як?

ПАНСА. Не питайте, як... Втекти поможу.
Ось сї перстні виведуть їх звідси...
[Показує на перстні, що дав Руфінові].
За гроши все можливо.

ФОРТУНАТ. Вже-ж!
ПАРВУС [з посміхом]. Чи-ж пак?
ПАНСА. Та от ніяк не допрошуся згоди.
Бояться діти добру славу втратить,
як порятуються. Невже се так?
Життя порятувать—хіба-ж се ганьба?
ПАРВУС. Залежить, як і хто його рятує.
Епископ. На божий суд ми віддали їх справу.

Нехай-же Бог їх судить до кінця.
Коли сумління стане—хай втікають.
[Подаеться в бік, щоб відступити].

ПАНСА [утримує епископа].
Ні, бачу, ви не хочете пустити їх.
Чому не хочете? Нащо вам діти?
Я можу справитъ золотий олтаръ
для бога вашого. Лиш помогіть
мені моїх дітей одрятувати!

ТЕОФІЛ [руково утишує ПАРВУСА, що мав сказати щось
гостре].

Наш Бог не потребує твого золота,
йому найпаче мила людська віра.

ПАНСА. Я й вірити готов, лиш помогіть.
ТЕОФІЛ [до епископа].

Про се либонь поміркувати варто,—
він, бачиш, вірити готов.

ПАРВУС. Ет, слухай!
Біда притисне—всі готові вірити,
а де він був, як не було біди?

[Теофіл відмахується від Парвуса і щось потиху
допроважує дияконові, часом звертаючись і до
інших, хто ближче стоїть].

ПАНСА [до Руфіна].
Вони дозволять, синку, попроси їх,
вони дозволять!

РУФІН. Не про дозвіл мова.
Заборонити нам ніхто не може,
та ми сами собі забороняєм
і вже ніхто тут не поможет.

ПАНСА [до Присцилли]. Доню!
Прошу тебе, благаю, будь слухняна!
Що я для нього? Я не рідний батько,—
йому то й байдуже, що дід якийсь

терпіти буде старої самотні...
 Ти-ж кров моя, дитя мое єдине,
 живий дарунок, пам'ятка прекрасна
 Летіції моєї! При тобі
 я часто забував своє сирітство...
 а хто-ж мені його скрасить без тебе?
 Куди-ж мені подітись? Я піду
 в порожній дім ваш, сяду безпорадний
 при згаслому багатті, буду літи
 старечі слізози, поки очі згаснуть...
 стурбую ваші мани, хай прилинутъ
 потішити мене...
 [В знесиллі притуляється до стіни].

ПРИСЦІЛЛА. Ой, Боже мій!
 Такої муки я ще не терпіла!
 Дай силу, Господи! Дай звагу, Христе!

ПАНСА [кідається до неї].
 Присцилло! Знай, що ти мене уб'еш!
 Чи Бог твій дозволяє батька вбити?
 Деся, кажеш, ми зустрінемось, то як-же
 ти глянеш в очі батькові старому,
 що згинув від одчаю через тебе?
 [Кідається до ніг Присциллі].
 Ой, доню, зглянься! Донечко, не кидай!
 [Ридає].

ПРИСЦІЛЛА [блізько до млости].
 Ісусе!..
 [Руфін мовчки стискає руки, ламлючи пальці. В
 громаді зітхання, слізози, трівожне перешіпту-
 вання].

ЛЮЦІЙ [підводить Пансу].
 Встань, пан-отчен'ку шановний,
 і не вбивайся так. Либонь громада
 умовить їх послухати тебе.

Глянь, всі з тобою плачуть. Сам єпископ
 насилу стримує слізозу.
 ПАНСА [немочно спираючись на Люцеву руку].

Мій сину,
 нехай тебе благословлять боги...
 ТЕОФІЛ [навчаюче].

Богів нема багато, Бог єдиний.
 ПАНСА [покірно до Теофіла].

Так, так, єдиний. [До Люція]. Я тебе прошу,
 ти знаєш, як тут говорити треба,
 промов за мене, попроси тут ваших,
 нехай вони мені дітей врятають.

КЛЮЧАРЬ [увіходить. Поспішно до Панси].
 Центуріон іде. Не слід-би, пане,
 щоб він тебе тут бачив.

ЛЮЦІЙ [тихо до Панси]. Так, се може
 пошкодити справі.

ПАНСА [з трівогою]. З чим-же я піду?
 Люцій. Я все владнаю. Я ручусь за тес.
 ПАНСА. Руфіне, ти що скажеш?

РУФІН.
 Я не знаю,
 що міг-би я сказати...

ПАНСА [схилияючись до Присцилли].

Доню! Доню!
 Скажи хоч слово! Зглянься надо мною!
 [Присцилла міцно, без слів, обімає батька і цілує
 довго з безгучним риданням].

КЛЮЧАРЬ. Добродію, я мушу нагадати...

[Присцилла випускає батька. Люцій підводить
 його, заслоняє йому вид тогою його і веде по-під
 руки до дверей, тихо потішаючи].

ОСОБИ IV-ої ДІЇ.

Усі ті, що в III-й дії, без Аепця Панси та Нофретіс,
крім того ще:

Адвокат Семпроній.

Чоловік—одвідач.

Дівчина—сестра Ренатина.

1-ша жінка.

2-га жінка.

Молода дівчина.

1-й молодий християнин.

2-й молодий християнин.

Старий християнин.

Свояк Фортунатовий.

Хлопець.

Чоловік—войк.

Ремісник.

Троє, що прийшли каятись.

Старший громадянин з громадки прохачів.

Клієнт Руфіновий.

Християне і християнки, що прийшли одвідати в'язнів.

ДІЯ IV.

Та сама темниця.—Прісцілла сидить у ніші; вона здається дужкою, ніж у попередній дії. Коло неї Руфін.—Люде в темниці всі ті самі, що і в III дії. Нартал на своєму місці, прип'ятий ще важчим ланцюгом, але довшим, так що може сидіти коло стовпа; громада видимо сторонните від нього так само, як і від Руфіна. Нартал здебільшого тримається безучасно, тільки зрідка подає короткі, ідкі репліки.—Чутно брязкіт замка в дверях.
Ключаръ уводить адвоката Семпронія.

Ключаръ [показує Семпроніеві на нішу].

Он там Руфін, а Люція сам знайдеш.

[Виходить і замикає двері].

Люцій [виходить назустріч Семпроніеві і проводить його в нішу до Руфіна. Говорить на ході].

Здоров, Семпронію. Я проведу.

Тут, поки звикнутъ очі, дуже трудно.

Руфіне, се наш адвокат Семпроній,
що я казав.

Руфін. Добродію, вітаю.

Семпроній. Я радій послужити, чесний пане.

Найперше треба вияснити справу
твою, Руфіне.

Руфін. Чом-же се найперше?

Семпроній. Вона-ж бо есть окрема в самій річі,
бо, скілько знаю, ти не християнин.

ПРИСЦІЛЛА. Ти помиляєшся.

СЕМПРОНІЙ. А... коли так...

Се шкода... ми-б інакше доказали,
що ти зовсім не знов, які-то збори,
а був упевнений, що ся громада
звичайнє похороннє товариство
і що твоя жона, як то буває,
фундаторкою в ньому.

РУФІН. Все одно.

Признався-ж я, що знов мету сих зборів.

СЕМПРОНІЙ. То ще дарма. Ти-ж не сказав виразно,
що й сам ти християнин...

ПРИСЦІЛЛА. Завтра скаже.

ЛЮЦІЙ. Тоді, коли скликалися ті збори,

Руфін ще справді був не християнин.

СЕМПРОНІЙ. А, так? Се дуже добре! Дуже добре...

Він культу християнського не знов?

ПРИСЦІЛЛА. Ні.

СЕМПРОНІЙ. Значить він до вбивства непрі-
тож ритуальне вбивство. [четний,—

ПРИСЦІЛЛА. Ти говориш

так, наче справді вбивство те було!

СЕМПРОНІЙ. Я, пані, не допитуюся правди.

[До Руфіна]. Се помогло-б мені обороняти
і Люція.

ЛЮЦІЙ. Чому?

СЕМПРОНІЙ. Річ дуже проста:

хоча ти й християнин—правда, краще,
якби ти ним не був—але на той раз
прийшов ти не на збори, тілько в гості,
і цілий час був у садку з Руфіном.

Був Круста в гостях, був і Люцій в гостях,—
хіба-ж се неможливо?

ЛЮЦІЙ.

Се не йде.

СЕМПРОНІЙ. Чому не йде?

РУФІН. Так, се не випадає.

СЕМПРОНІЙ. Ти можеш помогти, але не хочеш,—
се не по-дружньому.

ЛЮЦІЙ. Нехай Руфін
про себе думає та про дружину,—
вони-ж і так за всіх нас постраждали.

СЕМПРОНІЙ. Прісцілла справа трудна.

[До Прісцилли]. То найгірше,
що бачили тебе із тим хлоп'ятком
як-раз в той день, як згинуло воно.
Тож, кажуть свідки, ти дала гостинця
дитині, стрівши в християнській хаті,
там саме був і той старий, що зник..
Якби-ж було ще можна те довести,
що ти не християнка.

ПРИСЦІЛЛА. Не доводь,
бо я всі доводи зруйную.

СЕМПРОНІЙ. Чудно,
як часом люде гинуть самохіть!

[До Руфіна]. Найбільше се мене в тобі дивує...

РУФІН. Ти забувавши: на мені ще й інші
обвинувачення тяжать.

СЕМПРОНІЙ. Ет, що то!
Що культу цезаря не визнаєш?

та що боги зруйновані в господі?

Доволі кинутъ курева дрібочок
прилюдно цезареві на олтарь—
і перший пункт упав. Так само й другий.
Хоч ти собі чимало сам пошкодив,
боронячи в розмові християн,

та ще байдужістю до справ громадських,
але ти можеш оправдатись,—тілько
скажи виразно: „я не християнин“,
і доведи се тверження на ділі.

ПРИСЦІЛЛА. То се в законі римському дві правді?
СЕМПРОНІЙ. Повинен-же злочин причину мати?

Яка-ж Римлянину причина справді
ламати римський культ?

ЛЮЦІЙ. Прошу, порадь,
чи нам не можна виправдатись якось,
не відлучаючи себе від інших?
СЕМПРОНІЙ. Є два шляхи: один—сказати імення
того старого, що в той вечер зник.

СЕРВІЛІЯ по розповідах Крусти
гадає, що то він і є той самий,
хто десь її синка завів на безвість.
Якби його знайшли та допитали,
то може-б кару він один поніс.

ЛЮЦІЙ. І се не йде.—А другий шлях?
СЕМПРОНІЙ. Усім

зректися християнства і довести,
що гурт ваш похоронне товариство.

ПРИСЦІЛЛА. Сей другий шлях ще гірше недоладний.
СЕМПРОНІЙ [розводить руками].

А третього нема... [Задумується]. Хіба... стрити
там знайдено в вас ритуальні речі: [вайте...
велику чашу, ніж і ще там де-що].
Підслухано якісь слова містичні
про тіло й кров. Се вам найбільше шкодить.
Коли-б хто розказав хоч-би мені,
яка в тому потреба і значіння,
далось-би може збудувати якось
на тому оборону.

РУФІН. Ти гадаєш?
ПРИСЦІЛЛА [до Люція].

Сього либонь ніхто йому не скаже.
[Тим часом ПАРВУС говорить щось єпископові,
показуючи на Семпронія. Єпископ і громада на-
ближаються до ніші].

ЄПИСКОП. Се що за чоловік?
ЛЮЦІЙ. Наш оборонець.

ЄПИСКОП. Його хто кликав?
ЛЮЦІЙ. Я його просив
так тілько на пораду...

ЄПИСКОП. Що-ж він радить?
ЛЮЦІЙ [віяково]. Він радить нам відкрити на суді
всі таємниці нашої відправи.

ЄПИСКОП [суворо, невдоволено].
Він християнин?

ЛЮЦІЙ. Ні.
ПАРВУС [ваче до себе]. Се дуже дивно!

Нас боронити мав-би ідолянин?..

ЛЮЦІЙ. Він чесний і тямущий чоловік
і широ нам готовий помагати.

ЄПИСКОП. Сьому я вірю. І мені не дивно
з його поради—він не християнин,
а то-б він знов, що се порада марна.

СЕМПРОНІЙ. Чому, добродію? Я не збегну:
коли нема ні ганьби, ні злочину

в тих таємницях—чом іх не відкрити?

ЄПИСКОП. Є таємниці й в інших вірах.

СЕМПРОНІЙ. Знаю,
але, на жаль, про ваші таємниці
найгірша слава йде.

ЄПИСКОП. Ми в тім не винні.

Що ті чутки не можуть бути правдиві,
про те не раз доводилось листами
апологетів. Суд либо́нъ-же знає
писання тії.

Семпроній. Суд бажає фактів,
не слів.

Епископ. В надії будем дожидати,
поки Господь всіх суддів просвітить.

Семпроній. До того часу може не діжати
нікто живий з громади сеї.

Епископ. Значить,
така на те Господня воля буде.

Семпроній [до громади].
Се спільна думка?

Голоси з громади. Так! Звичайне! Спільна!

Семпроній [до єпископа].

Тут, бачу, ти велику силу маєш.

Епископ. Не я, а божа правда й божий страх.

Семпроній. Все-ж, я-б хотів тебе переконати,
щоб ти не дав громаді сей загинуть.

Є таємниці й в інших вірах?—правда!

Та в інших вірах легко їх держати,
тому вони й доховуються довго.

Але-ж якби за тії таємниці
та мали вигинути вірні всі,
то певне-б зважили й жерці святії
розкрити для рятунку таємниці,
бо вкупші з вірними то й віра-ж гине,—
нема людей, кінчиться й культ богів.

Парвус [вибухнув глумливим реготом].

Ха-ха, ха-ха! О, мудрощі поганські!
Які-ж глибокі! Наче брід в посуху!

Семпроній [до Люція].

Чого регоче сей? [Люцій здвигав плечима].

Парвус. Якби-ж ти знати,
що в нас нема жерців, ні марних культів!
А справжній культ ми справимо на небі,
у мученських вінцях!

[Семпроній з запитом дивиться на єпископа].

Епископ. Він правду каже.

Семпроній. Про віру я перечитись не буду,
але-ж гадаю, що не всі готові
на небо йти...

Голоси з громади. Усі! Усі!

Парвус. Як смієш?!...

Семпроній. Образити я не хотів нікого,
я тілько хтів сказати: не один з вас
родину має...

Фортунат [голосно зітхав].

Звісно... вже-ж... родина...

Диякон [нишком].

Помовчав-би ти краще, Фортунате!

Семпроній. Хто-ж буде ту родину годувати?
Теофіл. Господь про те подбас.

Диякон. Ти не знаєш,
який братерський дух у нас панує.

Вдовиці й сиротята не бідують
в громаді християнській.

Семпроній. Де-ж візьметься
громада та, як всі отак загинуть?

Як християне всі схотять на небо,
то їх жінки, що й досі ще Римлянки,
старі батьки та матері—всі будуть
тинятися по-між людьми чужими,

несчастні, безпорадні... Дрібні діти
ростимуть мов бур'ян, або й погинуть...
[У громаді рух і стримане перешпітування з бо-
язкими поглядами на єпископа].

Парвус. Геть, сатано-спокуснику! Геть, кате!
Се ти прийшов тортури завдавати
стражденним душам! Ти привезти хочеш
до зради нас!

Семпроній. Не маєш проганяти,
бо й сам я йду вже геть з такого гурту,
де перше кличуть, потім ображають.

Люцій. Шости, Семпронію, і не вважай
на запальні слова. Не всі в громаді
так зло цінують щиру добру волю,
що привела тебе нас боронити.

Парвус [з огидою одвертається].
Дивитись бридко на таке лигання!

Єпископ. Коли ти не призводиш нас до зради...
Семпроній. Так кожен тямив-би, що се даремне!

Я хтів порадиги: коли не можна
відкрити таємниці, то хоч ділом
пошану до закона показати,
щоб суд упевнився, що ви слухнані
і чесні громадяне.

Єпископ. Як-же саме?

Семпроній. Прилюдно вшанувати установи,
створені віками, і призвати
культ цезаря й богів, принесши жертву.

Парвус. І се, по твоєму, не зрада?

Семпроній. Ни.

Я-ж не кажу зректися християнства.

Вшануйте римський звичай, і ніхто вам

не заборонить кланятися Богу,
якому хочете. Он Єгиптяне
котів шанують, всяку звірину...

Єпископ [раптом до громади].

Ходімо, діти! Се вислухати
нам неподоба!

[Відступає з громадою на бік].

Семпроній [збентежений до Люція].

Чим я їх образив?

Люцій. Се довго поясняти... Річ видима,
що я потурбував тебе даремне.
Пробач.

Семпроній. Ні, вірь мені, я був-би радий
до помочі вам стати.

Люцій. Вірю, вірю...

Семпроній. Я все-таки промову приготую.
Зостаньтеся здорові.

Люцій. Йди здоров.

Руфін. Прощай, Семпронію.

Прісцилла. Іди в спокою.

[Семпроній повагом іде до дверей по-під стіною,
щоб не переходити по-між громади, скученої
посеред темниці. В темному кутку його перей-
має Фортунат].

Фортунат [помехи].

Стривай, добродію...

Семпроній. А що?

Фортунат. Та... тес...

чи суд помилував-би... після жертви?

Семпроній. У всякім разі поменшив-би кару.

Фортунат. І випустив живим?

Семпроній. Я так гадаю.

Парвус [зиненацька підійшов до Фортуната].

Ти тут про що?

ФОРТУНАТ. Я?.. ні про що... я так лиш...

[Семпроній стукає в двері, ключарь одмикає. Семпроній виходить].

ПАРВУС. Чи не задумав ти чого? Гляди!

ФОРТУНАТ [до краю збентежений].

Та я-ж... хіба-ж я що?

ПАРВУС. Май на увазі:

відступникам немає воріття. [Відходить].

ФОРТУНАТ [з страхом] до диякона].

Який він гострій!

ДИЯКОН. Що-ж, він правду каже.

Відступника не прийме церква вдруге,
кого-ж відкине церква, Бог відкине
і покарає душу вічним пеклом.

[Диякон відходить, Фортунат стоїть похнюпившиесь].

НАРТАЛ. Куди не кинь, то клин—так, Форунате?

ФОРТУНАТ. Дай спокій вже хоти! Без тебе досить.

[Фортунат відходить.—За дверима чутно гомін багатьох голосів. Ледве ключарі відчиняє двері, в їх вривається юрба одвідачів. Ключарь і його помічник, стоячи на дверях, стримують натовп].

КЛЮЧАРЬ. Не товітесь! Я казав вам: по черзі!

Не всі гуртом! Гей, вижену назад!

ЧОЛОВІК [що попереду увійшов, середнього віку, з одягом досить заможній].

Не гнівайся, добродію!

[Нишком кладучи щось в руку ключареві].

Я завтра

ще принесу.

ПОМІЧНИК [підслухавши]. Він завтра тут не буде.

ЧОЛОВІК. То може пощасти тобе застати.

[Дає і помічникові].

ПОМІЧНИК [до ключаря].

Замкнем їх тут, та й підемо?

КЛЮЧАРЬ. А звісно!

нам треба стерегти дверей.

[До гурту одвідачів]. Ми прийдем
незабаром, то щоб усі балачки
тоді скінчились враз і—мах додому!

ЧОЛОВІК. А вже-ж, добродію, а вже-ж, не як!

[Ключарь і помічник виходять і замикають за собою двері.—Перекличання з в'язнями, гомін вітання. Громада в'язнів мішається з юрбою прибульців. Де-далі вирізняються окремі групи і розмови. Одвідачі просять благословення у в'язнів, дають дарунки, виражают пошану].

ДІВЧИНА [сестра Ренати, не дуже молода, порядно вбрана з клуночком, старанно завиненим у чисту платину].

Ренаточко!

РЕНАТА. Сестричко! Ось я тут!

[Цілується з новоприбулою].

СЕСТРА РЕНАТИ. Я принесла тобі нову одежду.

РЕНАТА. Одежу білу?

СЕСТРА РЕНАТИ. Білу, ти-ж хотіла.

Я й нареченому твому принесла
теж білі шати.

РЕНАТА [кидається знов їй на шию].

Ой, спасибі, люба!

РЕДІВІВУС [вклоняється сестрі Ренатиній].

Шановна сестро, Бог тобі заплатить.

РЕНАТА. Тепер, кохані, я зовсім весела,

ми станемо убрани, мов до шлюбу,
і з серцем радісним до Бога підем.

[Відходять розмовляючи в глибину темниці].

ЖІНКА [немолода. Стася насколішки перед Присциллою].
Благослови мене, святая сестро!

ДРУГА ЖІНКА [молодша. Так само склоняється перед
Присциллою].

Скріпи мій дух, він немічний, сестрице!
Молода дівчина [в поріві кидаеться до Присцилли].

Ой гину, сестро! Поможи! Я грішна!

ПРИСЦІЛЛА. Я, сестри, не свята. То Бог святий,
то Дух його дає слабким нам силу.

Молімось, щоб він нам допоміг,
земні труди найшвидче покінчити
і заробити вічного спокою...

[По черзі кладе їм руки на голови і цілує всіх
трьох, ті відходять потішенні.—Двоє молодих хри-
стиян наближаються до Руфіна і вклоняються].

1-Й. Благослови нас, брате преподобний!
дай душам мир.

РУФІН. Я сам його не маю.

2-Й. То помолися Богу вкupi з нами.

РУФІН. Молитись я не можу.

2-Й. Ми негідні?

[Руфін, мов не почувши, перейшов мовчки до
протилежної стіни до Нартала].

ЛЮЦІЙ [до християн].

Він, браття, ще не хрещений—не сміє
благословення вірним уділяти.

1-Й [до Люція].

Благослови нас ти.

ЛЮЦІЙ [благословляє]. Щастя вам, Боже!

[Християне відходять.—Нова невеличка громадка
одвідачів увіходить, впущена ключарем].

СТАРИЙ ХРИСТИЯНИН [з нових одвідачів гукає од
дверей].

Де тут диякон? Розступітесь, браття!

Несу дари Христові й чесний хліб!

[Громада розступається, старий християнин про-
ходить до диякона і віддає йому св. дари і ко-
шик з хлібом та всячими наїдками].

СТАРИЙ ХРИСТИЯНИН [до диякона].

Причастя в нас було й агапи братні,
то се громада посилає вам
частки найкращі. Просимо згадати
в молитві вашій вбогу церкву,
за нас негідних Богу помолитись,
щоб нас Господь помилував для вас,
для ваших чесних ран і мук великих.

[Кланяється дияконові і громаді на всі боки].

ДІЯКОН. Сто раз вам Бог надгородить за те,
що ви не забувасте про в'язнів.

НАРТАЛ [до Руфіна].

Чималі тут проценти, як я бачу,
та ще й якась заплутана рахуба!

[Старий християнин відходить. Диякон роздає з
великого коша наїдки тим вязням, що підхо-
дять до нього].

УРВАН [взяв шматок печени з рук диякона і куштує її].
На волі зроду я не єв такого!

ФЛЕГОН. Та вже-ж ми заробили—перед смертю.

АКВИЛА. Не гріх було-б і лішого принести,
так ми страждаємо за їх усіх.

СВОЯК ФОРТУНАТА [довго розшукував Фортуната
по-між громадою, нарешті знайшов, ухопив за
рукав і одводить на бік недалеко від Руфіна і
Нартала].

Тебе вітає жінка.

ФОРТУНАТ. А сама
чом не прийшла?

СВОЯК. Вона сюди боїться.

[Тихше]. Вона тебе просила врятуватись—
ти знаєш, як.

ФОРТУНАТ. Боюся Бога, брате!
Свояк. Та се-ж про людське око тілько буде,
не справді-ж ти зламаєш віру.

ФОРТУНАТ [боязко]. Ціть!

[Оглянувшись нишком].

Мене-ж тоді не приймуть до громади,
я втрачу поміч і загрузну в злиднях,
я-ж буду, як вівця паршива!

Свояк. Байка!

Я знаю церкву, де приймають всіх,
аби покаявся, то й приймуть знову,
се навіть недалечко.

ФОРТУНАТ [втішений, з надією]. Ні! чи справді-ж?

Свояк. Та я тобі кажу! На мене здайся.

Ну, будь здоров. А жінка завтра прийде,
туди на суд і приведе дітей.

ФОРТУНАТ [невдоволений].

Ну, а навіщо се? Ой, лиxo з нею...

[Свояк, здивувши плечима, киває дружньо і
таємнично Фортунатові і відходить].

ХЛОПЕЦЬ [дуже худий і блідий, кидаеться на коліна
перед Фортунатом].

Святий, безгрішний мученику, пробі!
прости мене! позбав мене гріха!

ФОРТУНАТ [збентежений].

Як можу я?.. що?.. чим ти грішний?

ХЛОПЕЦЬ. Брате!

Я матір допустив принести жертву
за мене Ескулапові, бо тяжко
я на пропасницю недугував.

Тепер я каюся так гірко, тяжко!

Господь мене скавав—заслав я гірше!

ФОРТУНАТ. Усі ми грішні, може Бог простить.

ХЛОПЕЦЬ. Ти помолися Богові за мене,
як станеш у раю, сконавши в муках.

ФОРТУНАТ [безсило киває хлопцеві головою, силку-
ючись усміхнутися лагідно].

Мир, брате, мир... іди...

ХЛОПЕЦЬ. Святий! Безгрішний!

[Хлопець поривчасто обіймає і цілуе Фортунат-
тові коліна і відходить].

ЧОЛОВІК [молодий, дужий, з військовою виправкою].
Склоняє голову перед ПАРВУСОМ].

Я, брате, на пораду.

ПАРВУС. З чим приходиш?

ЧОЛОВІК. Се завтра свято військове у нас,
ми маємо усі піти в вінках,
орлів імперії вроцисто нести
поз образ імператора.

ПАРВУС. І ти

зробити се наваживсь?

ЧОЛОВІК. От про се
яй раджуся тебе.

ПАРВУС. Яка порада,
яке вагання може тута бути?

Святий для тебе Бог чи імператор?

ЧОЛОВІК. Я думав, що як жертви не приносить...

ПАРВУС. Не жертва се—вінок на голові?

А той орел в руці? А честь поганська
тій статуй камінній? Схаменися!

В геену линеш на орлиних крилах?

Заквітчався до сатани на бенкет?

ЧОЛОВІК [зважливо, але сумно].

Послухаю тебе, шановний брате,

але ти знаєш, як у нас при війську?
З життям мені прийдеться попрощатись,
коли зламаю звичай.

ПАРВУС. Ну, так що-ж?
Ти через се похнюпився, вояче?
За римського орла вмірати легше,
ніж за Христа? Що-ж! до твоєї волі!
Христос не потребує вояків,
що йдуть без радошів на смерть за нього.
ЧОЛОВІК [здіймає вгору обличчя без найменшого
сліду смутку].
Я, брате, буду бравим вояком
в Христовім війську. Нагадай про мене
моєму Панові на небесах,
як будуть роздаватись надгороди.

ПАРВУС [впевнено].
Кажу тобі, забутий ти не будеш.

НАРТАЛ [до Парвуса].
А ти там консулом у Бога будеш?
[Парвус призирливо дивиться на нього. Вояк,
уклонившись, відходить.—Ремісник-одвідач сто-
їть в гурті з Флегоном, Урбаном і Аквілою, роз-
мовляючи з ними].

РЕМІСНИК [до Флегона].
І як ти не боїшся умірати?
Флегон. Воно страшненько, як сказати правду.
Та се бач так, як літом в річку лізти;
спочатку жаско, а нирнеш—то й рай.
Отак-же й християнам умірати.
АКВІЛА. Велика штука—вмерти! Я, мій брате,
хотів у гладіатори податись,
та Парвус залучив у християнє.
Ет, хоч куди подайся—вмерти треба,
як не тепер, то згодом.

РЕМІСНИК. То-то й ба,
що як на мене, то вже краще згодом.
АКВІЛА. Ну, й слизнеш, наче міль. А в нас душа
по смерті пануватиме, мов цезарь.

РЕМІСНИК. Уже й „як цезарь“!
УРБАН. Щотам панування...

Якби ти, брате, знов мое життя,
то тямив-би, що я готовий вмерти,
аби вже мати спокій від біди.
А спокій мають тільки християне,
поганам буде мука ще й по смерті.

РЕМІСНИК. Се хто-ж казав?

УРБАН. Та вже такі, що знають.
[Нишком]. Ось тут є Парвус—був на тому світі.
Він замірав, а потім знов оджився.

РЕМІСНИК. Та чи не бреше він?

УРБАН. Я бачив сам,
як він лежав холодний, наче мертвий.
Шпигнули голкою і то нечув.
А як прокинувся, то щось балакав
хто зна якою й мовою.

РЕМІСНИК. Ото!
Которий-же се Парвус?

УРБАН [показує рукою]. Он отой.

РЕМІСНИК [з забобонним страхом].
А він таки якийсь непевний, справді.
[З боязкою цікавістю подається в гурт біжче
до Парвуса].

ФЛЕГОН. Великий чоловік!

АКВІЛА. А що вже смілив!

УРБАН. І розумом удався дуже гострий.

[Мішаються з гуртом.—Троє людей ріжного віку
підходять до Нартала і Руфіна].

1-й [до НАРТАЛА].

Де тут єпископ? Як його пізнати?

НАРТАЛ. Котрий найбільш до сухаря подібний,
ото і він.

[Троє збентежено зглядаються].

РУФІН [показує на єпископа по-між юрбою].

Отой старий, високий.

[Троє йдуть до єпископа по-між юрбою].

ТРОС [говорять навпередбій].

Велебний отче... ми прийшли... ми хочем...
ми просимо...

Єпископ. Мир, діти вам! Устаньте.

[До 1-го]. Ти, старший, говори. Чого вам треба?

1-й. Велебний отче! Заступись за нас.

Нас вигнали із нашої громади.

Єпископ. Хто вигнав вас?

1-й. Презбітер.

Єпископ. А за віщо?

1-й. Ми по юдейському справляли паску,
по батьківськім звичаю.

Єпископ. Ваш презбітер
мав рацію.

1-й. Ми касмось, владико.

[Всі троє знов стають навколошки і б'ють себе в
груди].

Благасмо тебе: дай нам листа
до нашої громади, хай простить нас,
ми будемо слухняні вівці в стаді.

[Простягає єпископові навосковану дощечку і
стиля].

Два слова до презбітера й громади!

Святий, велебний отче, порятуй!

Єпископ [до 2-го].

Устань, молодший, стань зо мною поруч.

[2-й встає, несміло поглядаючи, стає коло єпи-
скопа. Єпископ бере від 1-го табличку і стиль,
прихильє табличку до плеча 2-го, пише на ній
кілька слів і віддає 1-му].

Се покажіть презбітеру й громаді

і певне вас простять, а ви шануйтеся
та з послуху ніколи не виходьте.

ТРОС. Велика дяка, найчесніший отче!

[Кланяються єпископові в ноги і відходять]

НАРТАЛ [до Руфіна].

Чому він ім не наступив на ший?
ото-б то дякували!. Барани!

ГРОМАДКА ЛЮДЕЙ [різно вбраних, але здебільшого
вбогих, кидаеться до єпископа, пілусе йому руки,
ноги, кланяється і навпередбій благає].

Велебний отче!. Батеньку!. Единий!

Ми сироти без тебе! Гинем! Гинем!..

Мутить нас ересъ!. Монтанівці вкралися!..
Пророчиці облудні нас бентежать!..

Порадь, як боронитись! Ми простацтво!

Ми люди темні, неписьменні! Отче,
загинемо без тебе!

Єпископ [владно]. Мир вам! Спокій.

Хіба у вас презбітера немає?

Чом ваша старшина вас не глядить?

Один з гром. Ох, наша старшина попала в пастку
дияволів!

Єпископ [підводить очі до-гори].

Се велике горе!

Велика проба, браття!

2-й з ГРОМАДКИ. Ми...

З-Й [сіпає його].
Він молиться!

ПРИСЦІЛЛА. Руфіне!

[Руфін повагом подається до неї, його переймає недалеко від цієї підстаркуватий чоловік, колишній його клієнт.]

Клієнт. Пане гідний!
Я мало з радощів не вмер, почувши,
що й ти святий.

РУФІН. Се хто-ж тобі казав?

Клієнт. Нофретіс. Звістка ся по людях ходить.
Та я й давно собі метикував:

чому такий вельможний пан, багатий
не служить Римові? Аж ось воно!

РУФІН. Любити можна Рим і не служивши.

Клієнт. Любити Рим? Сей Вавілон поганий?
Жартуюш, пане! Хай він западеться!
Хоч кажуть люде, що як Рим скінчиться,
то й світ скінчиться, та мені дарма,—
нас, християн, Христос від смерти збавив,
ми житимем і по скінченню світа.

[Стає на одне коліно].

Прошу тебе, благослови мене.

РУФІН. Якби я знов, чим проклясти тебе,
то я прокляв-би!

Клієнт [схоплюється]. Господи!

ПРИСЦІЛЛА. Руфіне!!

[Руфін, не отглядаючись, вертається до Нартала, клієнт іде і намагається протовпитись до епископа].

Спископ [після павзи, до новоприбулої громадки].
Пождіть, ми зараз вам дамо листа
з науковою про віру справедливу
до вашого презбітера.

Мовчи!

2-Й З ГРОМАДКИ. Мій отче,

боюся—не послухає листа
презбітер наш,—він плеще привселюдно,
що ти... не смію слів тих повторити.

Епископ. Я дозволяю і велю сказати,
бо мушу знати всі недуги церкви.

2-Й. Він каже, що не з божої встанови
ти став спископом. „Син князя лжи“
так він тебе назав на наших зборах.
Листа твого до церкви в Сіракузах,
що ти писав про сресь монтанівську,
дістав він раз до рук, але... [мовкні].

Епископ. І що-ж?

2-Й. Віддав пророчиці, а та ногами
його стоптала й прокляла тебе.

Епископ [глухим голосом].

О, Господи! Тяжкі подвійно пута
ти наложив еси на мене...

Клієнт [підходить]. Отче,
я маю скаргу...

Епископ [суверо]. Підожди. Не час.
[Диякон відстороняє клієнта, той покірно стає з
боку].

1-Й З ПРОХАЧІВ [до епископа].

Ох, якби визволить тебе з темниці!

2-Й З ПРОХАЧІВ [озивається].

Якби-ж то визволить! Ти-б їх скрушив
тих вражих монтанівців, стер-би в порох!

3-Й З ПРОХАЧІВ. Іще-б пак! Сказано, живе слово
не те, що листи!

1-Й З ПРОХАЧІВ. Наша старшина
не встояла-б віч-на-віч проти тебе.

З-Й З ПРОХАЧІВ.

Один твій погляд скине лжепророків!

[Єпископ стоїть задуманий. Теофіл підходить до нього].

Теофіл. Велебний отче, є тобі рятунок.

Тут є два перстні, що з тюрми виводять,
іх дав Руфінові й Прісціллі батько.

Одного перстня ти візьми собі.

Люцій [до Теофіла].

За інших так рішать не можна, брате.

Парвус. В іх справа рішена, вони не хтіли,
чи не посміли скористати з перстнів.

Люцій. Якби громада ставилась інакше...

Єпископ [суворо].

Громада ставилась, як Бог велів.

Парвус [до Люція].

Руфін тобі дорожчий, ніж єпископ?

Єпископ. Страйвайте, діти, я ще не сказав,
що я візьму ті перстні.

Диякон.

Чесний отче!

Не закривай очей на шлях рятунку,
що безсумнівно вказує сам Бог.

Адже й великий наш апостол вийшов
з темниці потай по знаку Господнім.

З нас кожен певен, що ціни не має
в твоїх очах життя наземне марне,

що дух твій поривається на волю
в горішні високості. Та чи може

йти на спочивок пастирь, коли пан
сказав йому: паси мою отару?

Ось тут прийшли до тебе вбогі духом,
благаючи рятунку і поради.

Хто порятує їх? Хто їх порадить?
Хто витягне їх з пастки злого духа?
За їх здаси ти справу перед Богом.
Не пастирь їм Руфін, ані Прісцілла—
подружжя чесне матиме заплату
на небесах від Господа.

Теофіл.

Амінь.

Диякон [до громади].

Просіте, братя, ради сирот наших,
щоб наш отець велебний вийшов звідси,
бо вже диявол клаає зубами,
заблуканих готовий поглинуть!

Голоси з громади.

Заблуканих рятуй!

Громадка прохачів. Рятуй нас, отче!

Іди до нас! Благаємо тебе!
Єпископ. Тяжкої жертови просите ви, діти,
а мушу слухати...

[Громада перебиває його криком радощі].

Єпископ [до диякона]. Ти нагадав

про мій великий довг супроти Бога.

Теофіл. То я піду по перстні. [Подається љити, але
спиняється]. Чи накажеш

один лишити їм?

Єпископ. А вже-ж, лиши.

Теофіл. Руфінові лишити чи Прісціллі?

Єпископ. Коли Прісцілла схоче, дай їй перстня.

Теофіл. А як не схоче?

Єпископ. Дай його Руфіну.

Теофіл. А як не схоче й він?

Єпископ. Віддай мені.

Теофіл [підходить до Руфіна].

Де, брате, перстні ті, що дав твій тестъ?

Ти чув? Ми врадили одного дати
єпископу...

РУФІН. А нас ви поспітали?

ТЕОФІЛ. Єпископ так рішив. Сього доволі.

Адже ви християне. Що-ж питати?

НАРТАЛ. Та хто-ж пита овець, яка їх воля?

РУФІН. Я досі ще не жив ладом овечим.

[До Теофіла]. Ми з жінкою порадимось сами.

[Іде до Присцилли].

ТЕОФІЛ. І я піду, мене послав єпископ.

[Підходить уздовх до Присцилли].

ТЕОФІЛ. Присцилло, муж твій не дає нам перстня,
щоб визволити єпископа з темниці.

РУФІН. Я уздовх з тобою хочу се рішити.

ПРИСЦІЛЛА. Прошу, віддай мені обидва перстні.
[Руфін дає].

Свій перстень я єпископу даю

[дає один перстень Теофілові],

а твій тобі лишиться.

[Хоче дати другого перстня Руфінові, Теофіл пе-
рехоплює].

ТЕОФІЛ. Дай сюди.

Єпископ наказав не так зробити.

Сказав віддать тобі, коли ти схочеш.

[Теофіл затискає в лівій руці одного перстня, а
правою подає другого Присциллі].

ПРИСЦІЛЛА. Я не візьму його, як Бог живий!

ТЕОФІЛ [до Руфіна урядово].

Тепер тебе пытаю, хочеш взяти?

РУФІН. Мені його не треба. [Теофіл повертається йти].

Постривай,

я передам його...

ТЕОФІЛ. Ні, так не можна.

Єпископ сам рішить, кому віддати.

[Теофіл іде з перстнями до єпископа].

ПРИСЦІЛЛА [до Руфіна].

Руфіне, нашо ти віддав свій перстень?

РУФІН. На те, на віщо й ти.

ПРИСЦІЛЛА. Але-ж, Руфіне,

[бере його за руку, притягає до себе, шепочучи
пристрасно]

ти-ж... ти не віриш! Ти мене дурив!

А я братів дурила — через тебе.

Яка-ж се нечесть! Як ти міг зробить се?

РУФІН [визволивши руку, тихо].

Не час тепер про сес говорити.

[Відходить знов до Нартала].

ТЕОФІЛ [до єпископа, з поклоном подає перстні].

Вони обидва перстні віддали.

ЄПИСКОП [бере перстні, до громади].

Важайте, діти, се великий приклад,—
так чинять справедливі християне.

Велика радість буде їм на небі,
і церква в молитвах їх не забуде.

[Громада перешіптується, з побожним подивом
поглядаючи на Руфіна і Присциллу].

ЄПИСКОП [надіває одного перстня собі на палець, а
другого держить у руці].

Сей перстень я віддам...

ФОРТУНАТ [падає до ніг єпископові].

Велебний отче!

віддай його мені! благаю!

ЄПИСКОП. Сину,

тут є достойніші. Врятуєш душу,
коли загубиш тіло — се твій жереб.

Тут є такі, що й інших порятують—
між них шукає Бог собі обранців.

[До Парвуса]. Ти, сину мій, зо мною підеш.

ПАРВУС.

Hi!

Єпископ [суворо]. Кому ти кажеш „ні“? Чити гадаєш,
що я тебе по слабості старечій
як молоду підпорку хочу взяти
собі в послугу? Я беру тебе
на море світове ловити душі.
Бог дарував тобі огнiste слово,
ретельне серце і незломний дух,
ти божий знаряд, мусиш на роботу.
Не будь рабом лінівим.

ПАРВУС.

Чесний отче,

я не лінівий. Працював я щиро.
Не позбавляй мене того вінця,
що Бог мені показує що-ночі.

Єпископ. Що Бог тобі показує?..

ПАРВУС.

А вже-ж!

Вогненний круг спускається на мене
і голоси мені співають „слава“!
І я не чую голоду від посту.

Єпископ. Ти постуєш? хоч я заборонив
для в'язнів піст? Лукавий рабе! знаєш,
які то видива тебе морочать?
То навождення злого духа!

ПАРВУС.

Hi,

в собі я чую божий дух! і горе
тому, хто вимовить лихе на нього.

[В нестягі до громади].

Іде Господь! служіть йому вогнем,
моліться кров'ю! Смертю поклоняйтесь!

Один з прибулих.

Нестотно так пророчиці говорять
у монтанівців. Ой, яке страхіття!

Єпископ [сильним голосом].

Свят, свят Господь! Замовки, душе лжи!
Він одержимий. [До Теофіла]. Поручаю, брате,
тобі сю душу. Ти-ж бо в сій громаді
зостанешся намістником моїм.

[Показує на Парвуса].

В такому стані взяти його не можу.
[До диякона].

Беру тебе, слуго Христовий.

Диякон [з трудом криючи радість]. Отче,
чим заслужив я?

Єпископ. Ти покірний раб
і з волі Пана не виходив з роду.

[Диякон кланяється].

Єпископ. Нам треба два плащі, хто має, діти?
[Скілька чоловік з одвідаців подають свої плащі].

Диякон вибирає два країці.

Єпископ [до в'язнів].

Тепера попрощаймось...

ТЕОФІЛ. Чесний отче,
я маю ще прохання.

Єпископ. Говори.

ТЕОФІЛ. Руфіна треба в чесний хрест увести,
щоб не загинула його душа.

ЛЮЦІЙ. В громаді нашій він не оголшений,
та ще й не знає він науки віри.

ТЕОФІЛ. В сутужний час дозволено й без цього.

Велебний отче, правда?

Єпископ. Так, мій брате. [До громади].

Хто має воду? Дай її сюди.

[Простягається скілька посудин з водою].

Хто має чисту одіж?

РЕДІВІВУС [подає одежду, що йому подарувала Рената сестра].

Ось, прийміте.

Спископ [до Теофіла].

Хрещеним батьком будеш ти.

ТЕОФІЛ. Так, отче.

Спископ [голосно до Руфіна].

Руфіне, божий рабе, приступи!

[Мовчання. Руфін не рушиться].

Руфіне, чи ти чув?

ПРИСЦІЛЛА [голосом зміненим від муки, мов чужим, без відтіків].

Мій чоловік

себе не чус гідним. Я се знаю.

Він має слухність. Облишіть його.

Спископ [до Руфіна].

Не трать одваги, сину, сповідайся
з гріха таємного, покайся щиро
перед громадою й передо мною,
як перед батьком. Може гріх простимий —
я розгрішу тебе іменням божим,
очистиша і приймеш чесний хрест,
без нього-ж бо нема душі рятунку. [Мовчання].
Кажи свій гріх. Ми слухати готові.

РУФІН. Нікому з вас нічого я не винен.

Спископ. З нас кожен і без сповіді простив-би
вину супроти нього. Я питало
про гріх супроти Бога.

РУФІН. Я не знаю,
про що говориш ти.

Спископ.

Вчинив ти може
яку оману, імення боже взявші
собі за покрив?

РУФІН.

Я тобі кажу,
що я вам не вчинив нічого злого.
Яке-ж вам діло до моїх гріхів?

Спископ. Ми дбаємо про тебе по-брательськи,
душі твої рятунок дати хочем.

РУФІН. Я звик про себе завжди дбати сам.

Спископ. В твоїх словах бренить якась гордина,
не пристой вона такій душі,
яка бажає одяг правди взяти
і змитися у джерелі безсмертя.
Смири свій дух, вчини себе достойним
великої святої таїни.

РУФІН. Чимсь іншим, ніж я сам, я буть не можу.

Навіщо-ж марнувати дурно час
на сі розмови і тяжкі й даремні?
Вам може є що інше до обради.

А я-ж бо й не просив од вас нічого.
[Відступає на бік.—В громаді рух і гомін].

ЛЮЦІЙ. Я з ним поговорю. Він завтра буде
готовий до хресту.

ТЕОФІЛ. Се буде пізно.

Ми завтра йдем на суд останній.

ЛЮЦІЙ [крізь гомін, що зростає]. Завтра
удосвіта... вночі... Через годину!..

Спископ. Тепер, або ніколи. Час не жде.

Голоси з громади [вириваються з галасу].

Руфін!.. Брате!.. Згодися!.. Будь покірний!
Покайся! Сповідайся! Охрестися!
Негідний!.. Бог простить!.. Очистить хрест!..

Руфін!.. Ні, не вартий!.. Він святий!..
 Він врятував єпископа!.. Присцилла —
 вона свята, а не Руфін!.. Обос!
 Єпископ їх обох у приклад ставив!
 Молитись має церква за обох?
 Нехрещений! Дарма!.. Святий!.. Негідний!..

Ключарь [одчиняє двері].

Чи ви тут попилися? Що за галас?
 Ви навідились? Годі! Гетьте звідси
 усі чужі! Одвідали, ну й досить.
 [Сіпає тих одвідачів, що ближчі до нього].

Кому я се кажу? Чи ви поглухли?

[Одвідачі кидаються прощатися з в'язнями. Заметня і гомін. Єпископ і диякон закутуються з головою в плаці і подаються до дверей в гурті одвідачів. Ключарь затримує їх].

Ви хто? Куди?

[Єпископ і диякон мовчики показують перстні. Ключарь удає ніби спустив їх з очей і звертається до інших].

Ну, ну! хутчій, хутчій.

[Одвідачі всі виходять. Зостається в'язні без єпископа і диякона].

Ключарь [до в'язнів].

Тепер і ви збірайтесь. На допит
 вас казано привести. Та не всіх.

Руфін з Присциллою хай зостаються.

Іх питано. [До Нартала]. Ага, ти сам не встанеш.
 Гей, вартові, сюди! [Увіходять вое вартових].

Розкуйте трохи
 сього добродія, та не зовсім.
 І стережіть, щоб він не втік з дороги.
 [Вартові здіймають з Нартала частину ланцюгів,
 але руки й ноги лишають у кайданах].

Теофіл [до громади, поки розковують Нартала].

Не тратьте зваги, діти, будьте тверді.

Мені вас доручив єпископ. [До Парвуса].

Слухай,

повордься здержано, в речах будь мірний.

Парвус. Я Бога слухаю, а не тебе.

Теофіл [до громади].

Він бунтівник. Ви з ним не розмовляйте,
 нехай покається.

Нартал [до Парвуса зо сміхом].

Поздоровляю,

товаришу! Тепер мені є пара!

Ключарь. Ну, вже готово? [До вартових з Нарталом].

Ви вперед. Рушайте.

[Всі виходять. Руфін і Присцилла лишаються самі].

Присцилла. Руфіні!

Руфін [по хвилі мовчання]. Що?

Присцилла. Ходи сюди до мене.

Руфін. Навіщо я тобі? Ти-ж осудила

мене прилюдно і не вислухавши.

Про що-ж тепера маєш говорити?

Навіщо завдавати ще тортури,

коли я й так засужений від тебе?

Присцилла. Коли-б ти знов, які тяжкі тортури
 я завдала собі, тебе судивши?

Та й не судила я. Хіба то суд?

То стогін болю. Я його тлумила,

поки могла... Як боляче, як страшно

теряти віру в дорогу людину!

Мов гине цілий світ... Яка се мука!

І як могла я пережити тес?!

РУФІН [підходить до неї ближче].

Тебе-ж просив я: відлути себе
від справи про довір'я їх до мене.

ПРИСЦІЛЛА. Скажи ти серцю: відлутишь від тіла!

[З поривом]. Руфіні дорогий! Я дуже винна
супроти тебе? Марним підозрінням
сплямила я себе! Картай мене!

Скажи, що ти ніколи не простиш
образи лютої. Зречись мене!

Але скажи, що то я помилилась,
що ти нікого не дуриш, що ти...

[Голос її переривається від турботи]
що ти... душою християнин... правда?

Неприязно поводився ти, згорда—
патріціанська звичка з того винна,
але-ж ти каєшся? Тепер? В сю мить?

Мовчиш? Не гідна я твоєї мови?

Суди мене! Клени мене!.. Картай,
та не мовчи... Ти християнин?.. Правда?
Чому мовчиш? Чи я для тебе вмерла?

[Зривається, хапає Руфіна за руку. Але опускається на коліна, тримтачі від слабості і крайньої стурбованості].

РУФІН [підводить її і підтримує, вона з риданням
притуляється до нього].

Не рвися, люба, так. Не муч мене.
Я все-б тобі сказав, але боюся,
що ти не зрозуміеш.

ПРИСЦІЛЛА [трохи вгамувавшись. У голосі лагідний
докір і наче неповна притомність].

Як? Прісцілла
свого Руфіна вже не зрозуміє?
Уже ти, значить, голову відтято?

Але-ж вона почусе й з того світа
і зрозуміє все!

РУФІН [притуляється до колони, що посеред тюрми,
не випускаючи Прісціллу з своїх обіймів].

Так, зрозуміє.

Я тямлю се. Тепер так близько б'ється
коло моого се вірне, шире серце,
нема між нами всіх тих рабських душ,
заликаніх сумлінь і темних мислій,
скалічених гордінь.

ПРИСЦІЛЛА. Ти не суди їх.

Вони спокутують свої всі вади,
еконавши в лютих муках за Христа.

РУФІН. І я сконяю, тим-то саме час
мої всі вади розсудити широ.

Скажу тобі: я справді гріх вчинив.

Я одурити хтів [Прісцілла здрігається, мов но-
жем діткунта], але не їх,
і не тебе...

ПРИСЦІЛЛА. Кого-ж?

РУФІН. Себе, Прісцілло.

ПРИСЦІЛЛА. Як?

РУФІН. У мене в серці віри не було.

Я розумом хотів до вас пристати,
бо марилось мені: новая віра
врятує може Рим. Ся марна мрія
спалахнула була немов зірниця
в ту незабутню ніч, отам в садку,
серед руйновища богів колишніх...
В темниці тут я довго мучив душу,
щоб нахилить її під ваші ярма!

Та не гнучка вона. Такі чужі
мені сі люди, їх думки і речі.

ПРИСЦІЛЛА. Був час, коли й мене вражала прикро недосконалість братня, але згодом навчилась я, що все те марна одіж, а вічний дух від неї буде вільний, покинувши сю землю.

РУФІН. Як що дух у вас те саме значить, що ідея, то трудно вірить, щоб погану одіж могла носить якась ідея гарна. Тут душі де-які так нечепурно убралися, що видержати тяжко в сусістві з ними. Але я терпів, бо все ще жевріла якась надія. Аж тут прийшов клієнт і покінчив мою надію.

ПРИСЦІЛЛА. Та хіба-ж усі такі, як той клієнт, умом убогий? Адже-ж і Люцій християнин.

РУФІН. Люцій умів себе примусити до того, до чого я себе не міг нагнути. Він раз побачив марево в пустині і думав, що то прийдешній Рим.

ПРИСЦІЛЛА. Він говорив тобі про царство боже? Так тож не марево, то справжнє місто.

РУФІН. Та хоч-би й так. Воно мені чуже. Те місто може навіть Римом зватись, але мені про те байдуже. Ні, мене болить, що Римом зватись може така потвора...

ПРИСЦІЛЛА [упалим голосом]. Посади мене...
[Руфін сажає її].

ПРИСЦІЛЛА. Як гірко се, що ти даремне гинеш! Хто зна, за віщо й нашо. Так безвинно!

РУФІН. Безвинно? Ні! Я знаю, за що гину.

Коли підданий цезарської влади не служить цезарю—слугу такого убити цезарь мусить. Так ведеться. Коли республіканець, руки склавши і мовчки, терпить люту тирannieю — повинен смерті він. Се так по правді.

[Довге мовчання].

РУФІН [після задуми, немов сам себе випитуючись]. Я ще не все сказав, не до кінця...

ПРИСЦІЛЛА. Коли се боляче, то може годі...

РУФІН [мов сам до себе, думаючи в-голос].

Чому я хтів упевнити себе, що й я повинен так служити Риму, як Люцій? Міг-же бути й інший спосіб. Чи се-ж єдиний шлях? Тож скілько треба тонких софізмів сплести, щоб вловити у християнський невід римську душу... Ні, я дурив себе... Се не для Риму... Я тілько хтів, щоб римське сумління не сперечалось... хтів його приспати.

ПРИСЦІЛЛА. Навіщо-ж се? Якби ти справді вірив, було-б за що боротися з собою, — ти-б виборов собі небесне царство.

РУФІН. Собі? собі? Запевне, сее слово. святе для християн, коли й Прісцилла його поставила на чільнім місці. Та я, бач, „идолянин“, я забув про сії святощі...

ПРИСЦІЛЛА. Руфіні, годі!

догадуюсь... і се мені так тяжко...
і... якось любо... я не знаю як...
мішаються всі почуття... так трудно...
аж розривається душа на двоє...
Руфін! [В пориві підводиться і простягає до
ньюго руки].

РУФІН [притулює її до себе і голубить].

Мучу я свою єдину...

свою голубку бідну... я ж так марив
їй дати радощі хоч на останку:
І не спромігся! І не дав я ліків
своїй слабій, замученій дружині.
Ох, ся тверда душа! Упертий розум!
Чом я не міг зломити їх?

ПРИСЦІЛЛА [потроху заспокоюється, слухаючи його].

Ні, любий,

не треба їх ламати, та й не може
зламати людська воля те, що Бог
створив незломним. Ти не знаєш Бога,
але ж то він створив тебе. Я вірю,
що там на небесах, де Вічна Правда
очам душі з'являється відкрито,
її збагне незламаний твій розум.
І ми тоді в одну зіллемось душу,
єдину, неподільну і щасливу.
Уже й тепер я бачу щастя одсвіт,
як заграву далеку...

[Мовчання довге. Присцилла говорить тихо, просто,
як дитина].

От, як чудно,

мене мов сон бере...

РУФІН.

Спочинь, кохана,

я буду тут близесенько. [Кладе її на послання].

ПРИСЦІЛЛА.

Дай руку...

[Руфін бере її за руку. Вона промовляє ледве
чутно, немов засипляючи].

І завтра так... поберемось за руки...
не будем розлучатись... Правда?

РУФІН.

Правда.

[Тихо цілує її в чоло].

ОСОБИ V-ої ДІЇ.

РУФІН.
ПРИСЦІЛЛА.
НАРТАЛ.
ПАРВУС.
ПОКЛИКАЧ СУДОВИЙ.
МАТРОНА.
ХЛОПЕЦЬ.
КОМОННИК.
ГЕТЕРА.
Поет.
Молодий юрист.
Старий юрист.
Молодий вояк.
Лідич провінціял.
Другий дідич.
Лихвар.
Римлянин у далматиці.
Його клієнт.
Багатий плеべй.
1-й тавуллярій.
2-й тавуллярій.
Провінціялка.
Римлянка.
1-й відпущенник.
2-й відпущенник.
Вігіл.
Стара селянка.
Старий селянин.
Хlopець пролетарій.
Пролетарій старший.

Вулишний філософ.
Убогий.
Жрець Цівели.
Вулишна жінка.
Молодий грек.
Скульптор з передмістя.
Жрець Ескулапа.
Багатий крамарь.
Дрібний крамарь.
Наглядач з крематорія.
Бавуся.
Хlop'я.
Підліток.
Фортунатова жінка.
Ремісник.
Міщанка.
Молодий хlopець
(християнин).
Молода дівчина
(християнка).
Раб.
Равиня.
Карніфекс і два воякі-
кати.
Циркова юба—римський
люд всяких станів і
професій.
Хор християн-засуджен-
них (за сценою).

ДІЯ V.

Цирк. На сцені видко чверть цирку з глядачами і частину арени. Лавки йдуть чверть-кругом (сегментом) у три поверхи, — в кожному по скілька рядів — поперечнані східчастими проходами згори додолу, повні людей. На найнижчих лавках люде значніші, багатіші, на середніх — люде середнього достатку, плебеї, на найвищих, крутих і тісних — простолюд, пролетарій. Процес християн судовий відбувається на дальшому кінці арени (за сценою), про нього сповіщає голос покликача судового. По видимому кутку арени часом проходять сурмачі, помагаючи покликачеві втихомирити сурмленням розгаласований люд. — Час полуднівий. Багато сонця. — Гомін, махання тогами, покривалами, пальмовими листками для прохолоди. — Часом чутно окремі вигуки, короткі розмови тих, що близче до авансцені. Молоді хlopці її дівчата бігають в проходах межі лавками, розносячи воду, напої, найдки, квітки.

Молода матрона [в нижчих лавах].

Як душно!

Молодий комонник [кличе кивком руки хlopця з кухлем].

Ось, вино з водою, пані.

Матрона. Вино? Ой ні, вина не п'ю ніколи, здоров'я в мене дуже делікатне.

Вино до крові схоже — я не знаюшу!

Хlopець. Так ось водиця з медом.

Комонник. Дай сюди!

[Бере їй частую матрону].

[В тих-же лавах, але вище].

Поет [до гетери].

Чого така смутна моя Альмея?

Гетера. Ох, вчора згинула моя папуга!

Поет. Котрà?

Гетера. Зелена! Мучилась як, бідна!

[Закриває очі покривалом].

Поет. Утрати—людська доля.

Гетера. Слухай, Каю,

ти мусиш епітафію зложити
моїй папузі.

Поет. Конче, богоявінна!

Юрист [молодий. Задиханий, спішно протовплюється і займає місце коло поета].

Яка досада! Як я запізнився!

Кінчаться промова?

Поет. Де там! Довго,
без краю ще тягтиметься. Семпроній
в Лаконії не вчився, як відомо.

Гетера. На жаль! Коли вже мусить бути нудно,
хоч-би-ж не довго.

Молодий вояк [що сидить по другу руку гетери].
Так, воно нуденько!

Семпроній сей не тямить красномовства.

Юрист [трохи роздражнено].

Ти звідки сес знаєш? Тут, здається,
не чутно ні словечка.

Вояк. Все одно,
я бачу, що нудота.

[Показує кудись у далечінь рукою].
Он, дивися:

сенатори, як верші позіхають!

Юрист. Сенатори твої багато тямлять!

Вони старої школи, а Семпроній
з нового табору. [Встає]. Ні, я піду,
десь ближче місця пошукаю, там,
бо звідсік нічогісінько не чутно.
[Подаєтьсяйти, але спиняється].

Ба! що обвинувачені казали?

Старий юрист. Зрікалися, що не вбивали, звісно,
та свідки й ціла справа проти них.

Та й всі вони зашеклі християне.
[Молодий юрист зникає між рядами].

Старкуватий дідич-провінціял.

Невдачне то завдання для юриста
в такім процесі бути адвокатом.

Другий дідич [молодший, сусід попереднього].
Чому-ж?

1-й дідич. Пропаща справа—очевидно!

2-й дідич. Тямущий адвокат свій хист покаже
у кожній справі...

Лих'яр [худий, жовтовидій]. Вивішать їх треба
тих адвокатів!

2-й дідич. Се-ж чому?

Лих'яр. Боронять
усяку наволоч! Ті християне
всі вороги добробуту й держави
і не повинен-би закон давати
їм права оборони.

1-й дідич [спокійно, флегматично] Оттако!

Се ти вже щось занадто розігнався,
добродію...

Молодий римлянин у далматиці *) [голосно

*) Далматика — вишина одежда не римського крою,
що носили тілько джигуни.

позіхає]. Уа! Яка нудота!
Скоріше-б вирок той! Чого марудять?

КЛІЕНТ ЙОГО [сидить за спиною молодого Римлянина
у вищому ряду].

Патроне, як гадаеш, що їм буде?

МОЛОДИЙ РИМЛЯНИН [недбало].

Ну, звісно, смерть.

КЛІЕНТ. Яка?

МОЛОДИЙ РИМЛЯНИН [лініво]. Яку присудять.

КЛІЕНТ. Якби на мене, я-б іх присудив
оддати до театру,—цікавіше,
коли на сцені справжня смерть буває,
а не удавана.

МОЛОДИЙ РИМЛЯНИН [як вище]. Звичайне.

КЛІЕНТ. Гарно,

коли жінкам доводиться вмірати
так якось малювничо. [Показує в далечину].

Та, висока,
Макарію заграла-б на кострищі,
чудово!

МОЛОДИЙ РИМЛЯНИН. Що ти плещеш? Тож мат-
ї тілько можуть голову зрубати. [роня!]

СТАРИЙ ЮРИСТ [скромніше вбраний, сидить поруч
того, що в далматиці].

Я чув, що Панса скаргу подавав
сенатові.

КЛІЕНТ. За вішо?

СТАРИЙ ЮРИСТ. На тортури
дочку його і зятя брато. Власне,
се не належиться високородним.

БАГАТИЙ ПЛЕВЕЙ [сусід старого юриста].

А як-же справді се могло так статись?

СТАРИЙ ЮРИСТ. Бо справа надто гостра.

1-Й ТАВУЛЯРІЙ.

Не терплю
тих християн. Сварливі, галасливі.

2-Й ТАВУЛЯРІЙ. Невже? Я чув, вони такі лагідні.

1-Й ТАВ. Не вір! Я раз підслухав їх нараду,
то там таке чинилося, гамір, лемент.
Я мало не оглух.

2-Й ТАВУЛЯРІЙ. Чого-ж вони?..

1-Й ТАВ. Все сперечалися, як слід казати,
чи „односущий“, чи „подібносущий“.

2-Й ТАВ. До кого?

1-Й ТАВУЛЯРІЙ. Я того не розібрав!

Вони й сами либонь того не тямлять...

ПРОВІНЦІЯЛКА [в середніх лавах. Убрана з претен-
зією на виборність, але досить незграбно].

Сусідко, а за вішо се їх судять?

РИМЛЯНКА [убрана не без краси, але досить убого].

Ти певне не тутешня?

ПРОВІНЦІЯЛКА [вражена, але цікавість бере гору].

Я сьогодня

вернулась з подорожі.

РИМЛЯНКА. Цілий Рим
про це говорить. Бач, вони убили
дитину..

ПРОВІНЦІЯЛКА. Нащо?

РИМЛЯНКА [з меншою певністю]. Треба їм, для культу
ВІДПУЩЕННИК [з вищої лавки].

Вони дітей ідять!

ПРОВІНЦІЯЛКА [здрігається]. Що ти говориш?

Чи се-ж можливо?

ВІДПУЩЕННИК. Хто-ж цього не знає?

ПРОВІНЦІЯЛКА. Та я се чула... тілько-ж... от
страхіття!

Відпущенник [нахилившись і зазираючи нахабно провінціялці в лиці].
 Я, коли хочеш, розкажу достоту.
 Я чоловік бувалий, знаю все.
 Вони замазують дитину в тісто,
 а хто новий до їх пристане,—значить,
 такий, що ще не знає їх звичаїв,—
 вони дають йому ножа і кажуть:
 розкрай нам тісто ..

Другий відпущенник [в тому ж ряді, тілько трохи далі, озивається].

От і все неправда!

Верзе аби-що! Ти не слухай, пані.
 Я розкажу доладніше.

1-й відпущенник. А як-же,
 не чули тут іще брехні твої!

2-й відп. Брехун до себе світ весь приміряє.

Провінціялка [до 2-го відпущенника].

Що-ж ти нам розказати хтів?

2-й відпущенник. Се, пані,
 у їх такий є звичай: ставлять свічник
 посеред хати і собаку в'яжуть
 до свічника...

1-й відпущенник. Ото, куди заїхав!
 Хіба-ж тоді се роблять, як дитину
 зарізати хотять?

2-й відпущенник [дражнено].

А тож коли?

1-й відпущенник. Тоді, як оргії у них бувають.
 Се, бачиш, пані, так: покажуть м'ясо
 тому собаці...

Провінціялка [з жахом]. Людське?

1-й відпущенник. Ні, не конче.

Собака кинеться і свічник звалить,
 і темно в хаті стане... [Спиняється].

Провінціялка [з палкою цікавістю]. Ну, а потім?
 1-й відпущенник.

А потім... [показує за сцену] ось ходім туди,
 я покажу, що потім. [під портік].

Провінціялка [спалахнула]. От нахаба!

2-й відпущенник [до 1-го].

Як сміш зачіпати сю матрону?

1-й відпущенник. Така матронасе, якти патріцій!

2-й відпущенник. Я покажу тобі, хто я!

[Штовхає його].

1-й відпущенник. Геть, дурню!

[Вихоплює короткого ножа. Провінціялка про-
 никливо вереснула. Підбігає вігіл].

Вігіл. Що тут таке?

Римлянка [показує на обох відпущенників].

От сї два побились.

[Вігіл виганяє їх з цирку. Вони виходять, гвал-
 туючи).

1-й відпущенник [до вігіла].

Бери його! Він християнин!

2-й відпущенник. Бреше!
 от він так християнин!

Вігіл. Ну виноситесь!

В кустодії вже розберуть, хто бреше.

[Виганяє їх стусанами].

Стара селянка [в найвищих рядах].

І що воно за люде християнє?

Старий селянин. Вони чарівники!

Хлопець-пролетарій. Я в се не вірю.

Чарівники-б від суду врятувались.

СТАРИЙ. Не проти всього чари помагають.

• З Темідою змагатись їм не сила.

Той християнський бог від наших слабший,
лиш над хоробами він має силу.

СТАРА. А як-же зветься бог отої?

СТАРИЙ. Забув.

Так якось наче Хрестус.

ХЛОПЕЦЬ. Я чував
зовсім інакше. Нехороше ймення,
якесь жидівське.

СТАРИЙ. • Може. Не згадаю.

ПРОЛЕТАРІЙ [озивається з сусідньої лавки].

Та то зовсім не бог. Був утікач
з рабів, на ймення Хрестус, він розбійник,
чи злодій був, гаразд не пам'ятаю.
Так от його уловлено й розп'ято.

Товариши зробили з нього бога,
та вигадка їй пішла собі по людях...

СТАРА ЖІНКА. Ну, хто-б там злодія вважав за бога?
ВУЛИШНИЙ ФІЛОСОФ [з вищої лавки].

Чому-ж? Меркурій, бабко, теж прокрався.
Дуже ввогий ЧОЛОВІК [озивається з лавище вищої].

А я чував, що їм не можна красти.

ЖРЕЦЬ ЦІВЕЛИ [обідраний, обвішаний амулетами].
Кому?

ВВОГИЙ. Та християнам-же.

ЖРЕЦЬ ЦІВЕЛИ. Не можна?

Проте-ж вони оце дитину вкрали.

ВВОГИЙ. Та може-ж і не вкрали?

ЖРЕЦЬ. Може скажеш,
що не вони колись і Рим спалили?

ВВОГИЙ. Та вже-ж се невідомо...

ЖРЕЦЬ. Гей, братухо,
чи ї сам ти не з таких?

[Вбогий ховається по-за людьми й зникає].

ЖРЕЦЬ [до вуличної жінки, що стоїть поруч із ним]. Сей з боязких,

а є такі, що їй до ножа беруться.

ЖІНКА. Та де там до ножа? Вони плохі!
Я знаю їх, вони-ж у нас бувають.

ЖРЕЦЬ. Еге, плохі! А тільки що завівся
один з них так, що їй справді ніж схопив.
Чи ти-ж не бачила? Там, в нижчих лавах.
[Показує на місце, де недавно билися відпущені
ники].

ЖІНКА. Хіба-ж то християнин?

ЖРЕЦЬ. Ну, а хто-ж?
ГРЕК [до жінки]. А в тебе все бувають християнє?

ЖІНКА. Бувають і пітагорейці ваші.

МОЛОДИЙ ГРЕК. Пітагорейці? Се вже ти збрехала,
сі чисті люди, хоч кого спитайся!

ЖІНКА. Дивись ти!— „чисті“!— Я хіба нечиста?

[Молодий Грек зноважливо регоче].

ЖІНКА [до сусідки]. Чого сей гречик слинявий припхався?

Адже зомліс, як побачить кров.

ГРЕК. А ти либонь аж до-гори підскочиш?

ЖІНКА [згорда] Римлянка я і крові не боюся.

[Обертається до нього плечима].

[В середніх лавах, але в вищому їх ряді]:

СКУЛЬПТОР з ПЕРЕДМІСТЯ [до жерця Ескулапового,
що тілько-що надійшов].

Коли-б ти чув, що там селюк той плів!

[Показує вгору на селянина].

Що християнські лікарі мудріші
од вас.

ЖРЕЦЬ ЕСКУЛАПІВ. Вони ученики невдачні.
В нас учатися, та й нас-же зневажають.
Скульптор. Ця секта навіть гірша від жидів.
Краси ніякої нема в тій вірі.
НАГЛЯДАЧ З КРЕМАТОРІЯ.
Воні-ж мерців своїх не палить навіть,
а в землю загрібають... Пху! Аж бридко!
І як ім сеє дозволяє влада?
[У вищих лавах]:
ДРІБНИЙ КРАМАРЬ.
Проте одно в їх добре: помагають
удовам, сиротам і всім убогим,
між ними чоловік не пропаде.
БАГАТИЙ КРАМАРЬ.
Та злодії держатись купи мусять,
хто чесний—проживе і без людей.
ДРІБНИЙ КРАМАРЬ.
Ні, не кажи, якби Римляне мали
ту злагоду і товариську поміч,
не так-би ширилося те християнство.
Чимало винні наші багачі.
БАГАТИЙ КРАМАРЬ [одвертається від дрібного крамаря до лихв'яра].
Добродію, ти пізнаєш по сонцю,
яка тепер година?
Лихв'яр [здвигтися вгору]. Десь полудень.
ГРЕК [до дрібного крамаря].
То винні все закони ваші римські—
заборонили чесні товариства,
гетерії—ті наші братства славні—
от маєте тепер злочинні банди!

Старий юрист [оглядаючись на Грека].
А хто се там закони римські ганить?
[Грек ховається].

Хlop'я [до старенської бабусі].
Чи християнє всі чарівники?
Скажи, бабусю!

Бавуся. Ні, не всі, дитинко,
на те учитися треба. От із сих,
то тілько двоє ворожбитів.

Хlop'я. Знаю!
Отой-о чорний та отой худий!

Бавуся. Ні, їх уже тепер немає тута,
бо визволилися чарами з темциці.

Хlop'я. Як, як, бабусю?

Бавуся. Та вони вже слово
такеє знають. Туману пустили
і здиміли.

Хlop'я. А як туман пускають?
[Публіка здіймає нетерплячий гомін].

Голоси звідусіль.
Гей, адвокате! Годі вже! Доволі!
Збудіть мене, як він скінчить!
[Де-хто вдає звірячий та пташиний крик]. Ку-ку!
Кукуріку! Гав-гав! Ня-няв! А кишши!

Голос покликача судового [в рупор].
Народе римський! Суд спокою просить!
[Сурми. На хвилину публіка втихає. Далі пролетарій підліток кидає жменю висмоктаного винограду на лисину дідичеві в долишньому ряді].

Дідич [люто].
Гей, ви там! Шушуваль! Що се за безличність?
Підліток. Од винограду кучері зав'յуться,
сподобаєшся паням!

Дідич. Гей, вігіли!

Підліток. От, зараз вже й вігіли! Я жартую!

Тож тут повітря казиться з нудоти!..

[Кидає горіхове лушпиння в інші ряди, звідти відповідають тим-же; сміх, крик, перекидання; вігіли метушаться, втихомирюючи люд].

ФОРТУНАТОВА ЖІНКА [бліда, задихана, вбігає межи горішині лави. На лівій руці має немовля, правою суне за ручку старшеньку дитинку].

Ой людоњки! Ой людоњки! Пустіте!

Ой горе нам! Чи ще вони живі?

Вояк. Куди ти прешся? I без тебе тісно!

ФОРТ. ЖІНКА. Ой, там мій чоловік!

РЕМІСНИК [посувається і дає їй місце. Тихше].

Ти християнка?

ФОРТУНАТОВА ЖІНКА. Не знаю... [Вдивляється в далечину, далі зриває з себе покривало, встає, старшу дитину становить на лаву, меншу підіймає вгору одною рукою, другою рукою махає покривалом]. Фортунате! Фортунате!

ЧОЛОВІК [що по-зад неї].

Та сядь! [смикає її за туніку].

ЖІНКА [поруч з попереднім].

Повибиваеш людям очі! [Вириває у Фортунатової жінки покривало, тає сідає].

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА. Обвинуваченим останне слово!

ГОЛОС З ПУВЛІКИ. А! Ось воно! Та цитте! Я Hixto не чує!

[не чую!

ФОРТ. ЖІНКА. Фортунате!!

ГОЛОС. Цитъ!

ГОЛОС З НАЙГУСТИШИХ РЯДІВ.

Христос вам поможи! Одважно, браття!

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА.

Раб Аквіла, Урбан, Флегон, Фавстін,

Негріна—всі посполу прості родом—
зреклися слова.

Римлянин у ДАЛМАТИЦІ [до клієнта].

Ще-б чого не стало—
простацьке красномовство вислухати!

ГОЛОС З ПУВЛІКИ. Обридли вже балачки!
ГОЛОС ПОКЛИКАЧА.

Теофіл,
вигнанець і втікач, а християнський
презітер—має слово.

Римлянин у ДАЛМАТИЦІ [позіхає]. Ну, почнеться!
Старий селянин. Якби-ж я чув хоч слово!

ФІЛОСОФ. То таки
розумного нічого не почув-би.

ГЕТЕРА [до поета, вказуючи в далечину].

Чого ті двоє осторонь стоять?—
смуглявий варвар і худий злочинець—
забула, як їх звати...

ПОЕТ. Та, здається,
вони там щось на інших наклепали,
то ті вже іх до гурту не приймають.

ГЕТЕРА. То може сих і виправдає суд?

ПОЕТ. А ти-б хотіла?

ГЕТЕРА. Ни. Далеко крає,
коли-б сих двох до звірів присудили.
[Мрійно]. Сей варвар африканський певне
з левами вміє битись... А худого [добре
я-б віддала пантері...]

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА. Теофіл
все потвердив, що говорив і перше.

ГОЛОС З ПУВЛІКИ. Ха-ха-ха-ха! Було що слухать! Справді!

Голос покликача.

Кней Люцій, громадянин, промовляє.

МАТРОНА [до молодого комонника].

Який він гарний! Правда дуже шкода,
що мусить згинути за ту секту?

КОМОННИК [сухо].

Я зрадників державних не шкодую.

Якби в когорті нашій об'явилася
ота зараза,—я-б тих сектярів
руками власними сажав на палі.

МАТРОНА [видимо дражнячись].

А може й є вона в твоїй когорті?

А може й сам ти потайний сектяр?

КОМОННИК. Я-б радив так не жартувати, пані!

МАТРОНА. Бо що?

КОМОННИК. Бо я перенесу цю справу
на суд до твого мужа.

МАТРОНА [згорда]. Дуже добре.

А поки що, добродію, прошу
мені не заважати слухать справи
і більш не озвіватися до мене,
бо все одно відповіді не буде.

[Пильно дивиться на арену, одвернувшись від
комонника].

КОМОННИК [трохи згодом, лагідніше].

Добродійко... [тихше, покірливо]. Аверліє...

МАТРОНА [до сусіда, старого патріція]. Панотче,

дозволь перемінятися місцями,—
мені є невигода тут сидіти.

[Старий патріцій пускає її на своє місце, сам
сидіє біля комонника, але той раптово встає і
виходить геть].

Голос покликача.

Кней Люцій просить взяти до уваги,
що всі обвинувачені ніколи
себе злочином не сплямили досі,
що всі вони покірливі піддані
і добрі громадяне.

СТАРИЙ ЮРИСТ. Хай докажуть.

СТАРИЙ ВОЯК.

Вже-ж, хай докажуть! Говорити легко!

Голос покликача.

Кней Люцій свідчить ранами своїми,
що він здобув, воюючи за Рим.

ГОЛОСИ З ГУРТУ МОЛОДИХ ВОЯКІВ.

Ми знаємо його! Він добрий ватаг!
Хай Люція помилують весталки!
До імператора на скаргу підем,
коли його скарають! [Здіймають галас].

З ГУРТУ ТАБУЛЯРІЇВ. Бач, які!
навчають суддів і самих весталок,
що їм робити!

Голос покликача. Відпущенник Нартал
сказав, що він не хоче знати Риму,
що він-би хтів скупатись в римській крові,
за теє суд його позбавив слова.

[Вихрем пролітають у цирку порікування, спе-
речки, гомін].

МОЛОДИЙ ВОЯК. До звірів!

ПОЕТ. Він безумний.

ГЕТЕРА [ласо]. Ох, до звірів!
[До поета]. Гукай-бо, Каю! В тебе дужчий голос!

Я хочу, щоб до звірів!

ПОЕТ. Hi, Альмес...

ГЕТЕРА [круто одвертається від поета до вояка].
До звірів?

ВОЯК [усміхнувшись до неї].

Вже-ж, красуне!

[Кричить дужим голосом]. Гей, до звірів!!

[ГЕТЕРА поривчасто обіймає його. Сміх, оплески серед сусідів гетери і вояка].

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА.

Промовитъ мае Фортунатъ плебей.

ЖІНКА ФОРТУНАТОВА [знов стає, як уперід, махаючи покривалом].

Я тут! Ось діти! Змилуйся над нами!

РЕМІСНИК. Та сядь, туди-ж однаково нечутно.

ЖІНКА ФОРТ. Ні, він почув! Побачив!

[Кричить надриваючись]. Фортунате!!

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА. Він заявив про щире каяття і має зараз се довести ділом.

Готовий він богам принести жертву.

[В цирку здіймається крик обурення всуміш з оплесками].

РЕМІСНИК і двоє його сусідів.

Відступник! Зрадник! Бог тебе скарає!

[Вігілі кидаються на сі поклики і арештовують усіх трьох. Жінка Фортунатова кидається геть з цирку].

Інші голоси.

Сей чесний! Сей не винен! Дати пільгу!

На волю випустить!

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА. Народе римський,
спокою просить суд!

[Сурми. Галас помалу втишується].

ТИХШИЙ ГОЛОС. Відступник!

[Раптом настає коротка, але повна тиша і потім—
з тисячі грудей]:

СПІЛЬНИЙ КРИК.

Ах!!!

[Потім зараз-же лемент несамовитий, лютий. Багато людей схоплюються на лавки, грозять кулаками. Чутно тілько найдужчі голоси].

ГОЛОСИ. Убити! Розірвати! Розп'ясти!

До звірів! На кострище! Миттю! Зараз!

[Сурма покликача судового проривається крізь галас, але глухне. Де-что поривається скочити на арену — сусіди утрямують; багато людей збігають по сходах у-діл. Іх здержують вігілі, але з великим зусиллям. На підмогу вігілам прибігають вояки міської когорти і сяк-так утихомирюють люд, загрожуючи зброяю. Неспокій однак триває довго. Глухий гомін раз-у-раз прокочується по рядах, але вже можна чути окремі слова і розмови].

ПРОВІНЦІЯЛКА [до римлянки].

Що саме сталося? Я не роздивилась.

РІМЛЯНКА. Він плюнув на олтарь, отої худий.

ПРОВІНЦІЯЛКА. Боги всесильні! Що-ж йому за Чому-ж його не вбито? [тес?

ТАВУЛЯРІЙ.

Вирок буде.

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА. Оскаржений, що сам себе зве образив тяжко маскат святині [Парвус, і через те утратив право слова.

ВОЯК. Іще чого не стало! Право слова!

Одно він має право—на кострище!
СТАРИЙ ЮРИСТ. Ні, посадити-б на залізне крісло та розпекти...

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА. ...Прісцілла промовляє.

РІМЛЯНИН У ДАЛМАТИЦІ [до клієнта].

Дивися. Тож Макарія твоя
вже грас героюю.

КЛІЄНТ. Що-ж, і гарно,—

велична постать, рухи благородні.

[Плеще в долоні. Римлянин у далматиці смикає його, щоб затих].

ПРОВІНЦІЛКА [до римлянки].

Невже й вона дитяче м'ясо їла?

Римлянка. Матрони ті чого не виробляють!

ПЕРШИЙ ДІДИЧ [до другого].

Аецій Панса тяжко захворів,—

Прісцілла ся його дочка єдина.

ДРУГИЙ ДІДИЧ. Які тепер настали діти—горе!

І батька рідного не жалують!

Лихв'яр.

Ця секта

примушує зрікатися родини

і через те вона найгірша в світі.

Міщенка [до сусідки].

Прісцілла звабила оту дитину,

що потім закололи християне.

Сусідка [неймовірно].

Ну!

Міщенка. Я сама з Субурри,— можеш вірить.

Голос покликача.

Префект казав Прісціллі говорити

про себе тілько.

Юрист. Так і слід! А вже-ж!

Голос покликача. Прісцілла так до суду про-

Оправдуйте мене їх оправданням, [мовляє:

їх карою карайте. Я готова

і рада вмерти за Христову правду.

ПРОВІНЦІЛКА. Яку то правду? Як вона казала?

Високий істеричний голос жінки [з високих рядів].

Святая сестро! Помолись за мене
в Господньому раю!

Молодий хлопець [збігає по сходах у-діл].

Я християнин!

Беріть мене! В'яжіть! Я теж був з ними!

Молода дівчина [збігає слідом за ним].

І я! й мене беріть! Я християнка!

[Вігіли виводять їх].

ПЕРШИЙ ДІДИЧ [до другого].

Сі певне подуріли!

ДРУГИЙ ДІДИЧ. Се зараза.

Лихв'яр. Всіх вигубить—то й буде край заразі.

Жрець Цівєли. Прісцілла ся дитяче серце ззіла,

тепер вона у християн найстарша,
от тим вони і рвуться вслід за нею.

[Тихий гомін сусідів жерця передається на даль-
ші ряди].

Голос покликача. Руфін Емілій має слово.

Голос з народу.

Цітьте!

Се вже останній.

ДРУГИЙ ГОЛОС [зо сміхом]. Що-ж ти там почуєш?

ТРЕТИЙ ГОЛОС. Він має довгі вуха, не журися!

РАВ [до сусідки рабині, нахилившись близько].

Ти знаєш чудо? Сей Руфін прокляв
свого клієнта за гріхи—в ту-ж ніч,
до світа ще умер клієнт.

РАБИНА. Ой лиxo!

Руфін сей ворожбит?

РАВ [тихше, оглядаючись]. Ні, він святий.

[Шепоче їй далі щось на вухо, вона чудується].

Голос покликача. Руфін заздалегідь приймає

і просить виконати його скоріше. [вирок

Лихв'яр. Розжалобити хоче! Ні, не діждé!

Голос покликача.

Префект ясновельможний Кай Летіцій
гадас, що зменшити кару можна...

Лихв'яр. Іще чого! [Тупотить ногами і стукає кием,
його наслідують інші].

Голос покликача. ...з уваги на покірність.
Жрець Цівели. Усі вони покірні! Не одурять!

Голос покликача.

Але Руфін покірність хай докаже:
присягу імператору хай зложить,
богів олімпських жертвою вшанує
і генієві цезаря віддасть
належну честь.

Вояк. Він мусить се вчинити!

[Де-хто підводиться з лавок, щоб ліпше бачити,
инші спиняють].

Клієнт [до Римлянина у далматиці, що застує йому,
вставши].

А що? Він присягнув?

Римл. у далматиці. Ні, відступився
і руки заложив. Ото ще дурість!
Я-б для рятунку присягнув хоч довбні!
Не розумію сих людей!

[В публіці, надто серед вояків, галас].

Голос покликача [після сурмлення і де-якого
втихомирення].

Руфін

сказав, що імператором гордус,
як громадянин...

З гурту вояків. Ні, як бунтівник!

Покликач [покриваючи томін].

...а до богів байдужий, як філософ.

Філософ. Брехні! Філософи богів шанують!

Він християнин! Він сектяр!

Раб [у нестямі].

А вже-ж!

Він християнин! мученик!

Вояки.

Скарати!

Не милувати! Не зменшати кари!

Нехай живе наш цезарь-імператор!

Нехай загинуть вороги його!

Покликач. Префект... [лемент заглушує його].

Вояки. Нехай мовчить! Доволі! Годі!

Чого він вигорожує злочинця?

Хто любить імператора?—кричи:

Бунтівникові смерть!

Багато голосів. Бунтівникові
смерть!

Вояки. Зараз кара!

Жерці. Закопать живцем,
бо він богів зневажив!

Покликач [просурмивши багато раз].

Вирок суду!!

Голоси. Та цільте! Дайте слухать! Вирок суду!
[Помалу спільній гомін стихає, хоча все ще
прокочується гомін].

Вояк. Ну, що вони там мимрять? Голосніше!
Та'булярій. Та май терпель—покликач перекаже.

Покликач. Утікача-гейтнанця Теофіла,
упертого повторного злочинця,
суд присудив на хрест.

Старий юрист. Отак і треба!

Покликач. Урбан, Флегон, раб Аквіла, Фавстін—
инакше Редівівус, і Негріна,
вона-ж Рената—всі віддані будуть

в театр і там в трагедії умрутъ
собі на кару, людові на втіху.

[Оплески і крики втіхи в публіці].

ПОКЛИКАЧ. Відпущенник Нартал до звірів піде.
[Знов оплески].

ГЕТЕРА [нетяжиться з радощів].

До звірів! Як я рада! Як я рада!

ПОКЛИКАЧ. Названий Парвусом найгіршу кару
зухвалством заробив—його живцем
спечуть на дзиглику заліznім.

[Крик загоди].

ЖРЕЦЬ. Добре!

ЖЕРЦІ. Отак його! Він заробив! Спекти!

ПОКЛИКАЧ. Зосталось три почеснішого стану,
то вирок їм ще затвердити має
божистий цезарь-імператор.

Голоси. Маси!

Коли-же се буде? Ми не згодні ждати!

ЖЕРЦІ. Вони втечуть! Не підемо додому,
поки не зроблять їм кінець.

Голос. А вже-ж!

ПОКЛИКАЧ. До імператора послано вирок.

ВОЯКИ. А ми тим часом що робити маси?

Голос [іронично]. Очима лупати!

Голоси [з горішніх рядів]. Я так не хочу!

Видовиська давайте! Хай скарають
хоч одного! Ні, двох! Ні, трьох! Усіх!

Чого-ж уводити? Готовий вирок!

ГЕТЕРА. А вже-ж! і звірі-ж є!

ВОЯК. Я бачив сам
нових пантер.

Голоси [маса]. До звірів християн!

ПОКЛИКАЧ. Суд повелів, що зараз приймутъ кару
засужені Нартал і Парвус.

ГОЛОСИ. Славно!!

ГОЛОС. Го-го! Дивіться! Розпікають крісло!

ДРУГИЙ ГОЛОС. Вже бестіарії пішли по звірів!

ТРЕТИЙ ГОЛОС. Скоріше!

МАТРОНА [до старого патріція].

Подивись лишень, пан-
се що за знак? Плебей всі стоять [отче,—
і ні один не йде прощаться з ними,
а тілько Люцій підійшов близенько
до варвара... [З обуренням]. Ну, чи ти ба-
його штовхнув! [чиш! варвар

ПАТРІЦІЙ. Боги, яка розпуста!

Відпущенник штовхав свого пана...

Те християнство стани всі руйнус.

КЛІЕНТ [скрикнув]. Прісцілла варвара поцілуvala!

МАТРОНА [соромливо закриваючись].

Матрона варвара цілує! Ганьба!

ПАТРІЦІЙ. Тепер того худого заволоку.

МАТРОНА. Прилюдно! О Юноно! [Сплескує руками].

ВОЯК [коло Гетері] Християнка
не добрий має смак!

РАВИНЯ [до раба]. Чи се так треба?

РАВ [тихо]. Се поцілунок миру. Так годиться.

ПАТРІЦІЙ. А чоловік стойти і—хоч-би слово!

Безлична секта...

ГОЛОС. Вже ведуть пантеру?

ГОЛОСИ. Де? де? Не бачу! Та не застуй! Геть!

Сюди, до нас хай близче приведуть!

Та що се справді? Цілий день сиди
і нічогісінько нам не покажуть!

ЖРЕДЬ ЕСКУЛАПА.

Дивіться! вже на крісло посадили!
Се близько, добре видко! Та дивися-ж!
[Шарпає сусіда за одежу].

СУСІД [нетерпляче визволяється від жерця].

Ет, е на що дивитися! [Кричить]. Пантеру!
З панteroю сюди! Гей, бестіарій!

ГОЛОС ПАРВУСА [за сценою, але не дуже далеко].

Віддай їм, Господи, по їх ділах,
і звеличай раба свого! [З болем]. О, Боже!..

РАВИНЯ [до раба]. Чого се свариться отої старий
на сього печеної?

РАВ. То презбітер
остерігає від недобрих слів.

ПРОВІНЦІЯЛКА [з відрозок].

Ой, смаленим запахло!

Р'ИМЛЯНКА [спокійно]. Ну, то що?

ГОЛОС ПАРВУСА [екстаз у нього бореться з болем і
мукою].

Господь мій захист!.. Мій притулок... сила...
[З раптовим одчаем і наче здивовано].

Невже ти, Господи, мене покинув?

ЖРЕДЬ. Ага! Скоренько припекло! А бач?

ГОЛОС ПРИСЦІЛЛІ [здалека, але виразно співає
псалом].

„Господь мій захист і моя потуга!
Нічого не боюся—він зо мною.

Тверда і певна віра моого серця,
її не подолає брама пекла!..“

[Згодом до неї прилучаються голоси й інших
засужених християн].

ГОЛОС ПАРВУСА [знову екстатично].

Вінець!.. Мені вінець!.. Я бачу!.. Боже!..

[Конаючи]. Прийми твого раба...

РАВ [торкає рабиню. Таємничо]. Ти бачиш? Там...
вінець над головою...

РАВИНЯ. Ні, не бачу.

Та він уже зомлів чи може вмер.

СТАРИЙ ЮРИСТ [з досадою].

Ех, розпекли занадто швидко крісло!

Не тямлять справи!

[В публіці свист].

ГОЛОСИ. Ну? Се що-ж таке?

От так видовисько! То се вже й край?

А де-ж пантера?—Он-же, там сидить,
мов кіт, напроти варвара... Гіджа!

Ну, панночко цяпкована! Скоріше!

Доволі хизуватися! Скоч до нього!

Чи-ж він не гарний хлопець? Твій земляк!
[Регіт, тупання, цікування. Хтось пускає на арену загострену палічку—„стиля“].

ГРЕК [злякано]. Ой, влучив! Скоцила!

ВУЛИШНА ЖІНКА. А ти злякався?

НАРТАЛ [зненацька вибігає на видимий куток арени].

Меч! Меч!

ВОЯК [кидає йому меча]. Ось, на тобі, воюй!

[До ГЕТЕРИ]. Так цікавіше буде.

[ГЕТЕРА потакує головою і не одриваючись зорить на арену. Нартал знов зникає з видимого кутка. В публіці палка цікавість. Багато хто спинається, щоб краще стежити за боєм Нартала з панteroю, що відбувається за сценою].

СТАРИЙ ЮРИСТ.

Вперше бачу,
щоб християнин збройно боронився.

ГЕТЕРА [кричить на арену].

Гей, християнине, чом не співаеш?

ГОЛОС НАРТАЛОВИЙ [подає дикий бойовий крик].

О-о-о-гей!

ГОЛОС. Ох, як сплелися!

[Весь цирк замірає в напружені. Грек, затулившись плащем, утікає геть з цирку].

ВОЯК. Га!! Убив!

[Грім оплесків. Буря загоди. Потім раптом].

ГОЛОСИ. Давайте звіря ще! Пускай лева!

НАРТАЛ [скрівавлений, розшарпаний вибігає на видний куток арени].

Гей, ви, Римляне! Вас я викликаю!

Невже ви не одважніші од звірів?

ГЕТЕРА [торкає вояка].

Іди, іди! побийся з ним!

ВОЯК [згорда]. Іще що?

Хіба я гладіатор?

НАРТАЛ [раптом заточується, хапається за груди і падає].

Ой... коняю...

ПОЕТ. Він ранений... [одвертається]. Ні, се зовсім не-
чом не подасть весталка знак добити? [гарно...]

[Цирковий „карніфекс“ приходить, добиває Нартала і виволікає його за сцену великим гаком.
Люде сідають. Обмахуються віялами. Відпочивають].

ГЕТЕРА. Ну, а тепер-же що? Сього нам мало.

ГОЛОС ПОКЛИКАЧА СУДОВОГО.

Зволив божистий цезарь-імператор,

щоб Кнея Люція скарати вигчанням,

Руфіна-ж і Прісціллу зарубати.

Вояки і частина люду.

Хвала тобі, наш цезарь-імператор!

ПОКЛИКАЧ. Сенат і римський люд постановляє,
щоб виконати сей вирок необарно.

ГОЛОСИ. Народові й сенатові хвала!

Римлянин у далматиці.

Ну, знов прощальна сцена! як се нудцо!..

[Лініво одкидається на спинку лавки і заплющує очі].

КЛІЕНТ. А Люцій і Руфін прощались гарно.

Римлянин у далматиці [не ворухнувшись].

Нехай собі... лініуюся дивитись...

КЛІЕНТ. Глянь! ось вони обходять всю арену,
прощаються з народом римським.

ПАТРОН [стрепенувшись]. Де?

[На видимому кутку арени незабаром показуються Руфін і Прісцілла. Вони побралися за руки і ступають повагом. За ними йдуть два вояки з голими мечами. Де-коли обое засужені спиняються і вклоняються людові].

РУФІН. Прощай, мій Риме, хутко й ти загинеш.

ЖЕРЦІ. Він заклинає Рим! Рубайте швидче!

ПРІСЦІЛЛА. Хай Бог тебе рятує, рідний люде.

ВОЯКИ. Нам геній цезаря найбільший бог!

[Руфін і Прісцілла проходять за сцену. Незабаром чутно глухий, але сильний стук двох мечів, що рубають враз. Коротке зітхання пролітає по людях. Публіка гучно встає і рушає виходити з цирку].

В ДОМУ РОБОТИ,
В КРАЇНІ НЕВОЛІ

ДІАЛОГ

Велика, залита соняшним світлом полузднєвим, площа в околиці Мемфіса; на заході вона переходить у справжню пустелю, піскувату, повиту сухим маревом, тремтячим від спеки; на сході її оточують зарослі папірусу та лотосу, що вкривають багна, позосталі від нільської поводі. Посеред площи величезна будова, ще не скінчена: колонади, подекуди ще без капітелів, але поставлені по виразному плану, мури з барвистими малюнками, ще пократовані сіткою помічничих ліній, величеські постаті богів з невикінченими емблемами на головах, а де-котрі й зовсім ще без голів. Гурти робітників працюють коло будови: хто робить цеглу, хто носить мул та воду для неї з багністих зарослів, інші, під наглядом будівничого, вивершують колони, кладуть перші вінці стелі, різб'ярі й мальярі захажуються ретельноколо покрас і статуй. Але де-далі робота стає млявою, полузднєва змора давить усіх—і рабів і доглядачів.

Старший дозорець [глянувши на соняшний дзиг'ар перед статуєю бога Ра].

Полудень! Відпочинок всім! Лягайте!

[Робітники покидають роботу і вкладаються, здебільшого де хто стояв. Де-котрі шукають затінку, інші виймають харчі й живляться, але найбільше таких, що падають як мертві спати ницьма або й горілиць на розпеченим піску, на камінні, на самім краечку мура, вподовж брусів межі колонами, навіть на колінах у колосальних богів; сонце блищити на спіtnілих лобах, одежа

мов палає відблиском гарячого проміння—раби не чують, сплять важким сном, що розпірає їм груди спішним нерівним диханням].

РАБ-ГЕБРЕЙ [в заболоченій одежі, шкарубкій від мулу, увесь заємчений присохлим баговиням, худий, вузькогрудий, знесилений. Нетерпляче кідається, притуляючи голову до затіненого боку бруса камінного. Голос його хрипкий, змордований, сам він наче непрітомний].

Ой, Боже Сил! Невже я не засну?
Ой, спати, спати, спати хоч хвилину,
бо вже не видержу! Ой, Боже Помсті!..

РАБ-ЄГИПТЯНИН [одежа його замашена фарбами, але ніжкого іншого бруду на ній нема; він худий, як і Гебрей, але його тонка, сухоріява постать, широкоплеча і неначе викована з червоної міді; по ній зната вперту, незломну силу, якусь немов нелюдську витревалість. Він сидить на великому пальці ноги колосального Озіріса і єТЬ сухого коржа з часником, запиваючи водою з глиняної тиковки. Його довгасті прижмурені очі дивляться з добродушною насмішкою на Гебрея. Згодом він озвівається до Гебрея тонким, трохи рилучим голосом].

Яка там помста? Що ти плещеш? Хто-ж се над ким помститься має? За що? Про що?
От не базікав-би, давно-б заснув...

Ти може юсти хочеш?..

ГЕБРЕЙ [дражливо]. Одчепися!

[Помовчавши, ще дражливіше].

Як ти питаетш, за що, про що помста?
Чи ти на сонці не печешся зрана
до вечора? Чи спина не болить?
Чи голову не ломить? Ти з кришталю?
Ти мідяний? Ти камінь, чи людина?

Ще не обридло бабратися в фарбах
так, як мені в болоті?

ЄГИПТЯНИН. Ото то!

Се чиста нільська повідь! Заливає
мене словами—пробі, утоплюсь!
Ну, спека—се-ж бо літо! Ну, втомився,
ну, фарба, ну, болото—що-ж такого?
На те робота.

ГЕБРЕЙ [схоплюється і б'є себе в груди].

Нащо та робота??!

Скажи, навіщо? Хто в цім клятім краю
те відає, навіщо нас мordуть?
Нехай-би се був дім, чи там дворець,
чи хоч темниця, клуня, стайня, хлів,
а то—каміння купа величезна,
поставлена стовпами, бовванами
довготелесими—який в тім глузд?

ЄГИПТЯНИН. Адже се храм — чи ти-ж того не
ГЕБРЕЙ. А що то храм? Навіщо він? [знаєш?
ЄГИПТЯНИН. Та як-же?

Богам-же треба теж оселю мати.

ГЕБРЕЙ. Богам? Оселя? [Показує на небо і на пустелю].

То чия оселя?

Чия то хата, я тебе питаю?

ЄГИПТЯНИН [спокійно].

Та то зовсім не хата й не оселя,
то так неначе царство, в ньому се,
що ми будуємо, є мов дворець,
се хата Ра, оселя Озіріса,
притулок для мандрівниці Ізіди,
колиска Горусу, спочивок Фта,

майстерня Тота, Апісовий хлів,
Анубіс, Нейт, Амон домують тута.

ГЕБРЕЙ [затикає вуха].

Ой, Боже Грому, заглуши мене!
Нехай я хоч іменнів сих не чую!
Гірка моя неволя, та найгірше
в ній те, що я служу отим потворам,—
не хотячи, кленучи, а служу!
Ношу болото на прокляту цеглу
і сам стаю болотом, сам з душою!
[До Єгиптянина].

Скажи мені, якби тебе не гнали
на сю роботу силоміць, ти став-би
по власній волі будувать оселі
усім отим, що ти тут називав?

Єгиптянин.

А вже-ж би став.

ГЕБРЕЙ. То значить, за-для тебе
нема тепер неволі? Ти не раб?
Єгиптянин. Е, де вже там не раб!.. Якби я сам
був паном над собою, я-б не так
роботу сю розкладав: спочинок довший,
святá частіші я-б собі давав,
і страву певне-б мав далеко ліпшу,
мене-б не бито—се вже річ видима!—
Либо що я-б не мури малював,—
різьби, малярства, будівництва вчився-б.
Тоді-б я де-що тут зробив інакше
[показує рукою в різних напрямах]:
сю постать я-б зробив далеко вище,
а ту ю нижче; не жовтогарячу,
але червону фарбу тут поклав-би,

не так-би може й цілий підмурівок
я заложив-би—сей довгастий надто—
я більше-б лотос брав, а не пашірус
за взбрекъ для стовпів...

ГЕБРЕЙ. — Але роботи
не кинув-би?

Єгиптянин. Ой ні! Хай Тот-майстерник
мене ховає від неробства! Всі ми,
Єгиптяне, працюємо ретельне
не тілько по неволі, а й з охоти.
Не раз мені здається, я робив-би
незмірно краще, якби я був вільним,
отак, як будівничий наш, наприклад.
От щастя жити так, як він живе!..

[Розлягається вигідно на виступі сандалії Озі-
рісової і, зажмуривши очі, в-голос марить].

Ні, ще не так!.. Не так, як будівничий—
він все-таки не сам собі господарь—
накаже перше цар'я, жерці присудять,
а потім він буде, що звелять.

А я-б не так. Я будував-би храми
по своєму, я-б видумав нові
емблеми для богів, а колонади
зовсім-би не таким порядком ставив,—
я-б їх еднав по три, по п'ять, по сім,
отак як пальми часом виростають...
І! щоб то був за храм! Боги мої...

[Посувається ближче до Гебрея і говорить по-
шепки].

А знаєш, я-б ховав у пірамідах,
скажу тобі по правді, не царів,
а всіх, що добрій діла робили,

всіх, що жили по правді. За-для того
прийшлось-би, правда, більші піраміди,
що вище будувати, переходити
робити довші в них, та се дарма,—
вони либонь тоді були-б ще краї
і вже-б не зруйнувалися ніколи,
бо все одно буди-б вони, що гори...
Я-б може просто гору обтесав
і в ній попробивав без ліку ходів,
і саркофагів тисячі поставив,
щоб стало їх хоч-би й на всіх мерців.
Ото була-б новітня піраміда,
якої світ ще не видав!.. [Усміхається і затихає.
Який час здається, що він спить, але згодом він
озивається трохи сонним голосом до ГЕВРЕЯ].

А ти?

Щоб ти зробив, якби ти вільним став?

ГЕВРЕЙ [що теж було стишився і лежав нерухомо, неначе в якомусь отупінні, раптом скоплюється і різким рухом наближається до самого обличчя Єгиптянина. Ще хріпким, аж безгучним голосом, повний лютості і злорадості].

Я? Що зробив-би я? Розруйнував-би
усі ті храми ваші й піраміди!

Порозбивав-би всі камінні довбні!

Всіх мертв'яків повикидав-би геть!

Загородив-би Ніл і затопив-би

увесь сей край неволі!

[Єгиптянин мовчкі одводить руку і дає в лиці
ГЕВРЕЕВІ, той з проникливим криком падає до-
долу].

ДОЗОРЕЦЬ [прибігає з кием].

Що за крик?

Се що таке? А, прокляті раби!
Ані заснеш, ані спочинеш з ними!
[Б'є обох кием].

Тепер ідіть обидва на роботу
раніше від усіх. Се вам за кару.
[Відходить].

Єгиптянин [бере відро з фарбою і квачі, лагодячись
іти малювати мурал. До ГЕВРЕЯ].

Ти, слухай-но, не гнівайся на мене!
Воно, я знаю, не годиться битись,
але скипіло серце. Я й забув,
що ми-ж таки товариші з тобою,
бо маємо-ж ми спільній дім роботи.
Ти вже прости!

ГЕВРЕЙ [одвертається від нього і бере з долу бруд-
ного кошика до глини. Понуро].

Нічого, так і треба,
я мушу знати, що я тут раб рабів,
що він мені чужий, сей край неволі,
що тут мені товаришів нема.

Більш ти від мене й слова не почуєш!
[Розходяться. Єгиптянин до будови, ГЕВРЕЙ до
нільського багна. Інші раби сплять].

Київ, 18/x 1906.

АЙША ТА МОХАММЕД

Садок у Мохаммедовій оселі. Айша в малій виноградній альтанці сидить і єсть солодощі, ліниво відкинувшись на низенькому ослоні, вкритому великим килимом. Мохаммед приходить і мовчки сідає коло її ніг на край килима.

АЙША. Коханий, глянь на мене.

[МОХАММЕД мовчки переводить погляд з простору в той бік, де АЙША].

АЙША. Глянь на мене!

МОХАММЕД. Та я-же дивлюсь.

АЙША. Ти дивишся й не бачиш!

Так дивляться на дерево, на камінь,
на стіну, на колоду... Я не знаю,
що там на що, але не на дружину,
не на свою кохану!

МОХАММЕД. Я не знаю,
чого ти хочеш, Айше.

АЙША. Ти не знаєш?!

Я хочу, щоб мене любив Мохаммед!
МОХАММЕД. Хіба-же я не люблю?

АЙША [не слухає]. Мене любив
і більш нікого.

МОХАММЕД. Нашо бажання?
То все одно, якби ти забажала,
щоб лиш тобі самій світило сонце,

тобі самій служив огонь. Від того не стало-ж би тобі ані ясніше, ані тепліше, ніж тепер, як мусиш ти те добро з усім живим створінням нарівні поділяти, тілько іншим було-б від того в світі жити гірше.

АЙША. Ти першій милій не казав такого, Хедіджа слів таких не вислухала.

МОХАММЕД [здивований].

Ти звідки знаєш?

АЙША. А! Так я вгадала?

МОХАММЕД [опанувавши збентеження].

Ну, що-ж, се правда, я їй не казав сих слів, так се тому, що...

АЙША. Що любив ти її безмірно більше, ніж мене!

МОХАММЕД [проводить, не вважаючи на її вибух]. ... так се тому, що й сонце перший промінь чомусь одному завжди віддає, найпершому, що стрінеться.

АЙША. Неправда!
Не перший промінь, все своє проміння ти їй віддав, мені лишився відблиск тьманий, холодний...

МОХАММЕД. Айше! І не сором тобі таке казати? Я холодний до тебе? Що-ж би ти на те сказала, коли-б тебе я пестив тілько так, як першу дружину, ту Хедіджу, що ти їй заздриш так?

АЙША. Того не знаю, але я бачу добре, що ніколи

ти не любив мене так, як її, не любиш і тепер, та й не полюбиш,— ніколи я її не переважу в твоєму серці.

МОХАММЕД. Не годиться, Айше, так мертвим заздрити. Хедіджа вмерла, і шкодити тобі нічим не може.

АЙША. О, якби дав Аллах, щоб не вмірала, то може-б я її перемогла.

МОХАММЕД.

Я глузду в сих твоїх словах не тямлю.

АЙША. Скажи по правді, де ти був сьогодні?

МОХАММЕД. Та що тобі? Хіба не все одно?

АЙША. Ти був на кладовищі! на могилі

Хедіджиній! Я зараз тे пізнала!

По очах бачу. Не одуриш, ні!

МОХАММЕД.

Навіщо-б мав дурити? Так, я був там.

Хіба се гріх—пошанувати пам'ять людини, що була мені женою?

АЙША. Г я тобі жона, проте не будеш вчащати так до мене на могилу.

МОХАММЕД.

Не спокушай Аллаха. Невідомо, хто з нас до кого прийде на могилу, одно відомо—я від тебе старший і на багато літ.

АЙША. Либо-нъ настілько, як старшою була твоя Хедіджа від тебе?

МОХАММЕД. Так, щось коло того певне.

АЙША. Ти взяв її таки зовсім старою?

МОХАММЕД [похмуро].

Я вже тобі не раз про те казав,
та ти й сама незгірше знаєш.

АЙША.

Дивно,

чому про се не можна споминати?
Хіба не все одно тепер для неї?
Стара чи молода, бридка чи гарна
була вона, коли за тебе йшла—
однаково ж її нема на світі.

МОХАММЕД. Се гріх—радіти так з чужої смерти.

АЙША. Я не радію... А скажи по правді,—

вона була коли хоч трошки краща,
чи все така була, як отоді,
коли вже я її пізнала?

МОХАММЕД.

АЙШЕ,

навіщо се питання?

АЙША.

Ну, скажи,

була вона коли така, як я?

[Нахиляється до МОХАММЕДА]

МОХАММЕД [глянув на АЙШУ].

Найкраща ти з усіх жінок на світі—
живих і мертвих і ненароджених!

АЙША. Ти завжди думав так?

МОХАММЕД. Як тілько взідів.

АЙША. А чом-же ти мене тоді не взяв?

І я-ж тебе одразу покохала.

[МОХАММЕД мовить].

АЙША. Тоді жила Хедіджа!.. Ну скажи,
чому при ній не міг ти взяти другу?

Вона була багата,—через те?

МОХАММЕД. В той час я вже багатший був від
неї.

І ти не думай, що вона купила
мою прихильність грішми.

АЙША.

Ох, якби

могла я думати се!.. Ale за гроши
нікого так не люблять у могилі!
Тож ти три роки жив у самотині
по смерті жінки першої, а потім,
як тілько взяв мене, взяв десять інших...
Як і за віщо можна так любити
стару, негарну, навіть мертву жінку?
і зневажати гарну, молоду,
кохану і закохану, живую?

МОХАММЕД. Не рвися, люба, і не рви мене.
Є таємниці в Бога, їх збагнути
не важмося.

АЙША. Кажи! Я хочу знати!

МОХАММЕД.

Якби-ж я сам те зінав... [Подумавши].

От ти сказала:

стару, негарну... І в моїх очах
вона ні гарною, ні молодою
ніколи не здавалась. Не скажу я,
що я не бачив і не зневажав
того нічого: я злішив всі зморшки
у неї на обличчі... Літ її
мені й сусідки не дали-б забути...
але в ній щось було... щось вічне, АЙШЕ...
Мені здається, що вона живе,
і дивиться на мене крізь могилу,
і голосом таємним промовляє,
і всі мої слова та її думку чує...

Айша. А тес вічне є в мені, коханий?

С чи нема? Скажи! [Мохаммед мовчить].
Що ж ти мовчиш?

[Мохаммед мовчки встає і йде з альтанки геть,
Айша падає додолу на килим і ридає в без-
силій лютості].

НА ПОЛІ КРОВИ

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА

Глука містина в околиці Єрусалимській. По-під глинищем, серед колючих хаїв та червонястого бур'яну, що росте на солонці, розчищено невеличку нивку, але скілька кривик дерев з червоною корою заставлено зрида по ній. Чоловік худий і зніділій, але з природи кремезний та тривкий, копає ту нивку великою мотикою і часто викидає каміння з землі, від часу до часу спиняючись та втираючи піт з обличчя. — Дідок-прочанин іде повз нивку стежкою, що звертає в бік з великого Єрусалимського шляху. Прочанин важко дишіше і налягає на ціпок, ілучи, бо день душний. На ціпку вгорі прив'язана тиковка хилитається порожня і калатає. Чоловік, що працює, оглянувся на мить, почувши те калатання, але зараз-же нахилився знов до праці.

ПРОЧАНИН [спиняється коло працьовника].

Благослови Господь твою роботу,
мій брате! [Працьовник мовчить, не одриваючись від роботи і не дивиться на прочаницу. Прочанин тихо до себе].

Він либо́нь глухий, [Голосніше].
Мій друже!

Благаю ревне, дай мені водиці!
Хоч я ще й не багато увійшов,
а вже всю воду випив,—душно, бачин,
а тиковка мала.

ЧОЛОВІК [показує на кухоль з водою, захований у бур'яні].

Он, можеш взяти.

Прочанин [жадібно приникає до кухля і довго п'є; потім, ніспившись]:
Нехай Господь тобі продовжить віку,
що ти мене порятував. [Чоловік знов не подає знаку, що чув сі слова]. Скажи,
де ти береш тут воду? Я піду
та й наберу собі й тобі. Куди тут
по воду йти?

Чоловік. Туди. [Показує мотикою в той бік, звідки прочанин прийшов, і знов нахиляється до праці].

Прочанин. Назад... Ну, знаєш,
мій синочки, пробач мені старому,
я підтоптався вже за довгий вік,
ліниві ноги стали. [Сідає на межі під деревом].

Світ не близький
мені додому йти. Я з Галілеї.
Ходив осе в Єрусалим на прощу,
там маю родичів—сестру та тітку—
от з ними й паску їв. А ти, мій сину,
єрусалимський?

Чоловік. Ни... [Поспішно]. Єрусалимський!
А вже-ж.. Хіба, ти думаєш, я звідки?
Прочанин. Та я не думаю нічого. Так от
спитав собі... А поле се—твоє?

Чоловік. А вже-ж, мос. Чи-ж би мало бути?

Прочанин. Ото яка чудна балачка в тебе!
То я тому спитав, бо пам'ятаю,
що як ішов я се в Єрусалим,
то ся містина облогом стояла
і нивки сеї наче не було,
хоч люде вже здебільща обробились
у полі й по городах. Десь недавно
купив ти сюю землю?

Чоловік [неохоче]. Та... недавно.

Прочанин [оглядає містину уважним оком хлібороба].
А скілько дав за неї?

Чоловік [так само неохоче]. Небагато.
[З понурим глузуванням].

А ти хіба перекупити хочеш?

Прочанин [добродушно]. Та ні, на що-ж мені?—я не тутешній.

А дорого либонь земля коштує
коло Єрусалиму?

Чоловік. Як для кого.

Прочанин. Ну, тоб-то, значить, як яка земля.

Чоловік [злісно]. Не як яка земля, а як для кого!

Я так сказав, то так і розумій.

Прочанин [трохи збентежений його тоном, підвідиться. Здержано].

Я розумію. Ти, відай, убогий,
то й дорого тобі дались ті гроші,
що ти за землю заплатив. Багач
сказав-би може: „се земля дешева“—
адже тепер я зрозумів тебе?

Чоловік [шорстко]. Мені не треба твого розуміння.

Напився, відпочив ти,—ну, й іди.

Мені з тобою ніколи базікатъ.

Прочанин [відступив було ображений, потім спинився].

Ні, все-ж я так не можу відійти!

Слова твої шорсткі, а серце добре.

Твоя водиця справді мов пілюща,—

вона мені аж сили придала.

Повинен я тебе благословити,

як батько сина рідного. [Подаеться до чоловіка, п'дівши руки для благословення].

Чоловік [поспішно, мов з острахом].

Стій, діду!

Он там... є ще вода... ти хтів сповнити
сю тикву на дорогу... дай, наллю...

[Одв'язує тиковку від ціпка, переливає в неї всю
воду з кухля і знов прив'язує].

Ну, от... І йди собі... і не кажи
нічого більше... я зовсім не хочу
твого благословення... я не хочу...

Ну, що-ж? Чого ти дивишся? Іди!

Прочанин [поступається ще близче і вдивляється
в чоловіка, не вважаючи на нетерплячі рухи].

Та ні, стривай, тепер мені здається,
що ти мені мов по знаку. Та вже-ж!
Ти навіть був таки у мене в хаті
в Капернаумі, вкупі з тим пророком,
що се його розп'ято.

Чоловік [здрігнувся і спустив очі].

Я не тямлю

про що говориш.

Прочанин [широ]. Ти мене не бійся.
Я не такий, щоб зрадити людину,
та ще таку добрачу. Сам я, звісно,
не думаю, щоб твій учитель справді
Мессією мав бути, Сином божим,
бо знаю-ж добрe, чий він син і звідки,—
все-ж я його вважаю за пророка.
Він знате, що нам не дано знати.

Він був таки великий чоловік,

Чоловік. Великий? Чим-же се він був великий?

Прочанин. Чим? Духом тим, що Бог йому вділив.
Чоловік. Яким там духом? Що ти знаєш, діду!
Він був такий, як всі!

[Завважає заперечливий рух прочанину].

А вже-ж, як всі!

Не кращий ані трошечки! Любив він
вино і паоощі. Любив, щоб завжди
жінки йому вродливі слугували,—
вони за ним ходили цілим роем,
а він їм дозволяв, щоб ноги мили
йому коштовним нардом і волоссям
роскішним, як буває у блудниць,
вони йому ті ноги обтирали.

О, ти його не знав!

Прочанин. Стривай-но, хлонче!

Та я-ж таки тебе напевне бачив!
От навіть пригадав і як зовуть:
тобі на імення Юда!

Чоловік [збентежено]. Хоч-би й так?
Чимало є людей з таким іменням?

Прочанин. Та й з тим пророком два таких було,
що звались Юдами. Один земляк мій,
а другий здалека... забув я місто
з якого був він родом... [Пригадує].

Чоловік. А навіщо
тобі здалось те місто?

Прочанин. Та казали
мені в Ерусалимі, що неначе
той Юда сторонський привів сторожу
на вчителя свого...

Чоловік. А що тобі,
хто саме там привів і як те сталося?

Прочанин. От якось не хотілось-би мені,
щоб ти був тим... [радісно]. Ба ні, вже-ж,
то не ти!

Згадав я: хтось казав, що Юда-зрадник
звісився.

Чоловік [мимоволі]. Неправда!

Прочанин.

Як? Неправда?

[Вдивляється в чоловіка; тому очевідички тяжке
те вдивляння. Прочанин помалу відступає].

Тепер я бачу добре: ти той Юда,
що вчителя продав.

Юда [з одвагою безвихідности зміняє свою, дотепе-
рішню понуро-потайну гутірку на рішучу, до на-
хабності одверту].

А якби й так?!

Ти думаєш, боюсь я цього слова?

„Продав! Продав!“ Хто дарма віддає,
той ліпше робить?

Прочанин [відступаючи ще].

Та... вже наче ліпше...

Юда [поступаючи до прочаніна].

Ні, гірше! Дурень той, або злочинець,
хто дарма віддає. Хто-ж продас,
то значить, що йому потрібні гроші,
а більше нічогісінько не значить.

Прочанин. Та тут-же річ іде не про товар.

Юда. Що є товар? Як хто що зайде має,
той може те продати. От я мав
учителя,—як він зробився зайдим,
то я його продав.

Прочанин [з мішаним виразом призирства і ціка-
вості].

І скілько взяв?

Юда. Взяв тридцять срібняків! Що? Може мало?

Прочанин. Та вже хоч-би дорожче продавав...

Юда. Я-б сам радніший більше вторгувати,
так що-ж, за мій товар більш не дали.

Якби продав за тридев'ять талантів,
то, звісно, се було-б куди почесніш!

Га? Чи-ж не так? Тоді-б купив я царство,
а не осе скуне, злиденне поле.

Се-ж солонець. От бачиш, ся містина
коштує тридев'ять срібняків,—за стілько
не можна лішпої землі дістати...

От мучуся як проклятий над нею,
а чи вона що вродить, сам не знаю.

[Загарливо копає землю].

Прочанин. Нащо тобі здалась та вся рапуха?

Юда [кинув мотику і заложив руки на грудях. Ви-
простався].

А що-ж? Було мені до віку жити
жебрацьким хлібом? Вік поневірятись,
пороги оббиваючи в людей?

Недоїдки по закутках збирати?

З рукою довгою, з язиком довгим
поміж людьми проявою ходити?

Так я-ж не звик був змалку до такого!

Так я-ж отецький син, ще й одинак!

Я спадок мав від батька: виногради,
і ниву добру, і садок, і дім,

все мав я в Керіоті. Ну, тепер
там послідуши з того багатіють,

а я... [Хапає знов мотику і злісно б'є нею по
твірдій землі, крешучи іскри з каміння].

Прочанин [з деяким спочуттям].

Чому-ж се ти позбувся спадку?

А може ти, пробач, його розтринькав,
як то бувас молодечий звичай?..

Юда [знов кидає роботу].

Ні, я не мав звичаїв молодечих,
я статкував... і жалую про те!
Вже краще-б я пропив ту батьківщину
з гульвісами, з повіями, то мав-би
од них якусь утіху, добре слово...

Прочанин.

Ей, хлопче мій, тих добрих слів і втіхи
не надовго зажив-би! Поки гроші,
то поти й честь в кумпанії такій.

Юда. Нехай-би й такі! А я-ж обдерти дався
до нитки, до шага—і що-ж я мав?

Яку я втіху мав? За жебраками
носити торбу, хавтурки збирати,
попихачем їм буть ні за спасибі!
І що-ж я чув за те? Якеє слово?
[Наслідує чийсь голос].

„Лукавий! Маловіре!”

Прочанин. Хто-ж се, хлопче,
так з тебе насміявся?

Юда. Хто? [З притиском].
Учитель!

Прочанин. Отой, що ти продав?

Юда [спалахнув]. Так! Я продав!
А він мене ограбував! Ні, гірше!
Він одурив мене!

Прочанин. Як одурив?
То він заволодів твоїм маєтком?
От після цього й вірь отим пророкам!
Здавався-ж він на гроші не жадібним,
все тілько й говорив про царство боже...

Юда. Отож! Отож! Се й був той ятірець,
куди він людські душі, наче рибу
ловив... [З коротким, злісним сміхом].
та й викидав на суходіл!

[Очевидно імпровізує пародію на чиюсь промову].
„Жий, рибонько! Нащо тобі вода?
Глянь на пташки небесні у повітрі!
Чи-ж їм не добре там?”

Прочанин [сміється]. Ти лепсько вмієш
вдавати тую мову!

Юда [похмуро]. Таж научувся.
Її доволі! Через вуха ллеться!
вилазить боком досі...

Прочанин [зацікавлений], сідає знов на межі].
Ну, то як-же,

як саме видурив він в тебе статок?
Се варто знати, щоб остерігатись,—
тепер їх розплодилося тих пророків.

Юда [мовчить який час, поглядаючи на прочанина,
мов вагаючися звірятись йому, далі не відержує
і мова його проривається прудким, часто безлад-
ним, потоком].

Се так було. Я їздив раз по рибу
до вас в Капернаум—о, тес місто
далось мені в знаки!—Був торг великий
і люду назбіралось звідусіль.

Та тілько я наблизився до торгу,
як люде раптом в інцій бік сунули,
покинувши весь крам. Дивлюсь: на кручи,
там, коло школи вашої, стоїть
ессеї чи назорей в одежі білій,
з волоссям довгим, і держить промову.
З цікавости пішов і я послухатъ...

Ох, як він говорив! Який був голос!
Я пригадав те, що давно забув...
Згадав свою покійницю матусю,
що я маленьким ще зоставсь без неї...
Промовець говорив: „Ходіть до мене...
я заспокою вас... я вас потішу”...
І я незчувся, як рясній слізозі
мене умили—я-ж не був плаксивий!—
мені здалося, що нема для мене
ріднішого над цього чоловіка
і не було на цілім божім світі... [Павза].
З сусідами в той час я позивався
за спаш, за оранку—річ світова!—
і змучився ворогуванням людським,
дрібною та щоденною сварнею—
либонь ще й тим я так тоді розмняк...
А тут він про любов став говорити—
ти чув коли, як він про те балакав?
[Прочанин мовчки потакує головою].
То сам ти знаєш, що в такі хвилини
і лютий ворог міг за брата здатись.

ПРОЧАНИН. Таки се правда! Раз я сам простиав
сусідові образу, ще й чималу,
після речей того пророка...

Юда [не слухає його]. Раптом
він річ повів про царство боже! Діду!
мені здалася тая ваша кручка,
неплідна, крейдяна, порогом ясним
при божій брамі, що веде до раю.
Мені здавалось: тілько поступити
за той поріг—і всі в Едемі будем,
як перші люди. „Що нам заважає?—

так думалось мені—вже-ж не боронить
вогнений меч до того раю війста.
Туди нас кличе, руки простягає,
обійми розкриває янгол божий,
а може божий Син!“ Так, діду, справді
не я один либонь тоді подумав,
що він Син божий... Глянув я на кручу
і там, край ніг промовця, ще завважив
гурток людей, чоловіків, жінок,
усі вони дивились на промовця,
а часом поглядали і на нас
з осяніної своєї високості,
їх погляди були такі щасливі
і горді й приязні. „Отсі живуть
в раю Господнім по всяч час!“—гадав я...
Налинув дощ і перервав промову.
Я сів під накриття і думу думав.
Скінчився дощ—я не згадав про покуп,
ні, я пішов шукать того промовця.
Бодай-би я життя був загубив,
ніж мав його знайти! Та я знайшов
його собі на лихо...

ПРОЧАНИН. І йому!

Юда. Що ти казав?

ПРОЧАНИН. Кажу, йому на лиxo.

Якби не ти, ще-б він пожив на світі.

Юда. Ні, він однаково на лиxo грав,

хоч-би й ніхто не поживився з нього.

ПРОЧАНИН. А все-ж неправедний такий поживок...

І нашо там було його шукати?

Затямив-би собі його слова,
коли вже так прицали до сподоби,

та й жив-би праведно в своїм маєтку,
що батько чесно призбирав для тебе.

Юда [з коротким сміхом].

Не так се просто! Він бач говорив,
що тільки з ним увійдем в царство боже,
без нього-ж—ані до порога!

ПРОЧАНИН.

Хитрий!

Юда. Як я знайшов його, я запитався,
що маю я робити, щоб придбати
для себе царство боже. Він спітав,
чи я закон сповняю й не грішу.
Я мовив: „так“, бо се-ж була і правда.
„І все ще царства божого не маєш?“
спітав він, якось дивно усміхнувшись.
„Як бачиш, ні“, сказав я, і досада
уперше ворухнулась в мене в серці
супроти нього—я її стлумив.
„Ну, то роздай усе, що маєш бідним
і йди за мною“,—мовив він. Я морчки
від нього відступив. Тяжким здалося
мені те слово.

ПРОЧАНИН. Во таки й не легко
його змістити! Де-ж: усе роздай!

Промовити—і то не всякий зможе!

Юда. Йому воно було зовсім не тяжко!
Бо хто він був? Син теслі. Що він мав?
Нічого зроду. Хто такі всі ті,
що з ним ходили? Все рибалки більше.
Їм що, які маєтки їм потрібні?
Вода—маєток божий—всім дається,
аби натрапив де: закинув ятір,
та вже й готова їжа... Був там митар

посеред них. Так що-ж, не все одно
на митниці сидіти, чи ходити
за хлібом жебраним?—однака честь!

Мені-ж таки було про що подумати.

ПРОЧАНИН. Вже-ж! Батьківське надбання не

Юда. Спочатку я вернувся до господи [аби-що]
і хтів те слово викинути з думки.

Але тісна мені здалася хата,
мізерні клуні й тік, і двір нудний,
і виногради навіть невеселі.

Все марилось мені—то райська брама,
то золотий престол, а на престолі
Мессія в образі того промовця,
неначе судить він живих і мертвих...
Коло престола гурт його обранців,
щасливих, радісних, і їм слугують
народи всього світа залюбки...
безмежна щастя їхнього облада...
і я їм заздрив... А вкінці настав
той день, коли я все роздав убогим,
голоті керівтеській що-найгіршій,
а сам пішов з порожніми руками,
в одній одеждині, без торби навіть,
шукати учителя.

ПРОЧАНИН. То ти пішов
з порожніми руками? І прийняв він
тебе таким?

Юда. Прийняв одразу.

ПРОЧАНИН. От як?..

То вже-ж він не собі забрав твій статок.

Юда. Все-ж він про себе дбав! Во він збірався
царем голоті всій юдейській статі,

як обдере маючих та дурних,
а їх добром наділить ту голоту.
Він не казав про те виразним словом—
він ні про що не говорив виразно,—
та згодом я ті заміри збагнув.
Ти думаєш, що він задовольнився б
якимсь там хуторцем у Керіоті?
Ні, він хотів—усе, або нічого!

ПРОЧАНИН. То все-ж він був великий чоловік.

ЮДА [тудає ногою].

Ні, він не був великий! То велика
була його жадоба і піха!
А він не вмів нічого довершити.
Все в нього розплি�валося в словах.
Я хутко се збагнув. Найвиразніше
се стало тут, в Єрусалимі. Знаєш,
був час, що на руках його носили,
„Осанна Сину божому!“ гукали...

ПРОЧАНИН. Та знаю, я-ж як-раз те бачив сам.

ЮДА. Ну, й що-ж? Він так проїхався по місту,
неначе для розривки римська пані,
що побалакав там своїм звичаем,
напався на дрібних купців при храмі,
та й знов до Лазаря свого вернувся
серед жінок розводить мляві жалі
про те, що він рокований на згубу,
що з друзями йому недовго бути...
А люд єрусалимський розійшовся
одурений і гнівний по домівках.
Ет, аж досада здумати, для кого
занапастив я все своє життя!

ПРОЧАНИН. То чом-же ти його тоді не кинув?

ЮДА. Куди-б се я пішов? У Керіот?
просити хліба у тії голоти,
що з рук моїх добро мое посіла?
Щоб там собак на мене нацькували?
Я-ж знаю тих людей,—я зре між ними.
ПРОЧАНИН. Ну, розпочав би щось в Єрусалимі...
ЮДА. Та що-ж-би розпочав я—голий-босий?
Завести торг? Я-ж ні шага це мав.
Се правда, я глядів у них скарбони,—
бо я вважався більш „від цього світа“,
ніж тії чисті душі,—та зайняти
для себе я не смів нічого з неї,
бо зараз мов тавро поклали: „злодій!“

ПРОЧАНИН [з добродушним смішком].
То ти таки попробував зайняти?

ЮДА [спалахнув]. Хотів-бизнати я, що-б ти зробив,
якби тобі текли крізь пальці гроші
і розтікалися по всіх усюдах,
лишаючи тобі сухі долоні—
і так що-дня! Я дбав про харч, про хату
для гурту цілого і про старців,
що меткою за нами волочились,
а сам голодний, збіганий як пес,
їв облизні та думкою як дурень
мав багатіти... День-у-день премови,
якіс темно-прозорі, наче прірва,—
аж світ макітревся мені від них!
Я тім не бачив ні кінця, ні краю...
Уже я знов, чого ті речі варті:
„я заспокою вас... я вас потішу“...
—А як-же, сподівайся! Він здалека
спокоєм і потіхом манив,

а скоро хто було розвісить вуха
і справді піде з ним, як я дурний,
тому таке ярмо він клав на шию,
що аж до-долу гнуло. Він любив
байками й загадками говорити;
отож було не смій його спитати,
як то є звичай між учениками:

„Учителю, що значить сес слово?“—
він зараз попадав у нетерплячку:

„Лукавий роде! Доки буду з вами?
Сліпорожденні! Дивляться й не бачать!“
і все такі слова вразливі, гострі,
що краще-б він уже налаяв просто,
ніж так пекти аж до живого серця.

Прочанин. Проте-ж таки за ним ходили люди,
не кидали,—відай було їм добре.

Були такі, що й роду відреклися.
Я сам таких в Капернаумі знов.

Була там молодичка, Саломея
на імення йї,—покинула дітей
і чоловіка; інша знов, Сусанна,
багата відданіця, молоденька
і роду чесного—за ним пішла,
не боячись неслави й поговору.

Юда [звеважливо]. Не говори мені про те жіноцтво!
Жінки, як ті собаки—раз погладь,
а потім хоч що-дня лупцюй, все стерплять!
та й руки ще лизатимуть...

Прочанин. Ну, добре,
так же самі жінки, ба й чоловіки,
як сам ти згадував, були щасливі,
в ногах у нього сидячи.

Юда.

Мана!

Не царство боже, ні—скоріше пекло
було у тім гурті! Яка там заздрість,
ти й здумати не можеш! Кожен важив
на перше місце побіля Мессії,
на перше, не інакше! І для того
терпів усю зневагу, все приймав.
Учитель мав улюблениців між нами,—
ми, зуби зціпивши, їм догожали,
щоб приподобитись йому хоч тим.
І я-ж, поки ще Царства сподівався,
все залюбки терпів, а потім мусів
терпіти й без надії—де-б я дівся!—
хоч день і ніч я голову сушив,
як вирватися з того царства глуму,
де не мені народи слугували,
а я служив відметам всіх народів...
І знаєш, діду, що ніхто ніколи
не міг його задоволінить. Якось
він при вечері кинув нам у вічі
такі слова: „Ось, пийте кров мою!
Ось, їжте тіло!“ Боже помсти правий!
Чи-ж то кров була, як не моя?
Чи-ж було то тіло?! Гіркий сором
гнав кров з моого лиця, я з тіла спав,
як жебрав їм того вина та хліба...
Прочанин. Було тобі піти куди хоч в найми,
щоб вирватися од їх...

Юда.

Куди? До кого?
Цікавий знати, хто мене прийняв-би!
Голота нас любила, а заможні
не прийняли-б за наймита такого,

що був учеником—ба ні, слугою!—
їх ворога.

ПРОЧАНИН. Вже правда—ти попався
неначе в пастику миш! І як ти жив там!

ЮДА. Либонь не райське щастя відбивалось
в моїх очах! Учитель те завважив.

Він поглядів понурих не любив.

Він звик, щоб ми як песики лагідно
йому дивились в вічі та ловили
його слова. І він мене почав
словами дошкулять. Напроти мене
він байку склав про гостя, що понурий
та нечепурний втисся на весілля
і з соромом був вигнаний. Де-далі
про зрадників почав заводить річ:
чи руку покладу на стіл—він каже:
„ось зрадницька рука побіля мене“;
чи хліб у страву я вмочу—знов слово:
„сьогодні зрадник хліб вмочас з нами“,
було, не дивлячись на мене, каже,
мов ненавмисне, але всі навколо
на мене витріщалися одразу,
неначе я одмінок був між ними...

[Задумується. Потім здіймає голову вгору].
Що він посіяв, те й пожав! Сам винен!
[Знов задумується. Рацтом шпарко, напосідливо]
Нічого в світі я не мав крім нього,—
хіба-ж не мав я права знов змінити
його на те добро, що я втеряв
з його причини?

ПРОЧАНИН. А як-же ти зробив се?
ЮДА. А як-би ти зробив?

ПРОЧАНИН.

Хіба я знаю?

Я зроду ще не продавав людей.

ЮДА [з понурим жартом].

Так само продають їх, як і все,
як гуси, як худобу: поторгують
і вдарять по руках. Ти-ж думав, як?

А потім з рук у руки відають їх
тому, хто купить. От і все. Не бачив?

ПРОЧАНИН. А як-же ти віддав його, як саме?

ЮДА [зненацька роздратованій].

Та що ти мов судя мене питаш?
Мені вже се обридло!

ПРОЧАНИН [здвигає плечима]. Річ твоя!

Не хочеш—не кажи. А тілько, знаєш,
погана чутка йде про тебе в людях,
що ніби ти його поцілував,
як зраджував.

ЮДА [уперто]. І він мене теж зрадив!
ПРОЧАНИН. Цілуючи?

ЮДА [злісно і вкупі з жалем]. Ні, він мене ніколи
не цілував.

ПРОЧАНИН. А ти його?

ЮДА [люто]. Гей, діду!
Кажу тобі, доволі вже балачок!

ПРОЧАНИН [встає].

Коли ти справді отаке плюгавство
вчинив, то краще вже тобі мовчати.

[Лагодиться йти].

ЮДА [поспішно]. А може-ж я таки його любив?
А може-ж я хотів з ним попрощатись?

ПРОЧАНИН [обертається знов до Юди. З крайнім
призирством].

Ну, знаєш, Юдо, я тепер кажу:

доволі вже балачок! Бо як правда,
що ти любив його, то те плюгавство
іще мерзенніше. Убий, заріж,

втопи, продай, та хоч без поцілунків!

ЮДА. Я з тебе жартував. Той поцілунок
зовсім холодний був—я-ж мусів якось
признаку дать, котрого з гурту брати.

ПРОЧАНИН [тремтить від обурення].

Мовчи! Не говори! Чи теплий гад,
розпарений на сонці, чи холодний—
однаково бридкий!

ЮДА. Тепер я гад?

А хто мене хотів благословляти?
Вода-ж моя либонь таки цілюща,
бо ти її приймаеш.

ПРОЧАНИН [раптово одв'язує тикву]. Ось тобі
твоя вода! Волів-би на безвідді
пропасті, ніж прийняти щось від тебе!

[Пле воду назад у кухоль].

ЮДА [спиняє його за руку].

Ну, діду...

ПРОЧАНИН [вириває руку, мов опечений дотиком Юди].
Геть від мене, сатано!

[Тиква падає, вода разливается по землі, про-
чанин дрібною, старечою походою поспішає до
стежки].

Будь проклят!

ЮДА. Не тобі мене клясти,
бо він простив мене!

ПРОЧАНИН [обертається]. І після цього
ти не завісився?! [Плює].

ЮДА. Ні, не простив!
Я пригадав—він докорив мені.

ПРОЧАНИН [перекривляє, з огидою]

„Він докорив!“—Тебе убити мало!

[Здіймає камінь і кидає на Юду, але камінь не
долітає до Юди. Прочанин, не оглядаючись, спу-
скається стежкою в яр і криється з очей.— Юда
стоїть хвилину, стиснувши голову руками, далі
стукає собі кулаком по голові, хапає мотику
і, не розгинаючись, не втираючи поту, працює
до нестяму].

2. II. 1909.

ЙОГАННА ЖІНКА ХУСОВА

ДРАМАТИЧНИЙ ЕТЮД

ОСОБИ:

ХУСА або ХУЗАН—приставник Ирода Антипи тетрапарха галілейського.

ЙОГАННА—жінка його.

МЕЛХОЛА—мати його.

САБІНА—рабиня його.

ПУБЛІЙ—значний Римлянин.

МАРЦІЯ—жінка його.

УПРАВІТЕЛЬ

ВИНОЧЕРПЕЦЬ

КРАВЧИЙ

РАБІ

РАВІНІ

в домі Хусовім.

Діється в Галілеї, в домі Хусовім, за часів євангельських.

Світлиця в домі Хусовім, уряжена по-східньому, але з деяким грецько-римським впливом: в ній поставлено „тріклініум“—три ліжка для бенкетів навколо круглого стола. Світлиця прибрана гарно, але видно, що покраси в ній давно не відновлялися і на всьому є слід не то що занедбання, а недостачі пильнування.

ХУСА [чоловік середнього віку, дуже чорнявий, кучерявий, кремезний, вираз обличчя у його не лихий, але владний; увіходить заклопотаний і племче кілька раз у долоні].

Гей, слуги! швидче! Хто з вас є? Сюди!

[Увіходить: УПРАВІТЕЛЬ дому, ВИНОЧЕРПЕЦЬ і КРАВЧИЙ].

УПРАВІТЕЛЬ. До розсказу, мій пане!

[Вклоняється, за ним інших двоє вклоняються мовчки].

ХУСА [до управителя].

Слухай, Сабо, сьогодні в мене будуть гости з Риму, високі родом гости! То пильний, щоб тут все було як слід. [До кравчого]. Наїдки подай нам тут [показує на тріклініум], по римському звичаю.

Пильний, щоб не було печени мало, як отоді, коли був Анцій в гостях,— се чистий сором був! Адже ти знаєш, що в Римі всі їдять багато м'яса.

Щоб скілька перемін було! Ти тямин!

[Кравчий вклоняється].

А поливка до риби щоб була
така, як отоді, коли сам претор
до мене завітав з тетрархом. Претор
хвалив її, я пам'ятаю.

КРАВЧИЙ [збентежено]. Пане,
такої поливки ми не зготуєм...

ХУСА [суворо]. Чому?

КРАВЧИЙ. То вміє тілько наша пані...

ХУСА. Так що-ж? Піди до матері моєї
і попроси її...

КРАВЧИЙ [ще більше збентежений].
Не паніматка,

лише дружина владаря мого
тоді те готувала, по-саронськи,
як з дому ще навченая...

ХУСА [суворо]. Мовчи!

[До виночерпця]. Не забувай, що треба пода-
фіали грецькі та етруські вази, [вати
а з наських подаси лиш того кубка,
що з яшми—він оправний в чорнім сріблі.

ВИНОЧЕРПЕЦЬ [падає на вколошки і здіймає бла-
гально руки до Хуси].

Хай не гнівиться пан мій велеможний
на пса нікчемного, на марний порох!..
Немає кубка з яшми!..

ХУСА [грізно]. Як нема?
Хіба хто вкрав? Я злодія знайду
хоч під землею!

ВИНОЧЕРПЕЦЬ [падає ницьма].
Ох, мій гідний пане,
не вкрадено його...

ХУСА.

То ти розбив?!

[Хоче вдарити його ногою].

ВИНОЧЕРПЕЦЬ [захищаючи голову руками].

Hi, пане, ні! Взяла твоя дружина...
To з посагу її...

ХУСА [одвертається; глухо]. Іди з очей!
[Виночерпець виходить як побитий].

ХУСА [до управителя].

Тут масш застелити килими,
жовтогарячі, крокосом заткані.

УПРАВИТЕЛЬ [тримтячи].

Продано килими...

ХУСА [трохи вагаючись питати].

Хто їх продав?

УПРАВИТЕЛЬ. О, зглянься над рабом твоїм, вла-
Май ласку, не вели відповідати! [дарю].

[Складає долоні й покірно схилє голову].

Сам відаш, чи ї то килими... [Замовкає].

ХУСА [киває їому рукою, що розмова скінчена].
Іди, проси прийти до мене матір.

[Управитель виходить, за ним Кравчий.—Хуса по-
хмурий, роздратований прохожується по світлиці
нерівним кроком, посіпуючи випущену бороду
і відпихаючи ногою стільці, то-що, коли трапля-
ються їйому на дорозі.—Незабаром увіходить Мел-
хола, дуже стара жінка; її ведуть по-під руки
две рабині].

МЕЛХОЛА [до Хуси]. Чого ти староші мої турбуєш?
Ти, Хусо, міг-би й сам прийти до мене,
вже надто запанів... Я не хотіла
рабам лихого [прикладу давати].
А то-б і не прийшла...

[Далі воркоче щось невиразне. Рабині садовлять
її на низьке крісло з подушкою].

Хуса. В Палатіні.

Мелхола. Що воно за місто?

Хуса. Та то не місто—цезарські палати!

Мелхола. Далеко?

Хуса. В Римі!

Мелхола. Та чого кричиш?

Я чую... Ну, якіс палати в Римі.

Так що мені до того?

Хуса [внизує плечима; нишком].

От нещастя!

[Голосно]. Ну, бачиш, Марція...

Мелхола. Хто?

Хуса. Тая гостя, що буде в нас сьогодня...

Мелхола. Та Римлянка?

Хуса [ще голосніше]: Еге-ж, Римлянка. Так вона про мене

замовить слово цезареві може,

коли я догожу їй.

Мелхола. Догожай.

[Хуса кусає губи і одвертається від матері].

Мелхола [трохи лагідніше].

Коли вже я потрібна тій Римлянці,

то може на жіночу половину

прийти до мене, я не бороню.

А тут мені сидіти не подоба.

Хуса. Матусю, се-ж ніяк не випадає!

В Римлян то звичай, що коли подружжя

приходить вкупі, то її вітати треба

обох укупі.

Мелхола. Ну, її вітай їх сам,
чи нарізно, чи вкупі, як там хочеш...

Хуса. Матусю, та чи я-ж тобі не син,

що ти мені допомогти не хочеш?

Невже тобі так тяжко привітати

моїх гостей? Я-ж не прошу багато.

Ну, вийди їм назустріч, уклонися,

промов до Марції якийсь привіт...

Мелхола. Та я-ж по-їхньому не вмію.

Хуса. Дарма!

Промов по-нашому, а я приставлю

таку рабиню, що по-римськи вміє,

вона твої слова перетовмачить.

Вже-ж гості вибачать старій людині,

що інших мов, крім рідної, не знає.

Я тільки про одно тебе прошу:

при гостях не кажи на мене Хуса,

а зви мене Хузаном,—се по-римськи.

Мелхола [силкується встати, гнівно трясе головою].

А се ще що за новина— „Хузан“?

Твій батько звався Хусою і сина

на честь їому я нарекла так само!

То ти свого зрікашся імення

для римських заволок?!

Хуса. Матусю, слухай...

Мелхола. І слухати не хочу!.. Гей, рабині!

Рабині, гей!.. Куди ти їх послав?

[Шлеще в долоні. Увіходять рабині, беруть її

по-під руки, підводять].

Хуса. Хай буде так, як хочеш. Мамо, слухай,

ти тільки привітай, побудь хвилину

тут з нами при столі...

Мелхола. Я маю їсти

з невірними?! Ні, сину, я стара,

щоб мала звичай батьківський ламати.

[До рабинь]. Ведіть мене! [Виходить з рабинями].

Хуса. От, кара божа з нею!

[Плеще в долоні. Увіходить управитель].

Поклич мені Сабіну.

[Управитель іде. За хвилину ввіходить Сабіна, молода, гарна рабиня Самаритянка, убрана на грецько-римський лад, і мовчки спицяється в-погорга].

Хуса [до Сабіни]. От що, слухай...

Сьогодні в мене будуть гості з Риму, поважні і потрібні,—розумієш?

Сабіна [хизуючись, з усмішкою].

Сабіна розуміє все, що треба, чого-ж не треба, то не розуміс.

Хуса [трохи прояснів].

Отак і слід. То тих гостей я хочу вітати як найкраще.

Сабіна. Буде Публій і Марція, жона його?

Хуса. Ти знаєш?

Сабіна. Сабіна знає все.

Хуса. То може знає, що я хотів-би Марції вгодити?

Сабіна [помалу з притиском].

Сабіна знає все.

Хуса [трохи сп'ятися від її тону].

Гаразд, гаразд!

Я хочу Марцію прийняти гідно, як то належить станові її родові. У мене паніматка

стара вже і не може тим трудитись.

[Сабіна іронично всміхається, Хуса вдає, що того не бачить].

Тим часом не приходиться вітати матрону римську в домі без жіночтва. Ти розумієш?

Сабіна. Так, я розумію:

хоч, кажуть, муж є голова жоні, та голові без тіла трудна рада...

Хуса [суворо]. Сьогодні я до жартів не охочий,— завваж собі. [Сабіна з удаваною покорою скилає голову]. Візьми найкраще вбрани, оте, що я привіз тобі з Сідону, причепурись, бо Марцію вітати сьогодні маєш ти.

Сабіна. Твоя рабиня шляхетну гостю має привітати?

Хуса. Не потребуєм її того казати, що ти рабиня. Я назву тебе сестрою.

Сабіна. Публій дуже добре знає, що ти сестри не маєш.

Хуса. Ну, пехай своячкою чи кревною якою, сама там вигадай.

Сабіна. Якби женою, було-б для Марції найвідповідніш.

Хуса. Для Марції? [Сабіна дивиться на нього скоса з-під спущених вій].

Я раз казав, Сабіно,— доволі жартів!

Сабіна [стиха, знов з притиском].

Може се її не жарт.

Хуса [шпарко, з бистрим поглядом на Сабіну].

Я не вдівець. І Публій тес знає...

САВІНА. Що знає?

ХУСА. Що не ти мені жона...

САВІНА [сміливіше, впадаючи в Хусову річ].

Що так було? А доки має бути
невірній жінці вірним чоловік?

Не знає наш закон розлучних листів?

Коли гостей так трудно одурити,
то хай їх справжня друга жінка прийме.

ХУСА. Сабіно, ти, здається, вже забула,
що ти рабиня?

САВІНА [з удаваним раболіством].

Панові своєму
рабиня дякує, що нагадав їй,
хто він і хто вона. Тепер я тямлю,
що не мені, затоптаній ганчірці,
гостей шляхетних пристойті вітати.

Мій пан хотів собі пожартувати
з рабині. Вдатний жарт! [Сміється фальши-
вим сміхом]. Хай пан дозволить

піти рабині знову до роботи,
бо може вернеться з дороги пані,
то ще мене за ліноші скарає.

[Не ждучи відповіді, рушає].

ХУСА. Стій! [Савіна спиняється].

Я... я ще подумаю про те,
що ти казала.

САВІНА. Часу є доволі,—
тож Марція прибуде аж опівдні.

ХУСА [дратуючись].

Я маю думати про се тепер?!

САВІНА [спокійно].

Я маю Марцію вітати завтра?

ХУСА. Ні, ти її сьогодні привітаєш!

САВІНА. Сьогодні-ж має й думання скінчитись.

ХУСА. Ти вже мені розписуєш закони?

А знаєш ти, що я тобі закон?

Що я тебе скарати смертю можу
за непокірність?

САВІНА [низенько вклоняється].

Панська воля ѹ божа!

Але рабиня мертвя привітати
гостей твоїх не зможе, і матрона
не матиме належної пошани.

ХУСА [дивиться пильно Савіні в вічі, вона твердо ви-
держує його погляд. Він відстуває і, ходячи по
світлиці, говорить немов сам до себе].

Ні, се нечувано!.. Якась рабиня...

Наложниця... непевного коліна...

Простачка родом...

САВІНА. Ирод, наш тетрарх,—
нехай йому Господь продовжить віку!—
походить від рабині, кажуть люде.

ХУСА. Але його жона царської крові!

САВІНА. Мій владар чей-же у царі не важить?

ХУСА [спиняється, зумівшись].

Ти розумієш те, що ти сказала?

САВІНА [з явною насмішкою в голосі, але з просто-
душним виразом в обличчі].

Савіна розуміє все, що треба,
чого-ж не треба, то не розуміє.

ХУСА [нишком, з острахом]

Ехидна самарійська!.. [Увіходить РАБ].

РАБ. Можний пане! [Замовк].

ХУСА. Чого тобі?

РАБ. Там пані прибула...

Хуса. Хто? Марція? [Заметувшися].

Раб. Ні...

Хуса. Хто-ж?

Раб. То наша пані...

Дружина моого пана...

Хуса. Як?!

Раб [падає на коліна]. Благаю!

Не покарай свого раба!

Хуса [зміняє раптом гнівний тон на холодно-спокійний].

Устань.

Скажи, що жду її у цій світлиці.

[До Савини]. Ти можеш відійти.

[Раб і Савина виходять. Увіходить Йоганна, ще молода жінка, з слідами не аби-якої вроди, але дочасно змарніла; убрана вбого, буйні коси, мідяного кольору з золотистим полиском, прикриті простим сільським покривалом. Вона спиняється в-порога].

Хуса [непривітно]. То ти вернулася?

Йоганна [тихо, покірно, але з додержанням гідності].

Так, я вернулася.

Хуса. А де-ж твій тесля?

Йоганна. Його розп'ято. Ти хіба не знаєш?

Хуса. Ага, достукаєся!.. [Пауза]. І ти так певна, що я тебе прийму?

Йоганна. Моя повинність—
вернутися до тебе, а прийняти,
чи не прийняти жінку—сам ти зважиш.

Хуса. Як ти сьогодні дбаєш про повинність!

Про що-ж тоді ти дбала, як побігла
за Назаретським теслею?

Йоганна. Я, Хусо.
повинності й тоді не забувала.

Хуса. Нівроку, бачу, стала жартівлива!

Сього давніш не знову я за тобою!

Йоганна. Вірь чи не вірь—я все тобі скажу:
примусила мене повинність вища
лишити дім мій і тебе.

Хуса. Що плещеш?

Яка-ж то в жінки є повинність вища,
ніж вірність мужові?

Йоганна. Я не ламала
ніколи вірности.

Хуса. Ти ще глузуєш?!

Ти думаєш, що я зовсім дурний?
Який-же чоловік повірить жінці,
що ніби-то вона ходила чесно,
коли вона ганяла по світах
за молодим іще і непоганим,
проречистим, облесливим пророком?

Адже се так? Для тебе-ж він—пророк?

Йоганна. Шо він для мене—висловить не сила.

Хуса [люто]. Безличниця!!

Йоганна. Ні, Хусо, не лютуй.
Я певна, що якби ти сам був з нами,
ти мусів-би...

Хуса. О, справді, дуже шкода,
що не було мене там межи вами!

Йоганна. Я знаю, трудно вірити чесноті
в зрадливім нашім світі, але там,
в тім світі, звідки я тепер прихожу...

Хуса. То се ти з того світа прибула,
як Самуїл-пророк? Моторна з тебе!

Йоганна [смутно й спокійно, хоч видимо ображена].
Даремне, Хусо, ти глузуєш з мене,—

сього від тебе я не заробила.
Хуса. Не заробила?! Я тобі скажу,
чого ти заробила! от чого:
прилюдно буть побитою камінням!
Ти перелюбница!

Йоганна [складає руки на грудях і випростується
одважно]. Каменувати

мене ти можеш, та не маєш за що,
бо я ніколи не жила так чисто,
так чесно, навіть свято, як сей рік.

Хуса. Тиняючись по світу, як повія?

Утікши, наче злодійка, з господи?

Йоганна. Не бувши злодійкою, я могла-б
узяти з дому вдесятеро більше,
ніж я взяла: та я не хтіла брати
нічого, крім того, що залишилось
у тебе з моого посагу.

Хуса. А, так?
То ти мені ще й очі вибиваєш
своїм багатством?

Йоганна. Хусо, я навчилась
таку складати ціну всім багатствам,
як пороху, що в нас по-під ногами.

Хуса. Се хто-ж тебе навчив? Отой пророк?
[Йоганна мовчки потакує головкою].

Проте-ж він сам не жив по тій науці,
бо підмовляв чужих жінок тікати
не з голими руками.

Йоганна. Чоловіче!
До мене він і слова не промовив,
щоб я пішла за ним!

Хуса. Чого-ж ти йшла?

Йоганна. Я раз почула, як він говорив,
що лиси нори мають, штахи—гнізда,
йому-ж нема де в світі прихилитись.
І я вже не могла в палацах жити,
в добрі, в догоді,—я пішла за ним.
Своїм достатком я йому служила,
і всій його громаді помагала,
щоб міг він мати скрізь собі притулок,
щоб голоду і холоду не знев,
щоб мав гурток прихильних коло себе,
мандруючи між людом непривітним.
Було-б і гріх покинути його!
Тож він мене зцілив, як я лежала
на смертнім ложі!

Хуса. От, велике щастя!

Нехай-би ти була тоді сконала,
ніж мала осоромити мене!

Йоганна [з глибокою певністю в голосі].
Я сорома нікому не придбала,
ані тобі, ані самій собі.

Хуса. [подивившись пильно на неї].
Ну, добре,—він для тебе був пророком,
чи там уже не знаю чим. А ти?
Чим ти була для нього?

Йоганна. Я—нічим.

Хуса. По твойому, і в се я мушу вірить,
що таки нічого ти не мала
за всі твої послуги?

Йоганна. Ні, Хузане,
сього я не кажу. Свою науку
він уділяв усім, і нам, жінкам,
не боронив стояти близько й слухати.

[Циро]. І чом ти не схотів піти до нього,
як він людей навчав у Галілеї?
Він світ новий словами відкривав!
Світ правди, і добра, й любови, й волі,
Хузане, волі!

Хуса. От чого бракує
вродливим жіночкам!

Йоганна [охолонувши, стримано]. Не тої волі,
що ти гадаеш. Він нам говорив
про царство боже, де просвітлі люде
уже не женяться й не відаються,
де кожна жінка нічия.

Хуса [в'їдливо]. А спільна?

[Йоганна поглядом проймаючого докору дивиться
сі мовчки на Хусу, так що він сп'явився].

Йоганна [після мовчання].

Хузане, дай мені розлучний лист.

Хуса [хоче якось завернути далеко зайшлу розмову].
То ти за сим прийшла?

Йоганна. Ні, не за сим,
верталась я додому, до дружини,
несла я щиру сповідь, без облуди,
я думала: „повірить! зрозуміє!“
А ти для мене маєш тілько глум,
зневагу, неймовірність... Я прошу
розлучного листа.

Хуса. Сього либонь
ти теж навчилася в свого пророка,
що жінка має право вимагати
розлучного листа за леда-слово?

Йоганна [хапається за голову, мов ударена спогадом].
Як я могла забути?!.. Тож Учитель

наказував повік не розлучатись,
хіба що зрада станеться...

Хуса. От, бачиш!
Ти, значить, зрадила мене, що хочеш
роздуку брати? Ти сама признала
свою провину!

Йоганна [схильяється перед ним].

Ні, мій мужу й пане,
прошу тебе, забудь мені те слово,—
з твоєї волі я повік не вийду.

Хуса [глузливо].
Хіба що знову з'явиться пророк?

Йоганна [лагідно].
Тоді вже ми за ним обое підем,
бо царство боже на землі настане,
як він удруге прийде.

Хуса. А, ти ждеш?

Йоганна [смутно].
Не знаю, чи діжду жива... казали
багато наших, що до них приходив...
І в Галілею кликав... Я верталась
в надії, що його хоч раз побачу,
ходила всюди по його слідах...
і не побачила...

Хуса. Тоді згадала,
що є ще тута десь твій чоловік,
то час уже йому на шию сісти,
проциндривши весь посаг свій?

Йоганна. Хузане!!
Хуса. А се ще що за норови? Вгамуйся
і рада будь, що не тягнущ тебе
на суд за марнотратство і перелюб,

а покриваю все для чести дому!
І ти повинна честі тій служити,
як накажу тобі.

Йоганна [пригноблено].

Покірна буду.

Хуса. Так от: доволі теревені править,
іди, передягнись,—бо гості будуть:
з женою Публій. Поспішай, бо хутко
прибути можуть.

Йоганна. Може-б ти дозволив
мені до їх сьогодні не виходити?

Хуса [владно]. Ні в якім разі! Маєш їх вітати
як найгречніше. Швидче йди вдягайся,
а то ще так тебе й застануть в рам'ї.

Йоганна. Я маю тільки сю одну одежду.

Хуса. О, лихо тяжке! От ще біснувати!..

[Плеще в долоні, увіходить РАВ].

Поклич Сабіну!

[Ледве РАВ виходить за двері, Сабіна з'являється].

Хуса [до Сабіни]. Звідки ти прийшла?

Сабіна. В десятій хаті я крутила жорна.

Хуса [суворо глянувши на неї].

Іди і зараз принеси для пані
свою одежду, тілько що-найкращу.

Сабіна. Я кращої не маю над оту,
що владар мій своїй рабині справив,
але вона пристала-б і цариці,
бо владар сам замовив тій шати,
поїхавши навмисне до Сідону,
а владар знається на речах.

Йоганна. Хусо,
чи правда се?

Хуса. Авже-ж, убрання гарне.

А втім, сама побачиш. [До Сабіни]. Принеси.
[Сабіна виходить].

Йоганна. Не про красу одежі я питала;—
ти-ж розумієш, Хусо.

Хуса. Я не хочу
нічого розуміти, а тобі
мене допитуватись не подоба.
Ти одіж продала, для кого хтіла,
а я купив, кому хотів. Тепер-же
повинна-б ти мені ще й бути вдячна,
бо маєш в чому вийти до гостей,—
вони-ж не знатимуть, що то з рабині.
Покраси в тебе є?

Йоганна. Нема нічого.

Хуса. То йди до матері та попроси
у неї перли, діадему, перстні,
заушниці, обручки й пояс. Чуеш?
Чому-ж не йдеш?

Йоганна [благаючи]. Хузане, не примушуй
мене покрас у матері просити!

Хуса. А в кого-ж їх просити? Може бігти
десь по сусідах позичати? Зараз
іди до матері!

[Йоганна йде, як на муку].

Сабіна [приносить одежду].

Ось, пане, одіж. [Хоче йти].
Хуса. Стривай, поможеш пані зачесатись
по-римському.

Сабіна. Нехай звелить мій пан
мені крутити жорна, кіз дойти,

носити воду,—все те буде легше,
ані-ж прислужницею бути в пані.

Хуса. Чого-ж се так? Хіба вона лиха?

Сабіна. Господь не допустив.

Хуса. То ѹ не видумуй.

Я не на те учу рабинь по-римськи,
щоб потім їх скотарками робити.

[Підходить, бере її за підборіддя й підводить її
похилене обличчя вгору].

Се ти лиха за одіж? Не журися!

Я кращу справлю!.. [Пригортав її].

Сабіна. [злегка пручаеться, поглядаючи на двері].

Шкода втрати, пане,
бо є кому тепер гостей вітати
і без твоєї слугівниці.

Хуса [усміхаеться]. От що!

Ба! з того вже тепер ніхто не винен!

Се-ж може й краще. Ти збулася клопоту,
та й я вже думати не потребую.

І вірь мені, що се далеко лішче—
такою буть рабинею, як ти,
ніж панею такою, як Йоганна.

Сабіна. Мені про те не личить розважати,
бо хто-ж така твоя рабиня? Пан мій
все краще знає. Пан мій сам воліє
приставником тетрархові служити,
ніж бути на тетрарховому місці.

То божа воля—треба її коритись.

Хуса. Сабіно! гей, не будь така лукава!

Не доведе тебе се до добра!

Сабіна. Хіба твоя рабиня що сказала?

[Міряються поглядами. Увіходить Йоганна, бліда
як смерть, у руках у неї покраси].

Хуса [до Йоганни].

Все є? Гаразд. Тепер іди вбірайся.
Сабіно, ти поможеш!

Йоганна [тихо]. Я сама...

Хуса. А я кажу,—Сабіна хай поможе,
бо ти-ж сама либонь того не знаєш,
яка тепера поведінка в Римі
на зачіски. А Марція вже звісно
доглядиться, як що не до ладу
в уборах буде,—я-ж того не хочу,
щоб нас почесна гостя осудила.

Сабіна [до Йоганни, облесливо].

Нехай дозволить владарка покласти
крихіточку її фарби на обличчя,
бо трішечки здороження помітно.
Твоя рабиня вже доложить хисту:
всі зморщечки отут по-при очицях,
навколо вустоньків і між брівками
чудово замалює, зробить личко
таке свіжененьке, як було колись!

Йоганна [невживим голосом].

Ходім; роби, що хочеш.

Хуса. Тілько швидче!

[Йоганна виходить, за нею Сабіна з одеждою].

Рав [з'являється на порозі].

Прибув високородний Публій в гості!

Хуса. З дружиною?

Рав. Сам, без жони прибув.

Хуса [стиха сам собі, заклопотаний].

Що за притичина?..

[Рав тим часом розсовує запони, що закривали
середній вхід до кімнати, одкриваються сіні й
видко, як у них вступає знадвору Публій. Він

ще молодий чоловік, але поважний руhamи разом обличчя; тога на ньому так уложенiй, личить людині значно старішій, — широкими ломами і спущена в подолі низько, мало не дрібно.

ПУБЛІЙ [що з сінєї]. Здоров, Хузане!

ХУСА [кидається йому назустріч].

Щасливий надто, що тебе вітаю!

[Веде Публія за руку до порога світлиці, і розі випускає руку, вклоняється й пропонує гостя наперед, поводячи руками на знак місця запрохування. Потім, посадивши Хузану на кріслі, сам сідає напроти нього на дзвін. Чому-ж твоя високородна пані мене, свого раба, не вшанувала, як намірялась?

ПУБЛІЙ [по хвилі намислу].

Та..., скажу по правді, ми вибралисъ удвох, але жона лишиласъ там коло мiйської брами.

ХУСА [стурбовано].

Чого? Що сталося?

ПУБЛІЙ. Нічого ніби, та ми в дорозі поговір почули, то Марція й наважилась пождати, поки я дам їй знати, чи годиться сюди прибути її.

ХУСА [удає, що нічого не догадується].

Та що-ж таке?

Який-же поговір? З якої речі?

ПУБЛІЙ. Я власне й на хвилину не повірила. Та хоч-би навіть і була в тім правда, я на балачки людські не вважаю; але моя жона, як сам ти знаєш, сувора звичаєм. Воно то правда,

що жінці, ще й матроні, вишадає на кождий крок свої уважати пильно.

ХУСА. Запевне так. Та я-ж би не насміливсь таку поважну гостю наражати на щось її нездоладне.

ПУБЛІЙ.

Ото-ж то.

Я сам її се казав. Проте не вмовив, — лишилася таки пождати звістки.

ХУСА. Яка-ж її саме звістка пожадана?

Я в-мить пошлю до пані скорохода з відповіддю, аби я знов з питання!

ПУБЛІЙ [помалу, неохоче].

В дорозі нам наклепано, що ніби твоя жона покинула господу і подалась на безвість, а що ти розлуку ніби маєш брати з нею і... Ні, сього не вишадає мовить...

ХУСА. Прошу тебе, доказуй все до краю.

ПУБЛІЙ. Що ніби розпаношилась у тебе якась рабиня... і що ту рабиню наважився ти взяти за дружину!

ХУСА [сплескнувши руками].

Нечувано! Які безчільні брехні!

Хоч-би крихітка правди! Ну, вже й люде!.. Моя жона здоров'ям занепала і їздила до батька у Сарон, на купелі з квіткою, бо їй ті ліки надзвичай помічні. Але-ж тепера дружина дома вже і до послуги твоїй пречесній пані. Чи дозволиш гонця послати?

ПУБЛІЙ [потакує головою].

Будь ласкавий.

ХУСА [плеще в долоні і з нетерплячки йде сам на-
встріч рабові в сіни. До раба, що в сінях].

Миттю

пошли Габала до мійської брами,
хай скаже Марції високородній:

„Хузанова жона, Йоганна, просить
в свій дім шановну гостю завітати“.

ПУБЛІЙ [голосно озивається, не встаючи].

Додай, що Публій радить не баритись.

ХУСА [до раба].

Ти чув? Нехай Габал біжть що-духу!

[Вертається, до Публія].

Моя жона ще й знов захорувала-б,
якби шановна Марція і справді
обом нам завдала такого жалю,
з дороги завернувшись додому.
Я сам не знаю, що було-б зо мною,—
таку високу честь і так втеряти!

ПУБЛІЙ. Я розумію, що гостинність ваша
була-б уражена, але про честь
нема що говорити, бо приставник
тетрарховий—сам не малій вельможець.

ХУСА. Не так, мій гідний гостю. Найчільніший
провінціал зрівнятися не може
з тим, хто зоветься „римський громадянин“,
а ти-ж при тому й іншу гідність маєш.
Моя жона не простого коліна,
та все-ж вона сама те добре тяжить,
яке належить місце їй при тій,
хто всіх матрон переважає родом.

ПУБЛІЙ. На жаль, не всі у вас тут в Палестині
шанують римське ймення. С такі,
що раді-б згладити його зо світа.

ХУСА. Яке безумство!

ПУБЛІЙ. Ще-ж бо найприкріше,—
такі думки живуть в тих головах,
що наче-б то повинні бути світліші,
ніж голови поспільські.

ХУСА. Ох, на жаль,
на сором Палестині, сьому правда!
[Присувається ближче до Публія і говорить тихше]

По приязні признаюся тобі:
мені ті люди труять пробування
по-при особі нашого тетрарха—
нехай йому Господь продовжить віку!—
звичайне, він їх збутися не може,
бо то все родичі його дружини—
хай Бог її удержанить при здоров'ї!—
а ті ніяк забутися не можуть,
що з них колись були царі тутешні.
Ото-ж мій владар мусить їх терпіти,
хоч жаль дивитись, як вони снують
навколо нього павутиння злости
і замислів злочинних. Страх бере
за розум і чесноту моого пана,
коли такі тарантули отрутні
домують вкупі з ним без перестанку.

ПУБЛІЙ. Се справді товариство не найліпше
для вірного підданця Риму. Цезарь
лібонь загожений не був-би з того,
як-би довідався.

ХУСА. Се я сказав
тобі по приязні, як річ опрічнн...

ПУБЛІЙ [немов не почувши останніх слів Хуси, зміняє
розмову].

А тут у вас у Галілеї—гарно!

Далеко придобніше, ніж в Юдеї.
Так якось зелено,—гаї та луки,
і гори не такі сумні та голі.
Моя жона побачила за містом
чиюсь маленьку віллу — незогіршу —
і мовила: „Отут-би я жила, —
се наче Тускулум!“

Хуса [удає надзвичайну радість].

Яке се щастя!

Я можу зараз волю ту вволити,
бо вілла та моя! Благати буду
твою дружину — в дар її прийняти.
О, се-ж мене навіки ущасливить!

Пувлій. Не буду відмовлятися за жінку,
либонь вона сама прибуде хутко.

Скороход Гавал [вбігає задиханий].

Високородна Марція зволила
вже рушити до двору мого пана!

Хуса [Гавалові].

Звісти мою жону. [Гавал виходить].

[До Пувлія]. Вона тепера
моїй матусі де-що помагає: —
старенка вже не здужас ходити,
а на рабинь спуститися не можна
у догляді за матіррю.

Пувлій. Запевне.

Либонь було сутужно без невістки
твоїй матусі?

Хуса. Ох, і не сказати!
Вони-ж так любляться! Але матуся
вже згодилася терпіти, щоб Йоганна
порятувати могла своє здоров'я,
бо се-ж конечна річ.

Пувлій.

Хуса [встає]. Коли дозволиш, я піду назустріч
твоїй дружині.

Пувлій.

Добре, вийдем разом.

[Ідуть через сіні. Пувлій попереду, Хуса позаду.
На ході Хуса шепоче до придверного раба: „Біжи
до пані,—хай там поспішиться! Раб швидко по-
дається. — Який час нема нікого, згодом увіходять
Пувлій і Марція поруч, за ними Хуса. Марція немо-
лода вже пані, обличя суворого римського типу,
рухи повільні, поводіння гордовите; одежа на їй
уложеня дуже майстерно; довга, дрібно зафалдо-
вана стола, темна, шовкова, з довгими рукавами, з
вузен'кою, але чудово гаптованою лицьтою, тя-
гнеться ззаду по землі на локоть; на голові
у пані покривало (яснішої барви й з тоншої
тканки, ніж стола), притримане тоненькою діаде-
мою старого золота. Крім цеї діадеми та ще кош-
товної камеї коло коміра — покрас на матроні
ніяких. Волосся зачесане з мистецькою простотою,
розділене проділем і попущене так, що по-
криває більшу частину чола й спадає хвилясти-
ми кучерями од скронів на груди. Хуса посадо-
вивши гостей, сам не сідає].

Марція [до Хусі].

А що-ж се я не бачу господині?

Хуса [ледве ховає свою безпорадність].

Вона от-от надійде привітати
осяйне щастя у твоїй особі.

Либонь її затримала матуся.

Клопочеться Йоганна бідна з нею!

А ще її сама нездужала недавно...

Марція [до Пувлія, трохи підводячись, мов хоче
вестати].

То може ми не в пору прибули?

Хуса. Хіба-ж коли не в пору сонце сходить?..

Та ось моя жона, твоя слугиня!

А вже-ж, відомо!

[Увіходить Йоганна, роскішно вбрана: у сріблястій, прозорій, вигаптований шовками одежі, у золотому поясі; старосвітські великі обручки на руках, внизу її вище локтя, на пальцях скілька перстнів з самоцвітами, на ший рясне перлове намисто, на голові сітка її штучний убір з золотих обручів, шпильок, гребінців; довгі заушниці звисають аж до сурелів. Обличчя дуже підмальоване, скидається на маску. Йоганна стає на поrozі і мовчки низько вклоняється гостям. Публій встає її на зустріч, Марція лишається сидіти].

ПУБЛІЙ [до Йоганни].

Саронській квітці мій привіт! Я радий,
що рідний край вернув тобі здоров'я.

[Йоганна дивиться на нього, не розуміючи].

ХУСА [пошепки їй].

Що ж ти мовчиш?

ЙОГАННА [безвиразно]. Вітаю, чесний пане.

[До Марції]. Прошу прощати твоїй слугині,
що не вспішилася тобі назустріч.

[Сідає коло Марції. Хуса сідає коло Публія].

МАРЦІЯ [обзирає Йоганну з голови до п'ят].

Се не дивниця, — ти роботу мала.

ПУБЛІЙ [до Марції].

От, розпитай лиш нашу господиню,
які то саме купелі з квіток
вона в Сароні мала, — може-б варто
поїхати її тобі туди на купіль,
адже Сарон уславився квітками.

МАРЦІЯ. Неваже там тілько її слави, що квітки?

ПУБЛІЙ [з поглядом на Йоганну].

Ні, ще її саронського жіночтва врода.

МАРЦІЯ. Жінки на сході може її не' погані,
але, на жаль, вони збавляють вроду
надмірним малюванням, — вимагає

того від них либонь краєвий звичай.

Що правда — фарби кращі тут, ніж в Римі.
В нас не вдали-б ніяк такої барви.

[Показує на волосся Йоганни].

ЙОГАННА. Волосся я не фарбувала, пані.

МАРЦІЯ. Я власне не про те-ж і говорила.

Лиш завважила, що сеї барви
аби який фарб'яр не може вдати,
та рідко де трапляється її в натурі.
Я тілько раз подібне щось вбачала
і то таки було — тут в Палестині.

ХУСА [з ледве помітною трівогою].

Коли-ж то саме трапилося, пречесна?

МАРЦІЯ. Недавно, сеї весни. На той час
були ми з мужем у Єрусалимі.

Я з нудів гинула у тому місті!
З нічев'я навіть згодилася дивитись
на те видовисько, як розпинали
якихсь там трох злочинців.

ХУСА.

Як-же пані

сподобалося тес?

МАРЦІЯ. Не цікаво.

Хоч, правда, я спізнилася на те,
як саме до хрестів їх прибивали,
застала вже, як висіли її конали.
Було людей при тому не багато, —
саме простацтво; плакали, кричали.
То не видовисько, а просто бешкет!

[До Йоганни]. І здумай, пані, у тому гурті
я жінку вгледіла з таким волоссям, —
але-ж точнісінько! — як от у тебе.

[Хуса каменіє з жаху. Йоганна дивиться просто
вічі Марції, але та спокійно править далі].

Була напевне барва натуральна,
бо то була простачка, а вони-ж
коли й фарбують, то звичайно бридко,
от, чимсь таким рудим. А те волосся
було — нестеменнісінко, як в тебе.
Обличчя я не бачила.

[Хуса зітхає з полегшеним].

Бо жінка
лежала ницьма, розпростерлась долі,
немов без пам'яти, а може п'яна,
і всю її — волосся покривало,
як мідяним щитом. Один розп'ятий,
конаючи, щось крикнув, певне з болю.
Тут жінка почала волосся рвати,
без крику, без ридання, так як мичку,
мов їй і не боліло. Скрізь навколо
його розносив вітер. Чиста шкода,
як тої вроди люде не шанують!
І що за дикий звичай — виявляти
так неподобно тугу?

[Завважає, що Йоганна відхилилась і закрила
очі з виразом глибокого страждання].

Що з тобою?..

Тобі недобре?.. Дати камфори?

[Дістає з мішечка, що при поясі, шматочок кам-
фори й дає понюхати Йоганні].

Я ще з конвалії тут маю ліки.

Ось вищий, се на серце дуже добре.

[Подає маленький слоїчок Йоганні, тая не бере
ї хитає головою, що не треба. Марція з ображе-
ним видом хоче сковати слоїчок у мішечок].

Коли не треба, я не накидаюсь...»

Хуса [суворо].

Йоганно, вищий і подякуй пані!

[Бере з столика невеличку чарку, вклоняється
Марції, бере в неї ліки, наливає в чарку й подає
Йоганні. Йоганна третячими руками бере чарку
і випиває ліки].

МАРЦІЯ. А що? вже ліпше? Правда, помічне?

ХУСА [нахилившись до жінки, мов з уважності, ше-
поче грізно].

Та дякуй-же!

ЙОГАННА [слабким голосом].

Я дякую... Вже ліпше...

МАРЦІЯ [до Пулья].

Се дивно, як тут всі бояться крові
і всяких муки! Згадати — зараз мlostі!

ПУЛЬІЙ [до Хуси].

Цікавий, чим ви бавите народ?

Ні гладіаторських боїв, ні цирку,
ані театру навіть! Инколи хіба
когось там розіпнуть — ото і все?

МАРЦІЯ. Та й гарного нічого не вбачаю
у тих розп'яттях: — витягнене тіло,
опухлі руки й ноги...

[До Йоганни, що знов має мучений вираз].

Знов недобре?

ЙОГАННА [робить зусилля й гамує свою муку].

Щось... голова болить...

МАРЦІЯ.

Яка ти квола!

А знаєш, то тобі ще може вадить,
що ти такі важкі покраси носиш.

Сей пояс кований — який тягар!

Або й такі обручки — се-ж кайдани!

На голові десь півталанта злota, —

не дивно, що вона тобі болить.
 Та їй перли річ не легка, я те знаю.
 Се певне теж такий краєвий звичай?
 Хвала богам, що в Римі вже немає
 такої поведінки!

ХУСА [під час мови Марції з досади кусає губи].

Се матуся

її примусила отак убратись.
 Звичайне, мати, як стара людина,
 не розбігає, що в часи новітні
 не можна звичаїв старих держати.
 Я сам казав: навіщо се? Та мати
 вражається, коли в її клейноди
 невісточка кохана не вбереться.
 [Показує на покраси].

Се речі все, як бачиш, старосвітські.
 Про тії перли є у нас в родині
 переказ, що аж триста водолазів
 втопилося, шукаючи їх в морі.

МАРЦІЯ [придивляється до перлів, що на Йоганні].
 Цікаво!.. Що-ж, намисто непогане.

[Хуса подає Йоганні знак очима, щоб віддала
 Марції намисто].

ЙОГАННА [здіймає намисто з шиї й подає, вклоняючись, Марції].

Прошу, прийми на спомин про гостину.

МАРЦІЯ [ледве гамує жадібну втіху, беручи перли.
 До Йоганні, значно привітніше, ніж досі].

Хоч я й не дуже в сих речах кохаюсь,
 та пам'ятка від любої Йоганні,
 хоч-би яка, для мене завжди мила!

[Надіває намисто].

ХУСА. Вшануй, пречесна пані, і мене,

приятельки твоєї чоловіка,
 зволи прийняти в дар від мене віллу,
 що не здалась очам твоїм нікчемна.

ПУВЛІЙ [до Марції].

Ти пам'ятаєш? — там в гаю, за містом.

МАРЦІЯ [спалахує радощами].

Ах, тууу!.. Я не хочу ображати
 гостинності твоєї, гречний пане.
 Адже, по східному звичаю, гости
 не сміють відмовлятись від дарунків,
 бо то була-б господарям образа?

ХУСА. Авже-ж, такий у нас ведеться звичай.

Г я безмірно вдячний за уважність
 до мене й до звичаїв моого люду.

МАРЦІЯ. Коли-б-же я могла надію мати,
 що ми вас привітаемо у Римі!

ПУВЛІЙ. Наш друг у Римі буде незабаром
 в одній поважній справі.

МАРЦІЯ. Дуже мило!

[До Хуси]. Конечне мусиши Йоганну взяти,—
 я покажу їй всі пишноти Риму!

ХУСА. Чи варті-ж ми такої шані, пані?

ПУВЛІЙ. Я певен, що і в цезаря в палацах
 саронську квітку не морози стрінуть.

МАРЦІЯ [глянувши скоса на Пувлія, до Хуси].

Чи звідсі видко мій новий маєток?

ХУСА. А як-же! Тілько вийти у садок
 та трошечки здійнятися по сходах,—
 зовсім не прикрі сходи, запевняю! —
 увесь маєток наче на долоні.
 Зволиш піти?

МАРЦІЯ.

Я залюби.

ХУСА.

Йоганні

дозволь, шановна пані, тут лишитись,
їй ще не сила сходити на гору.

МАРЦІЯ. А вже-ж, а вже-ж, нехай щадить здоров'я!

[Завважаючи, що Публій наче думає лишитися з Йоганною, суворо глянула на нього].

А що-ж ти, Публію, хіба не йдеш?

[Марція з Публем виходять у садок, Хуса відстae від них. Чутно знадвору голос Марції: „Глянь, Публію, там озеро! Як гарно!”].

ХУСА [шпарким, приглушеним голосом до Йоганни].

Я мало не забув тобі сказати...

Поклич... Ні, краще йди сама в пекарню і розкажи, як треба готувати ту поливку до риби, по-саронськи, що ти колись для претора варила; наглянь, щоб там її не зопсували.

Се дуже важна річ!

Йоганна.

Я допильную.

Хуса. Я Марцію вже якось тут забавлю, поки ти справишся... Та слухай, жінко, не будь як зварена! Се що за спосіб гостей вітати? Слова не промовить! Як вернешся, щоб я не бачив більше тих погребових строй! Чи ти чуєш?

Йоганна. Я чую.

Хуса. З Публісм гречніша будь, та тілько так, щоб Марції не гнівати.

Йоганна [хоче щось заперечити].

Я...

ХУСА [гнівним рухом перебива].

Що там? Ну! гляди мені — шануйся!

[Сваритьса пальцем і поспішає в садок до гостей].

Йоганна [сама. Падає на коліна і здіймає руки].
О, Господи! чи довго сеї муки?..

Учителю! На що мене покинув?..

Коли-ж те царство боже? Де-ж воно?..

Чи доживе душа моя до нього?..

[Мовчазне, здавлене ридання без сліз потрясає все її тіло. Вона встає і, хитаючись мов билина од вітру, виходить із світлиці].

3. VI. 1909.

БОЯРИНЯ

ДРАМАТИЧНА ПОЕМА

Лісів осоди

- Перевійнік - голобік
перевійніха - лінка їшо
Степан - хлопець
Оксана - дівчина
Даша - дуб. сестра Степана
Іван - брат Оксани
Генріх - голобік
Марія - сестрина

Усі діти

гості

I.

Садок перед будинком не дуже багатого, але значного козака з старшини, Олекси ПЕРЕВІЙНОГО. Будинок виходить у садок великим рундуком, що тягнеться вздовж цілої стіни. На рундуку стіл, дзиглики; на столі, прилагоджено до вечери. Стара ПЕРЕВІЙНІХА дає останній лад на столі, їй помагає дочка її Оксана і служевка. Через садок до рундука ідуть ПЕРЕВІЙНИЙ і Степан, молодий парубок у московському боярському вбранні, хоча з обличчя йому видко одразу, що він не москаль.

ПЕРЕВІЙНИЙ [до гостя].

Моя стара управилась хутенько!
Дивись, уже спорудила й вечерю,
поки ми там на цвінтари балачки
проводили.

ПЕРЕВІЙНІХА [зіходить трохи з рундука назустріч гостеві].

Боярине, прошу
зажити з нами хліба-солі.

Степан [уклоняючись]. Рад-би,
шановна пані-матко, та не смію,
коли-б не гнівались старі бояре,--
я й так уже давно від них одбився.

ПЕРЕВІЙНИЙ. Про них ти не турбуйся. Підкоморій
їх запросив на бенкет, а тебе
я випрохав до нас: „Я сам, кажу їм,
щось недугую трохи, то не можу

на бенкетах гуляти, а Степана,
по давній приязні до його батька,
хотів-би пригостити в себе в хаті.
Він молодик, йому ще не пристало
на бенкети великих учащати".
Боярам, видко, вже запах медок
та варенуха, отже роздобрились
та й мовили: „nehай собі парнішка
сидить у тебе хоч і до від'їзду.
Навіщо він нам здався?"

СТЕПАН. От спасибі,
пан-отченьку!

[Зіходить на рундук з господарями].

ПЕРЕВІЙНИЙ. Я джурі накажу,
нехай перенесе твоє манаття
до нас, та й заберу тебе в полон,
поки не визволять бояре.

СТЕПАН. Боже!
Такий полон миlíший од визволу.

ПЕРЕВІЙНИХА [до Оксани].
Піди лиш, доню, там пошли Семена.
[Оксана виходить і незабаром вертається].

СТЕПАН. Якби лиш я не став вам на заваді...
ПЕРЕВІЙНИХА. Ото-б таки! Ще в нас у хаті стане
для гостя місця!

ПЕРЕВІЙНИЙ. Ти, синашу, в мене
забудь всі цереги! Таж зо мною
небіжчик батько твій хліб-сіль водив,
укупі ми й козакували. [Садовить Степана і
сам сідає при столі. До Оксани]. Дочко,
ти-б нас почастувала на початок.
[Оксана наливає з сулійки дві чарки—батькові
й гостеві].

ОКСАНА. Боярине, будь ласка, призволяйся.

СТЕПАН [узявши чарку, встає і вклоняється Оксані].

Дай Боже, панночко, тобі щасливу
та красну долю!

ОКСАНА. Будь здоровий, пивши.

[Степан, випивши, знов сідає. Оксана частує
батька. Всі вечеряють].

ПЕРЕВІЙНИЙ [до Оксани].

А він спочатку не пізнав тебе,
ти знаєш? Запитав: яка то панна
у першій парі корогву несе?

ОКСАНА [усміхаючись і поглядаючи на Степана].
Коли?

ПЕРЕВІЙНИЙ. Та отоді-ж, як ти на Трійцю

в процесії між братчицями йшла.

СТЕПАН. Ти завжди носиш корогву?

ОКСАНА [з певною самовідою]. А як-же,
я перша братчиця в дівочім братстві.

ПЕРЕВІЙНИЙ [жартівливо підморгнувши].

Се вже тобі не та мама Оксанка,
що ти, було, й робиш веретенця.

ОКСАНА. Ті веретенця й досі в мене є...
[Замовкає, засоромившись].

СТЕПАН [втішений].
Невже?

ОКСАНА [перебиваючи ніякову для неї розмову. До
матері].

А де се, мамо, наш Іван?

ПЕРЕВІЙНИХА.

Та де-ж? На вулиці між товариством.

ІВАН [Оксанин брат, молодий козак, увіходить з бу-
динку].

Ба ні, я тут. Давайте, мамо, їсти.

ПЕРЕВІЙНИХА.

Ти-б уперід хоч привітався з гостем!

[ІВАН [сідаючи, недбало].

Ми вже віталися там коло церкви.

ПЕРЕВІЙНИЙ. Він буде мешкати в нас до від'їзду.

[ІВАН [так само].

От як? Що-ж, добре... Слухай-но, Оксано,—
ця страва вже простигла, принеси
свіжішої.

ОКСАНА [уражена його недбалим тоном].

Служебка зараз прийде,
то й накажи їй.

ІВАН. Ба, яка ти горда! [До Степана].

У вас там на Москві либонь дівчата
так бришкати не сміють?

СТЕПАН. Я московських
дівчат не знаю.

ОКСАНА. Як-же се?

СТЕПАН. Я власне
недавне на Москві. Поки ще батько
живі були, я в Києві, в наукі,
при Академії здебільша пробував,
а вже як батько вмерли, я поїхав
до матері на поміч.

ПЕРЕВІЙНИХА. Чом ти ліпше
сюди не перевіз матусі?

СТЕПАН. Трудно.

Нема при чим нам жити на Вкраїні.
Сами здорові знаєте,—садибу
сплюндровано було нам до цеглини
ще за Виговщини. Були ми зроду
не дуже так маєтні, а тоді

й ті невеликі добра утеряли.

Поки чогось добувся на Москві,

мій батько тяжко бідував із нами.

На раді Переяславській мій батько
подавши слово за Москву, додержав
те слово вірне.

[ІВАН. Мав кому держати!

Лихий їх спокусив давати слово!

ПЕРЕВІЙНИЙ. Тоді ще, сину, на-двоє гадалось,
ніхто не знов, як справа обернеться...
а потім... присягу не кожне зрадить...

[ІВАН [іронично]. Та певне! краще зрадити Вкраїну!

СТЕПАН [спалахнув, але стримався]

Не зраджував України мій батько!
Він їй служив з-під царської руки
не гірш, ніж вороги його служили
з-під польської корони.

[ІВАН. Та, звичайне,
однаково, чи лизати п'яти,
чи лядські, чи московські!..

СТЕПАН. А багато
було таких, що самостійно стали?

ПЕРЕВІЙНИЙ [до Івана].

Сутужна, сину мій, вкраїнська справа...
Старий Богдан уже-ж був не дурніший
від нас з тобою, а проте-ж і він
не вдергався при власній силі.

[ПЕРЕВІЙНИХА, нахиливши синові до вуха, шепоче щось. Той нетерпляче стріпуве чубом].

[ІВАН. Батьку!

Що там замазувати? Кажімо правду!

Се річ не власна, се громадська справа!

Якби таких було між нами менше,
що, дома чесний статок протесавши,
понадились на соболі московські,
та руки просягали до тісі
„казні“, як кажуть москалі...

ПЕРЕВІЙНИХА.

Іване!

[Синає сина за полу].

СТЕПАН. Не за-для соболів, не для казни
подався на Москву небіжчик батько!

Чужим панам служити в ріднім краю
він не хотів, волів вже на чужині
служити рідній вірі, помагати
хоч здалека пригнобленим братам,
єднаючи для них цареву ласку.
Старий він був обстоювати збройно
за честь України...

ІВАН. Ти-ж молодий,—
чому-ж ти не підіймеш тої зброї,
що батькові з старечих рук упала?

СТЕПАН. Як поясню тобі?.. Коли ще змалку
навчав мене з Письма Святого батько,
то він мені казав на-пам'ять вивчити
про Каїна та Авеля. „Мій сину,
мовляв, пильнуй, щоб міг ти з ясним оком,
а не з тъмянім, не тремтячи мов Каїн,
Небесному Отцеві одповісти,
коли тебе спитає: „де твій брат?“
А як-же можу я на Україні
здійняти зброю так, щоб не діткнути
ніколи нею брата?.. I невже
мушкет і шабля мають більше сили
та чести, ніж перо та щире слово?
Hi, учено мене, що се не так!

ПЕРЕВІЙНИЙ. Не звикли якось ми такого чути...
проте... було-б на світі може менше
гріха і лиха, якби всі гадали
по твоєму...

ІВАН [згірдно]. Се в Києві ченці
навчають отакого!

ОКСАНА. Ти-ж, Іване,
у Києві не вчився. Звідки знаєш,
чого там научають?

ІВАН [зачеплений]. От знайшлася
зненацька оборонниця для тебе,
боярине!

ОКСАНА. Я тілько правду мовлю...

[Засоромлена подається з рундука в садок. Уві-
ходять з будинка на рундук джура].

ДЖУРА. Там, пане, я приніс для гостя речі.

ПЕРЕВІЙНИЙ. Ходім, Степане, покажу, де масш
в нас мешкати.

СТЕПАН [до ПЕРЕВІЙНИХИ]. Спасибі, пані-матко,
за хліб, за сіль!

ПЕРЕВІЙНИХА [з косим поглядом на сина].

Пробач, коли що може
прийшлося на перший раз не до сподоби...

[СТЕПАН з ПЕРЕВІЙНИМ і джурою йдуть у будинок].

ПЕРЕВІЙНИХА [до ІВАНА нишком].

Ну ти-ж таки! Хто ж так говорить з гостем?

ІВАН. Ат! Хай-же він хоч раз почус правду!

ПЕРЕВІЙНИХА. Адже ти чув, що він казав ..

ІВАН. Овва!
бурсак та щоб не вмів замилить очі!

ПЕРЕВІЙНИХА. Мені він до сподоби,—добрий хло-
такий. увічливий... [пець,

ІВАН. Та вам вже, звісно,
язиком приподобатись недовго.

ПЕРЕВІЙНИХА. Чи сяк, чи так, а вдруге ти не будь
таким до гостя гострим! Се-ж неначе
на те його ми в хату запросили,
щоб ним помітувати. Незвичайно!

ІВАН. Та вже гаразд, не буду зачіпати.
[Зіходить з рундука].

ПЕРЕВІЙНИХА. Куди ти?

ІВАН. От піду до товариства.

[Іде через садок, перескакує через тин і зникає.
—Увіходить служевка і збирає зо стола].

ПЕРЕВІЙНИХА. Де ти, Оксано??

ОКСАНА [виходить із-за куща з кухликом у руці].
Ось я, тута, мамо.
Се я барвінок поливаю.

ПЕРЕВІЙНИХА. Справді,
полити слід,—зовсім посох на сонці.
Полий-же й те, що ми пересадили.

[ПЕРЕВІЙНИХА і служевка, зібрали зо стола, йдуть
у будинок.—Оксана, поливаючи квітки, співає веснянки.
В садку сутеніє.—Степан нишком вилазить
вікном з своєї кімнати на рундуک, прудко та
звінно зіскакує з рундука на землю і підходить
до Оксани].

ОКСАНА [уриває спів і впускає кухля].
Ой лихо! Хто се?...

СТЕПАН. Панночко, се я.
Прости мене. Ти гніватись не мусиш,
бо ти-ж мене сама причарувала
і звабила як соловейко співом.
Я не своюю силою прийшов...

ОКСАНА [засоромлено і разом гордовито].
Боярине, до чого сії речі?

Мені їх слухати не впадає. [Хоче йти].

СТЕПАН [затримує її за руку].
Ні, ти не підеш так...

ОКСАНА [вражена, вириває руку]. Се що за звичай?!

Я не холопка з вотчини твоєї!

СТЕПАН [знищений].
Я не хотів образити тебе.
Запевне, вільна ти... Яка журба
тобі, що я пойду на чужину
з розбитим серцем, що коханий спогад
про зустріч милу обілле отрута?
Тобі дарма, дівчино-гордівниця...
Хто я для тебе? Зайда, заволока...
Адже мене усюди так зовуть...

Ти завтра вже про мене й не згадаєш...

ОКСАНА [спустивши очі].
Хіба ти завтра йдеш?

СТЕПАН. Що-ж я маю
тобі тут очі мулити собою?

ОКСАНА. Виходити, наче я тебе жену...

Я ще-ж тобі не мовила ні слова...

СТЕПАН. Невже я маю ще й того діждатись,
щоб ти мені сказала: „вибірайся“?

ОКСАНА [збентежена, зриває з вишні листочки, кусає
їх, і розщипує в руках]

Лякий-же ти чудний? Ну, що-ж я мала
тобі казати?.. Я не звикла так...
Я інших паничів роками знаю

і ще від них такого не чувала...
а ти... недавно що приїхав...

СТЕПАН.

Панно!

Ті паничі безжурно похожають
на широму дозвіллі по садочках
та вибирають квітку для забави,
і тільки ждуть, щоб краще розцвілася.
А я-ж як в'язень, що на час короткий
з темниці вирвався і має хутко
з веселим світом знову попрощається
і розцвіту не має часу ждати.
Мені була-б не для забави квітка,
я бачу в ній життя і волі образ
і краю рідного красу. Для мене
куточок той, де-б посадив я квітку,
здавався-б цілим світом... Я забув,
що ти живеш на волі, що для тебе
привабного нема нічого там,
де я живу, і навіть бути не може...

ОКСАНА [стиха, похиливши голову].

Чого-ж ти так уже у тому певен?
Ти наче думаєш, що я вже справді
якась ростина, що в мені немає
ні серця, ні душі...

[В голосі злегка бренять слізози. Вона уриває]

СТЕПАН [знов бере її за руку, вона не боронить].

Оксано! зоре!...

Пробач... я сам не знаю... я не смію...

[З поривом]. Ні, я не можу, я не маю сили
тебе зректися! [Пригортас Оксану].

Серденко, скажи,

чи любиш ти мене? Промов же слово!

ОКСАНА. Хіба-ж би я з тобою так стояла?

[Ховає обличчя у нього на грудях. — Німа сцена].

СТЕПАН. Я завтра старостів зашлю до тебе.
Чи батько твій їх прийме?

ОКСАНА. Татко дуже
тебе вподобав і матуся теж.

СТЕПАН. Що тілько дам тобі я на чужині
замісць веселощів рідного краю?

Свое кохання вірне, більш нічого...

ОКСАНА. Не думай, ніби я пуста панянка,
що тілько має на умі забави
та залишання. Сі трудні часи
думок поважних і дівчат навчили.

Якби ти знов, як тута кров гнітить!..

СТЕПАН. Кров?

ОКСАНА. Так. Не раз, вернувшись з походу,
лицарство з нами бавиться при танцях.

Простягне руку лицаръ, щоб узяти
мене до танцю, а мені здається,
що та рука червона вся від крові,
від крові братньої... Такі забави
не веселять мене... Либо ніколи
не прийняла-б я перстеня з руки
такого лицаря... [Гладить йому руку].

Оця рука

від крові чиста.

СТЕПАН. Се не всі вважають
за честь.

ОКСАНА. А я відразу привернулась
до тебе сердем за твою лагідність.
Скажи, чи всі такі в твоїй родині?

СТЕПАН. Родина в нас мала: сестра й матуся,
та брат маленький. Так, вони у мене
всі не лихі.

ОКСАНА. Я вийду ще до тебе,
як мати ляжуть спати.

СТЕПАН. Вийди, люба!
Я виглядатиму тебе до світа!

ГОЛОС МАТЕРІ. Оксано, де ти?

ОКСАНА. Ось я йду, матусю!

[Ще раз на прощання обіймає Степана і йде до будинку].

II.

У МОСКВІ.

Світлиця в Степановім дому прибрана по-святковому.
Знадвору чутно гомін дзвонів. — Мати Степанова і
Оксана увіходять убрані по-українськи, — мати в на-
мітці і в темній сукні з широким виложистим коміром.

ОКСАНА в кораблику, в шнурівці та в кунтуші.

МАТИ [сідає на ослоні, важко дишучи].
Спочину трохи, поки йти у терем...
Стара... не носять ноги...

ОКСАНА [сідає поруч]. Ви, матусю,
казали-б ліжко перенести в діл,
бо вам сутужно лазити на сходи.

МАТИ. Ой ні, голубонько, нехай вже там,
у теремі... Тут на Москві не звичай,
щоб жінка мешкала на долі. Скажуть:
ото, стара, а звичаю не тямить!

ОКСАНА. Ви-ж не в тутешніх звичаях зросли.

МАТИ. То що? Вони, Оксанко, не питаютъ,
хто як там зріс... Адже ми тута зайди, —
з вовками жий, по-вовчи й вий...

ОКСАНА [зо сміхом]. Ой лихо!
чи то-б то й я по-вовчи маю вити?

МАТИ. А ти-б як думала?... Сьогодня в церкві

що шепоту було навколо нас:
„Черкашенки!“ „Хохлуши!“

ОКСАНА [трохи посмутнівши]. Та... я чула...
гріха десь не бояться: в церкві божій,
замісць молитися, людей все гудять,
а ще й виносяться так благочестям
поперед нас...

МАТИ. Так скрізь воно по світі:
що сторона, то звичай, а що город,
то й норов, кажуть люде. Дивно їм
на нашє вбрання. Тут жінки зап'яті,
а ми бач не вкриваємо обличчя.

ОКСАНА. Чи ми-ж туркені?

МАТИ. Хай Господь боронить!

Воно-ж пак і московки не туркені,
а так чомусь ото в них повелося.
Та вже-ж, як ти бояріня московська,
неначе-б то воно тобі й годиться
вбратися по їхньому.

ОКСАНА. А ви-ж?

Адже-ж і ви бояринова мати.

МАТИ. Що мати, то не жінка. Люде бачать,
що я вже лагожусь у божу путь,
то де-ж таки мені міннати вбори.
[З лагідним і журливим усміхом].
Не варт уже й справляти щось нового.
Адже й старенький мій—нехай царствує!—
в козацькому жупані вік дожив,
так і на смерть його я нарядила—
в мережану сорочку...

[Втирає хустинкою очі. Оксана, зворушена, дивиться на неї. —Коротке мовчання].

ОКСАНА.

І навіщо

Степан убрався в ~~т~~ боярське фантя?
От як стояв зо мною під вінцем
у кармазиновім жупані, мамо,
ото був... [Засоромившись, уриває].

МАТИ [добродушно киває їй головою].

Та либонь був до сподоби
тоді комусь... [Поважніше].

Проте-ж не можна, дочко,
йому царського нехтувати вбрання.

ОКСАНА. А батько-ж...

МАТИ. Батько, донечко, старий
і немічний вже був, коли назався
боярином. Не трапилось йому
виходити вже й з дому ціля того.
Степан-же й на царські беседи ходить,
і в думу і в приказ.

ОКСАНА. Хіба-ж то сором,
якби він по-козацькому вбрався?

МАТИ. Не то що сором... От чудна ти, доню,—
уже-ж таки твій чоловік боярин,
а не козак, чи ти-ж не розумієш?

ОКСАНА [смутно]. Чому не розумію?..

МАТИ. Отже бачиш,
я й Ганну по-московському вбіраю,
бо Ганні вже судилася тута пара,
вона вже-ж не поїде на Вкраїну.

ОКСАНА. Чому її Степан не взяв з собою,
як був у нас?

МАТИ. Та дівці мандрувати
неначе неподоба; скажуть люде:
„поїхала там женихів ловити“.

Нехай вже тута шарахвани носить,
коли судилося...

Оксана. Та ще дівочий
той шарахван неначе-б форемніший,
а що жіночий, то такий бахматий,
та довгий-довгий, мов попівська ряса!
Аж сумно, як се я його надіну?
Ото й на голову такий підситок
надіти треба? Зап'ясти обличчя?

Мати. Та вже-ж не як.

Оксана [помовчавши, ніяково]. Боюся я, матусю...
Мати. Чого ти, донечко, скажи, чого?

Оксана. Та ніяк мовити...

Мати. Ти не соромся.
Вже-ж я тобі за рідну матір тута.

Оксана [цілує її руку].
Так, матінко. То я... собі гадаю...
коли-б я не спротивилася часом
Степанові в такій одежі...

Мати [сміючись]. От ще
що вигадала! А тобі Степан
ще не спротивився, що не в жупані?

Оксана. Та тож мені...

Мати. І не вигадуй, дочко!
Хіба-ж таки Степан мала дитина,
що інако вберись, то й не пізнає?

Оксана. Пізнати то пізнає...
Мати [глянувши в вікно]. А поглянь
молодшими очима, хто то йде?
Чи не Степан бува?

Оксана. Еге-ж, то він,
а з ним ще два якіс...

Мати. Тікаймо, дочко!

[Підводиться й подається до дверей].

Оксана. Чого се, хай Бог милус, тікати,
як від татар?

Мати. Ще осміють, дитинко;
нема тут звичаю з чоловіками
жіноцтву пробувати при беседі.

[Одчиняє двері й спішиться по сходах у терем].
ОКСАНА [іде за нею].

Ой Господи, які-ж се тут звичай!
Оце-але!

Сцена швидко переміняється. Терем. Крім Оксани і
МАТЕРІ в теремі ще є Ганна, молода дівчина, сестра
Степанова. Ганна убрана як бояришня.

Мати [підходить до великої скрині].

Отут, моя дитино,
твоє боярське вбрання. Я придбала.

ОКСАНА [гречно, але без радощів].
Спасибі, мамо.

Мати. Хочеш подивитись,
або приміряти?

ОКСАНА. Хай трошки згодом.
Щось я втомилася. Та вже-ж нікуди
свогодня не піду, то ще поспію
передягтися.

Мати. До твоєї волі.
Спочинь собі. Та й я піду спочину,
воно й годиться в свято. [Іде в бічну кімнату].

Ганна [що досі сиділа, лузаячи гарбузове насіння]
Ой сестричко,
і нащо ті свята потрібні в світі?

Оксана. Ото спітала! Що тобі Бір дав?
Ганна. Та нудно-ж, Господи!

Оксана. Сидиш, то й нудно.
А ти піді між челядь, погуляй.

Ганна. Куди-ж се я піду? Яка там челядь?
Оксана. А ти хіба товаришок не маєш?

Ганна. Товаришок?.. От де-кого там знаю
з бояришень... та як до їх ходити?

Матуся все не здужають, не хочуть
зо мною йти... а ти ще не пізналася
тут з ними... з мамкою сама не хочу,
вона така...

Оксана. Чого-ж тебе водити?
Уже-ж ти не маленька. Йди сама.

Ще й веселіше буде вам без старших.
Ганна. Самій не можна по Москві ходити.

Оксана. Хіба хто нападе?

Ганна. Ні, так, не звичай.
Оксана. Ну, вже ті звичай отут у вас!

Ганна. Та й що мені бояришні ті скажуть?
Сидять по теремах, от як і я,
не бачать світа. Що з їх за веселість?

Оксана. Чого-ж ви сидите? Шішли-б укупі
кудись на вигон, або в гай над річку
та заспівали-б. Я бувало дома
годинки в хаті не просижу святом.

Ганна. Ба, в тебе дома! Там же не Москва.
Такого тут і зроду нечували,—
співати по гаях!..

Оксана. То ти й не знаєш,
як на Україні в нас гуляє челядь?

Ганна. Я мало що Україну пам'ятаю,
а Ванька тут уже й вродився.

Оксана. Ванька?
Чому-ж би не Івась?

Ганна. Так тут зовуть,
то й ми вже звикли. Він і сам так звик.
Мене-ж матуся тілько та Степан
зовуть іще Ганнусею.

Оксана. А як-же
ти тута звешся?

Ганна. Аннушка.

Оксана. Чи ба!
[Немов ухваляючи].

„Ганнушка“.
Ганна [поправляючи]. Ні бо, „Аннушка“, Оксандо.

Оксана. Не вимовлю. Проте-ж воно нічого
і по-московському, хто добре вміс.

А як по їхньому Оксана буде?

Ганна. Аксиня чи Аксюша.

Оксана. Щось негарно.
Оксана мов-би краще. Ти, Ганнусю,
мене таки Оксаною зови.

Ганна [лащається до Оксани].
Як хочеш, так і зватиму, сестричко.
Я так тебе люблю! Зраділа, Боже,
як брат тебе з України привіз!

Оксана. Ти ще мене, Ганнусенько, не знаш,
а може-ж я лиха...
Ганна. Ні, ні, ти добра!

Ти, бач, усе до мене: „погуляй,
забався, не сиди!“ А ти-б почула,
як інші всі боярині спіняють
своїх сестер та дочок. Й-же Богу,
ні за поріг не випустяТЬ ніколи.
[Ще більше лащається].

Оксаночко... ріднесьенька... я маю
тебе щось попрохати...

ОКСАНА. Що, сестричко?

[Ганна мовчить збентежена].

Хотіла-б може що з моїх уборів?
Бери, що хочеш. Дам тобі й намисто,
ще й коси у дрібушки заплету,
вберу тебе неначе гетьманівну.

ГАННА [смутно]. Та ні, сього матуся не дозволять...

Я не об тім... Я хочу попрохати,
щоб ти... пішла за мною у садок...

ОКСАНА. Ото й всього? Було про що просити.
Ходім хоч зараз.

ГАННА. Ні, не зараз, потім...

ОКСАНА. Коли ти схочеш. Що-ж там у садку?

ГАННА. Та бач... самій отам в садку сидіти
мені не можна...

ОКСАНА. Вже й сього не можна?

ГАННА. А з мамкою піти—вона розплеще
усім про те, чого я там сижу.

ОКСАНА [сміючись]. А ти-ж там що ворожиш?
От хитруха!

ГАННА. Та я нічого... тілько виглядаю,
чи не проїдуть вулицею часом

царські стрільці. Вони над вечер іздять.

ОКСАНА. Либонь царський стрілець тобі устрелив
дівоче серденько?

ГАННА. Та я-ж, Оксано,
заручена.

ОКСАНА. За царського стрільця?

ГАННА. А вже-ж.

ОКСАНА. То чом-же він до нас не прийде?

ГАННА. Хоч-би й прийшов, то я-ж хіба побачу?

Я в теремі, а він там у світлиці.

ОКСАНА. То вам і бачитись не можна?

ГАННА.

ОКСАНА. Прилюдно—ні, а тілько крадькома?

ГАННА. Ні, як то крадькома?

ОКСАНА. А ти-ж хотіла
до нього вийти у садок.

ГАННА. До нього?

Ні, я ще сорома не загубила!

І як се ти подумати могла,

що я тебе просила проважати

мене на сходини?.. Невже, Оксано.

вважаєш ти, що я така нечесна?

ОКСАНА. Та Бог з тобою! Де-ж, яка-ж тут нечест?

Як дівчина постоїть на розмові
з своїм зарученим, то вже й нечесна?

ГАННА. А вже-ж, тут так.

ОКСАНА. Навіщо-ж ти виходиш
туди в садок?

ГАННА. Я здалека дивлюся,
як він там вулицею проїздить.

Інакше-ж я його нігде не бачу,
хіба що в церкви.

ОКСАНА. Де-ж ви розмовляли?

ГАННА. Нігде.

ОКСАНА. А як-же він тебе посватав?

ГАННА. Як? Через сваху. Як звичайно всі.

ОКСАНА. Я щось не розберу.

ГАННА. Бо ти не знаєш
тутешніх звичаїв. Нехай лиши мати
тобі розкажуть, бо всього достоту
і я не знаю.

ОКСАНА.

Ніби-то виходить,
що ви отак, не мовивши ні слова,
і поберетеся?

ГАННА.

Так найпристойніше.

ОКСАНА. Чудна тут молодь!.. [Усміхається якимсь спогадам мовчки. Потім стиха, мрійливо].

Я-ж було що-вечір

виходжу до Степана на розмову.
ГАННА. Як заручились?

ОКСАНА.

Та... як заручились...
Ну, раз стояла з ним не заручившись,
інакше хто-ж засвататися може?

ГАННА [закриваючись]. Ой лихо, сором!

[ОКСАНА мовчки знизує плечима].

ГАННА.

А твоя матуся
не знає й досі про твої стрівання?

ОКСАНА. Чому не знає?

ГАННА.

Що-ж, вона простила,
не прокляла тебе?

ОКСАНА.

Та за що, Ганно?
Сами-ж вони були пак молоді,
то знають, що то любощі.

ГАННА.

Що тільки ти говориш? [Знову закривається].
ОКСАНА [сміється]. От дурненька!

СТЕПАН [увіходить поспішно].

Оксаночко, передягнися швидче
в московське вбрання. Там прийшли бояре.
ОКСАНА. Та мати-ж кажуть, що жінкам не можна
між чоловіцтвом бути.

СТЕПАН.

Бачиш, любко,
ти маєш тільки їх почастувати,
та й знов у терем вернешся.

ОКСАНА.

Отак?

А як-же частувати їх, Степане?

По-нашому, чи може як інакше?

СТЕПАН. Ти винесеш їм на тарелі меду,—
матуся прилаштують, як там треба,—
уклонишся, боярин поцілус
тебе в уста...

ОКСАНА. Степане! Що ти кажеш?
Мене бояре цілувати мають?!
Чи се мені причулося?

СТЕПАН. Ні, серце,
воно так є, та в тім нічого злого,—
то тілько звичай!

ОКСАНА. Се ще такоже звичай!
Нехай йому аби-що! Не піду!

СТЕПАН [понуро]. Як хочеш, тілько ти нас тим

ОКСАНА. Таке вигадуеш! [загубиш].

СТЕПАН. Ба, ти не знаєш,
які тут люде мстиві... За зневагу
старий боярин візьме, як не вийдеш,
а він-же думний дяк, він має силу—
он син його ще молодий,—вже столъник;
він оклепас нас перед царем,
а там уже й готове „слово й діло“.

ОКСАНА. Ти не жартуєш?

СТЕПАН [ще почуріше]. Як тобі здається?

ОКСАНА [з жахом].

Степане, та куди-ж се ми попались?
Та се-ж якась неволя бусурменська?

СТЕПАН. Я й не казав тобі, що тута воля.

Та якби ми не гнули тута спини,
то на Україні либоń зігнули-б

у три погибелі родину нашу
московські воєводи... Ось ти млієш
з огиди, що тебе якийсь там дід
торкнє губами, а як я повинен
„холопом Стъонкою“ себе взвивати
та руки цілувати як невільник,
то се нічого?

ОКСАНА. Боже май... Степане!
Хто-ж каже, що нічого?

СТЕПАН. Отже бачиш...
Та що я тут розвожуся? Там дік
мене чекає. То кажи, Оксано,
ти вийдеш?

ОКСАНА. Я не знаю...

МАТИ [виходить з кімнати]. Вийди, доню,
голубонько! І я тебе прошту!
Не дай мені старій на очі бачить
Степанової згуби!

ГАННА. Ой сестричко!
Якби ти знала, що за лютий дід
отої боярин!.. Я тебе благаю!
Сестриченько! Не загуби-ж ти нас!
[Ридаючи кидається до Оксани].

ОКСАНА [до Ганни, холодно, якось над-міру спокійно].
Я вийду. Дай мені московське вбрання,
[Ганна кидається до скрині].
А ви, матусю, наготовьте меду.
Іди, Степане, бав тим часом гості.
[Степан, похиливши голову, виходить. Оксана, бліда як смерть, здіймає з голови кораблика].

III.

Дальня кімнатка у горішньому поверсі в Степановім
дому.

СТЕПАН [уводить гостя козака].
Ось тута поговорим, пане-братьє,
бо, знаєш, там... тут буде захисніше.
[Оглядає сіни через двері, потім замикає двері
на замок і зачиняє вікна. Сідає з гостем далі
від дверей. Розмова ведеться не голосно].

Великі чиняться там кривди, кажеш?

ГІСТЬ. Та там такі напасті, що крий Боже!
І просвітку нікому не дають
московські посіпаки! Все нам в очі
тією присягою тичуть...

СТЕПАН. Правда,
що присяга таки велика річ.

ГІСТЬ [голосніше].
Чому-ж вони сами забули Бога?

СТЕПАН. Помалу, пане-братьє, ще підслуха
який слуга.

ГІСТЬ. Та правда... я й забув..
[Тихше]. Ми присяги не хочемо ламати,
але нехай-же царь нас оборонить
від тої галичі.

СТЕПАН.

То трудна справа.

Адже когось він там держати мусить
для нагляду, а всі ті воєводи
один від одного не лішні. Звісно,
за ними й інші всі порозпускались...

ГІСТЬ. Послав-би царь з Українців кого,
в Москві-ж тут є такі, от хоч-би й ти,
що здавна і цареві служать вірне,
і рідний звичай вміють шанувати.

СТЕПАН. Нас не пошлють...

ГІСТЬ.

Чому?

Бо нам не вірять.

ГІСТЬ. Отак! Та ви-ж тут наче всі у ласці.

СТЕПАН. То тут, на очах, а з очей спустити
нас надовго не зважаться. Так, часом,
не надовго послами посилають,
і не самих, а вкupi з москалями...Щоб воєводами настановити,
того не буде й зроду!ГІСТЬ. Не здивуйте-ж,
як ми відкинемось до Дорошенка!СТЕПАН [робить рух рукою, мов хоче гостеві зату-
лити вуста].

Крий Боже, пане-брате, що ти кажеш?

ГІСТЬ [схаменувшись].

Так часом зірветься з досади слово...
Найгірше, пане-брате, догарає
оте, що нам не вірять... Мій свояк,
Чорненко, знаєш?

[Степан потакує головою]. Так був уклепався,
що ледве-ледве вирвався з душою!

СТЕПАН. Чорненко? Він, здається, з найвірніших
царевих приятелів.

ГІСТЬ.

То-то й ба!

А хтось там наклепав при воєводі,
що ніби він послав у Чигирина
листа якогось. От було біді!
Що жінка плакала, в ногах валялась
у воєводи...

СТЕПАН [гірко всміхнувшись]. Е прислів'я, брате:
„Москва сльозам не вірить“.

ГІСТЬ.

Щира правда!

Проте знайшлися такі, що помогли...

СТЕПАН. Се хто-ж?

ГІСТЬ.

Побрязкачі.

СТЕПАН.

Хіба, що так!

[Мовчання].

ГІСТЬ. Вже так, що цунко затягли супоню
на наших боках... А проте є люде,
що не бояться, йдуть, мов на одчай,
бо сказано терпець їм увірвався!

[Присунувшись зовсім близенько до Степана, го-
ворить пошепки].

Дівчата наші,—де-котрі ще вкupi
були з дружиною твоєю в братстві,—
гуртом пошили корогву й послали
у Чигирина... звичайне, крадькома...

Іван, твій шурин, сам її одвозив...
Ніхто не знає ще. Якби дізнались,
то страшно здумати, що-б там було!

[Одсунувшись, трохи голосніше].

Отак як бач, одважуються люде...

[Степан в мовчазній задумі сіпає кінець свого
пояса. Гість устає].

Що-ж, пане-брате, то нема надії
полегкости дістати від царя?

Степан [отямившися з вадуми, теж устас].
О ні, чому-ж, я спробую. От згодом
в царя я буду на малій беседі.
Як буде він під чаркою, то може
я догожу йому, він часом любить
пісень „черкасских“ слухати та жартів,
та всяких теревенів, не без того,
що й тропака звелить потанцювати.

Гість. Ото! Хіба ти в нього пахоля?

Степан. Ба, знаєш, як то кажуть: „скачи, враже,
як пан накаже“... Та ладен я, брате,
уже хоч-би й на голові ходити,
аби чогось добутися для тебе
та для України. Дай мені супліку,
оту, що ти приготував цареві,—
як влучу слушний час, то я подам
до власних рук йому.

Гість [виймає загорнений у хустину папір з печат-
ками]. Ось, пане-брате.

Хай Бог тобі поможе! Не минути
роздливу крові братньої, як тілько
супліка сяя марна буде.

Степан. Боже,
не попусти!

Гість. Бувай здоров. Піду вже.

Степан. Хай Бог тебе провадить, пане-брате.

[Чоломкаються, гість виходить].

Оксана [швиденько увіходить з інших дверей швид-
ким кроком].

А я тебе, Степане, скрізь шукаю.

Степан. Що там таке?

Оксана. Порадитися треба.
Мені Яхненко тут листа привіз
від братчиці-товаришки.

Степан [з поспіхом]. Де лист?
Його спалити треба!

Оксана. Бог з тобою!
Чому спалити? То вона прохає,
щоб я, по змозі, грошей їй послала,
якусь вона потребу має пильну.

Степан. Не посирай. Крий Боже! і не думай!
Оксана. Та що тобі Віг дав? Я й не гадала,
що ти такий скучий. Коли вже так—
я з посагу свого послати можу.

Степан. Та я не грошей жалую, Оксано.

Оксана. А чом-же ти не хочеш?

Степан. Небезпечно.

[Нахилившись до неї, зовсім нишком].

Вони там з Дорошенком накладають...

Оксана [здивована мовчить, потім загадково усмі-
хається].

Ну, що-ж, так може й треба.

Степан. Схаменися!

Ти-ж так боялася розливу крові,
а ся війна найпаче братовбійна,
що Дорошенко зняв на Україні,—
тож він татар на поміч приседнав
і платить їм ясирем християнським.

Оксана [сидас мов знесилена на ослін і спрається на
стіл].

Скрізь горе, скрізь, куди не обернися...

Татари там... татари й тут...

Степан.

Оксана!

Що мариться тобі? Татари тут?

Оксана. А що-ж? Хіба-ж я тут не як татарка
сижу в неволі? Ти хіба не ходиш
під ноги слатися своєму пану,
мов ханові? Скрізь палі, канчукі...
холощів продають... Чим не татари?

Степан. Тут віра християнська.

Оксана.

Тілько-ж віра!

Та й то... прийду до церкви—прости Боже!—
я тут і служби щось не пізнаю:
заводять якось, хто зна й по якому...

Степан. Оксано, се вже гріх!

Оксана.

Ой, чоловіче!..

Та й осоружна-ж ся мені Москва!

[Схиляється головою до стола].

Степан [сумно стоїть над нею].

Я так і зінав... Хіба-ж я не казав,
що я тобі нічого дать не можу
тут на чужині?..

Оксана [кидається до нього]. Ні, мое кохання!
Се я недобра! Так немов не знаю,
що бідний мій голубонько страждає
за всіх найгірше,—треба-ж завдавати
жалю ще більше! [Степан пригортає її].

Ну, скажи, мій любий,
чи довго нам ще мучитися так?

Степан [вітхнувши]. Бог знає, серденько!

Оксана.

у сій неволі?

Степан. Май надію в Бозі.

Ще якось може зміниться часи.

Коли-б утихомирилося трохи

там на Вкраїні, попрошу царя,
щоб відпустив мене хоч у гостину.

Оксана. Тепер ніяк не можна?

Степан.

Ні, єдина,

тепер нема що й думати! От саме
я маю до царя супліку нести,
що люде з України привезли,—
жаліються на утиски, на кривди...

Я маю боронити ту супліку,
то вже-ж не час проситися з Москви.
„От, скажуть, речі солодко розводить,
а сам в ліс дивиться“. Тепер, Оксано,
нам треба стерегтися так, „щоб муха
не підточилася носа“, як то кажуть.

Крий Боже схібити в чому,—пропала
вся наша справа і громадська вкупі.

Оксана. Ну, як його ще більше стерегтися?

Вже й так немов замазались у піч!

Степан. Та от, наприклад, ти послати хочеш
ті гроші братчиці...

Оксана [спустивши очі]. Вже не пошлю.

Нехай пробачить, що-ж, коли не змога...

Я напишу їй...

Степан. Краще не пиши
нічого, серце.

Оксана. Як-же так, Степане?

Се-ж навіть незвичайно!

Степан. Як листа
десь перехоплять—чи то раз бувало?—
то ще готові взяти на тортури,
як викриють ту справу з Дорошенком,
щоб ти призналася, в чим накладала
з товаришками...

ОКСАНА. Я перекажу
через Яхненка...

СТЕПАН. Мушу я просити,
щоб ти його у нас тут не приймала.
ОКСАНА. Та я-ж його просила, щоб прийшов!

Вже-ж не прогнати!
СТЕПАН. Накажи слугою,
що ти нездужаєш.

ОКСАНА. Не випадає.
СТЕПАН. Як хочеш. Тілько як візьмуть „на дібу“,
то вже не жалуй!

ОКСАНА. Звідки вже й „на дібу“?
СТЕПАН. А що-ж ти думаєш? За тим Яхненком
шпиги московські цілим росм ходять.

Я знаю їх.
ОКСАНА [зажурена]. Так я й не передам
родині ні листів, ні подарунків...

СТЕПАН. Та знаєш, люба, поки що, то й краще-б
не озвітатись, надто до Івана,
бо він в непевні справи устряває...

ОКСАНА. До брата рідного не озвітатись?
[У неї стають сльози в очах].

СТЕПАН. Се-ж не на віки, рибонько, тим часом,
поки утихомириться... [Знов пригортав її].

ОКСАНА [не відповідаючи на пестощі, безвиразно].
Гаразд,

нікому не писатиму.
СТЕПАН. Ти, серце,
на мене гніваєшся.

ОКСАНА [так само]. Ні, чого-ж?
Ти маєш рацію. Нащо писати?
[Степан опускає руки. Оксана повагом виходить
з хати].

IV.

ТЕРЕМ.

ОКСАНА гаптує в кроснах, рухи в неї ліниві, в'ялі.

СТЕПАН [увіходить і сідає близько Оксани на дзиґ-лику].

Щось голова болить...

ОКСАНА [не підводячи очей від шитва].

Ти пізно встав.

СТЕПАН. Та світом-же прийшов з тії беседи.

ОКСАНА. Було там весело?

СТЕПАН. Ей, де там в каті!

По ширості бояться слово мовить...

П'ють, п'ють, поки поп'ються, потім звада...

ОКСАНА. А як-же там, Степане, та супліка?

СТЕПАН. Та що-ж... ніяк... Царь каже: „прочитаем,
подумасм“... Чували вже ми тес!

ОКСАНА. Що-ж буде?

СТЕПАН [з болісною досадою]. Ой, не знаю! Не питай!

[Мовчать. Оксана шиє, потім голка випадає її
з рук].

СТЕПАН. Хоч-би ти щось, Оксано, розказала,
а то так сумно, голова забита
усяким лихом.

Оксана [в'яло]. Що-ж я розкажу?
Нічого я не бачу і не чую,
сижу собі...

Степан [трохи роздражнений]. Ну, робиш-же що-небудь?

Оксана. Учора вишила червону квітку,
сьогодня синю... Се тобі цікаво?

Степан. Ти так неначе дражнишся зо мною!

Оксана [крізь сльози]. Ні, далебі, Степане, не дражнюся!

Степан. [Придивляється до шитва. Лагідно]. А що се буде з сеї лиштви, любко?

Оксана [звов безуспішно]. Не знаю, се щось Ганна почала.

Степан. Либонь собі на посаг. Се вже хутко
її весілля.

Оксана. Та за місяць ніби.

Степан. От на весіллі трохи погуляєш,
розважишся.

Оксана. Ет, знаю ту розвагу!
Частуй та кланяйся: „не обессудьте”...
а гостійки по-за плечима судять:
„Черкашенка, чужакча”...

Степан. Ти вже надто
на те вважаєш.

Оксана [байдуже]. Ні, мені дарма. [Мовчання].

Степан. Ти так неначе втомлена сьогодня.
Клоочешся при господарстві може?

Оксана. Ні, я не клоочусь,—то все матуся.
Ми з Ганною все шиємо.

Степан. То може
не треба стілько шити?

Оксана. Що-ж робити?

Насіння я лузати не люблю,
так як Ганнуся. Треба-ж десь подіти
і руки й очі...

Степан. Відненька ти в мене.

[Оксана проривається риданням].

Оксано! Що се ти? Та Бог з тобою!
Чи хто тебе образив? Мати? Ганна?

Оксана [трохи стишуєчись].

Вони як рідні... я на їх не скаржусь...

Степан. Так що-ж?

Оксана [уриває ридання, з одчаем].

Степане! ти хіба-ж не бачиш? { ?
Я гину, в'яну, жити так не можу!

[В знесиллі похиляється на кросна].

Степан. Се правда, не ростуть квітки в темниці...

А я гадав... [Ходить по хаті в тяжкій задумі,
потім спиняється перед Оксаною].

Оксано, заспокойся,
поговорім ладом.

Оксана. Про що, Степане?

Степан. Виходить, я тебе занапастив.

Оксана. Ні, я сама...

Степан. Однаково. Я більше
не хочу заїдати твоєї долі.

Хоч як мені се гірко... я готовий
тебе до батька відпустити.

Оксана. Як?

А ти-ж?

Степан. Я тут зостануся. Для мене
немає воріття, ти-ж тее знаєш.

Оксана [зворушенна]. То се-б тебе покинути я мала?
Чи я-ж на те стояла під вінцем
і присягу давала?

СТЕПАН [гірко]. Я, Оксано,
не хан татарський, щоб людей держати
на присязі, мов на шнурку. Ти вільна.
Се тілько я в неволі.

ОКСАНА [хитає головою]. Ні, Степане.
СТЕПАН. Чого-ж? Я присягу тобі вертаю...

[Голос йому переривається від турботи].
І я прошу тебе... прости мене...
що я... тебе відмовив від родини...
що я...

ОКСАНА [обіймає його]. Ні, годі, не кажи!
Не знаєш ти... Ще-ж ти мені ні слова,
ні слова не промовив там, у батька,
а вже моя душа була твosoю!
Ти думаеш, як я тепер пойду
від тебе геть, то не лишиться тута
моя душа?

СТЕПАН. Так що-ж робити, люба?

ОКСАНА. Втікаймо всі! Мій батенько поможе
прожити якось, поки ти придбаєш.
Хай ім аби-що, сим московським добрам!
Втікаймо на Вкраїну!

СТЕПАН. Царь достане
боярина свого скрізь на Вкраїні
та ще й твоїй родині буде лихо.
Не скриємось нігде...

ОКСАНА. Втікаймо в Польщу!
А ні, то на Волощину!

СТЕПАН. Що з того?
Зміняємо чужину на чужину.
Приблудами чужі пороги будем
там оббивати... все одно, що й тут.

ОКСАНА. Ні, там вільніше.

СТЕПАН. Треба заслужити
чимсь ту сусідську ласку. Чим-же більше,
коли не зрадою проти Москви?
ОКСАНА. Так ти і треба!

СТЕПАН. Присяга, Оксано,
велике діло. Царь мені не верне
так присяги, як я тобі вернув.
Та й я йому не можу повернути
всього, що я приймав з його руки.
[Мовчання. Починає сутеніти. Десь у церкві тихо
дзвонять].

ОКСАНА. Степане, вже не говорімо більше
про се ніколи.

СТЕПАН. Так, не треба, люба...
[Згодом]. Чому не шиєш?

ОКСАНА. Вже мені не видко.
А ще світити рано.

СТЕПАН. Заспівай
щось потихеньку, як що можеш.

ОКСАНА. Добре.

[Співає потихеньку].

„Ой як було хорошен'ко, як рід з родом п'є,
вип'є чарку, вип'є другу, та по сестру шле.
„Сеструненько-голубонько“... [Уриває].

Не можу.
Либонь я одзвичайлась від співів.

Та й щось на груди важко. [Кашляє].

СТЕПАН [стрівожений]. Ой, кохана,
чи ти не хвора?

ОКСАНА. Де-ж там! То щось так.

[Увіходять мати Й Ганна, за ними слуги вносять
загортки з покупом. Поклавши пакунки, слуги
виходять].

Мати. Добри-вечір, дітки! Що сидите
так поночі?

Степан. Так, де-що розмовляли.

Мати. Не наговоряться все голуб'ятка.

Коли-б то Бог судив і Ганні нашій
таке подружжя!

Ганна [світить тим часом і розгортає пакунки].

Подивись, Оксано,

чого ми накупили! [Оксана підходить].

Се на шубу,

а се на літники, а се на кичку.

Що, правда, гарне? Ми-ж ото пішли
аж до купців заморських.

Оксана [жваво]. Гарно, гарно!

Та й молодичка з тебе гарна буде!

Ну, й потанцюю в тебе на весіллі!

Нехай уже московки не здивують!

Ганна. От я люблю, як ти така весела,
а то сидить, похнюювши, аж сумно.

Мати. Та звісно, і чого-б таки журитись?

Ви люде молоді... у хаті лад...

Оксана [підхоплює]. За хатою добро...

Ганна [не завважаючи іронії]. А вже-ж, сестричко,
якби ти бачила, що там купців
наїхало! I чом ти не пішла
із нами вкупі?

Оксана. Я дошити хтіла,
а завтра й я піду по всіх усюдах,
закупимо з тобою всю Москву!
От я собі парчеву кичку справлю!
Степане, можна?

Степан. Чом-би-ж то не можна?

Оксана [плеще в долоні й приспівує].

„Бодай мені такий вік довгий,
як у мене чоловік добрий!“...

Мати [втішно всміхаючись].

Ну й вигадниця в тебе жінка, синку!

Ганна. А як вона мені співала гарно
весільної! Сестричко, заспівай
тісі, як то косу розплітають.

Оксана. Не хочу, то сумна, ще знов заплачеш.

Я зараз коровайницею буду,
або приданкою—ти тілько слухай:
[Співає дуже гололосно, по-сільському].

„Не бійся, матусю, не бійся,
в червоні чобітки обуйся,
щоб твої підківки бряжчали,
щоб наші вороги мовчали!

Гу!“

[Вигукнувши, вискакує на ослін].

Отак приданки скачуть через лавки!

Степан [ловить її й здіймає з ослона].

Ну, ну, Оксано, ти вже щось занадто.

Мати. Та правда, донечко, почусе челядь...

Оксана. Овва! так що-ж? Боярина гуляє!

Давай, утнем санжарівки, Ганнусю!

Ганна [сміючись]. Та я не змію!

Оксана. Я тебе навчу!
[Крутить Ганну навколо себе, приспівуючи].

„Гуляй, гуляй, господине,

нехай наша журба згине!

Ой чи згине, чи не згине,

гуляй, гуляй, господине!“

Що-ж ти, Степане? помагай співати!

[Залягається сміхом, що згодом переходить у
кашель. Степан трівожно кидаеться до неї].

V.

Степанів садок. Будинок виходить у нього задньою стіною. Відлік кратчасті вікна терема і піддашок із сходами. Збоку в садку зроблена повіточка садова, вся в зелені та в квітках; у повітці приладновано великий турецький ослін з подушками.—З терема по сходах надвірних помалу спускаються мати й Оксана. Оксану ведуть по-під руки дві служниці—„сіннія д'вушки“. Оксана у простій широкій хатній сукні, без кички, голова завязана на український лад шовкововою хусткою. Оксана хвора, очі позападали, але дуже близька, на щоках хворий рум'янець.

Мати [пройшовши вперед до повітки, показує дівчата на ослін].

Отут бояриню посадовіть
та й можете вертати до роботи.

[Дівчата садовлять Оксану і вертаються в терем].

Мати. Що, доненько, тут, правда-ж, придобніше?
вільніше дихати?

Оксана. Вільніше?..

[Схиляється на подушки].

Мати. Ляж,
ляж, рибоњко. Заснути, може, хочеш?

Оксана. Так, я-б заснула... тілько я боюся...
Мати. От, хай Бог милує! Чого боїшся?

Оксана. Та все якесь таке страхіття сниться.
Мати. Ти помолись до Йосипа святого,

то він всі сни перенесе на добре.

Оксана. От відколи я тут, то й сни змінились...

Бувало там, у батенька, все сниться,
що я літаю. Так бувало любо...

А тут не снилось і разу...

Мати. Бач, любко,
як сниться, що літаєш, то ростеш,
отим воно так замолоду й сниться.

Тепер-же ти вже не ростеш...

Оксана. Та... певне...

Мати [поправляючи їй подушки].

Ляж вигіднен'ко, та засни гарненько.

[Сідає коло неї в ногах].

А я посижу тута, помолуся,
щоб Бог тобі послав у сни здоров'я.

[Виймає бурштинові чітки і перебірає їх, стиха ворушачи устами. Оксана засипляє.—Степан виходить з долішнього рундука. Мати киває йому, щоб помалу йшов, не гукав, потім устає обережно і йде до нього на другий кінець садка, далі від повітки].

Мати [шишком].

Ну, що казав той німець? Є надія?

Степан. Що-ж, каже: „в Бога все можливо“.

Мати. Певне!

Та все-ж би й людської снаги докласти
либонь не гріх.

Степан. Він докладає, мамо.

Він є людина велико-учена...

та що-ж, коли така тяжка хорoba?

Мати. І звідки причепилася напасть?..

Либонь се хтось наврочив на весіллі
Ганнусинім, бо відтоді й заслабла.

СТЕПАН. Здається, ще давніше почалося...
МАТИ. Хіба? Та ні, вона була здорована.

А от що на весіллі... Ну, та як-же
той німець каже? З чого-б то воно?
Чи з пристріту? Чи може з переляку?
От горе, тут нема таких бабів,
як там, у нас,—коли-б так пошептали...

СТЕПАН. Ні, матінко, не помогли-б ті шепти.
Така вже слабість.

МАТИ. Що-ж воно? Як зветься?

СТЕПАН. Казав він: „ваша пані занудилася
по ріднім краю—се є так-же слабість“.
Сказав мені по-грецьки, як і зветься.

МАТИ. Та він то назове на всіх язиках,
а щоб то вигоїти...

СТЕПАН. Він казав,—
коли-б її повезти на Вкраїну,
то може-б їй одужала.

МАТИ. От, синку,
на сей раз німець може й правду каже.
Вона таки нудилася, небога.
Що-ж, відомо, завезена далеко...
Не кожде привикає до чужини.
Котре привикне, а котре, то й...

СТЕПАН. Мамо,
я попрошу царя, щоб нас пустив
до тестя у гостину—чей-же пустить?
МАТИ. Та може й пустить—вже-ж війни немає.
СТЕПАН. Скажу йому, що маю що й у Київ
повезти хвору жінку поклонитись

угодникам святим там у печерах,
для ізпілення—невже-ж не пустить?

МАТИ. Повинен-би пустити. Се вже й гріх
людей на богомілля не пускати!

А це, Степанку, ти надумав добре—
поїхати на прощу, помічніше
воно бував над усякі ліки.
[Зіткнувшись, поглянула на небо].

Ба, сонечко схиляється на вечір.
Ти-б тута розбудив Оксану, синку.
Навзаході недобре спати хворим.

А я піду, зварю майове зілля,
щоб на ніч їй було готове пити.

СТЕПАН. Спасибі, що клопочetesя нею.

МАТИ. Що-ж, синку, завезли чужу дитину,
то треба-ж якось їй давати раду.

[Іде в терем.— Степан підходить до Оксани і
стиха цілує її. Вона прокидається].

ОКСАНА. Се ти, Степане?.. Бач, мені приснилось,
що місяць ясно-ясно засвітив
у батьковім садочку...

СТЕПАН [удавано-веселим голосом]. Місяць, люба?
Се дивно, бо як раз на тебе сонце!

ОКСАНА. Що-ж, може там ясніше світить місяць,
ніж тута сонце...

СТЕПАН. Не журись, Оксано,
ось хутко знов побачим, як там світить
і сонечко і місяць на Вкраїні.

ОКСАНА. Се-ж як? Хіба умру? Тоді запевне
душа полине...

СТЕПАН. Бог з тобою, люба!
Чи я-ж би про таке тобі казав?

Надумав я поїхати з тобою
в гостину до твоїх.

ОКСАНА [іронично]. Велике діло,
що ти надумав! Царь думки заверне.
СТЕПАН. Царь пустить. Вже-ж тепера на Вкраїні
утихомирилося.

ОКСАНА [гостро]. Як ти кажеш?
Утихомирилось? Зломилася воля,
Україна лягла Москві під ноги,
се мир по твому—ота руїна?
Отак і я утихомириюсь хутко
в труні.

СТЕПАН. Ти одживешся на Вкраїні.
Москва-ж не може заступити сонця,
зв'ялiti гаю рідного, зсунути
річою веселих.

ОКСАНА [понуро, уперто]. Годі, не кажи.
Нікуди я тепера не поїду.

СТЕПАН. Чому-ж?

ОКСАНА. Не хочу.

СТЕПАН. Що се ти, Оксано?
Мені аж дивно! Що се ти говориш?

ОКСАНА [роздалившись, підводиться].
А я дивую, ти з яким лицем
збіраєшся з'явитись на Вкраїні!
Сидів-сидів у запічку московськім,
поки лилася кров, поки змагання
велося за життя там на Вкраїні,—
тепер, як „утихомирилось“, ти ідеш
того ясного сонця заживати,
що не дістали руки загребущі,
та гасим недопаленим втішатись.

На пожарині хочеш подивитись,
чи там широко розлилися ріки
від сліз та крові?..

СТЕПАН. Ти тепер картаеш...
А як сама колись мені казала,
що ти прийняти можеш тілько руку
від крові чисту?

ОКСАНА. Правда, я казала...

Ми варті одно одного. Боялись
розвиву крові, і татар, і дуби,
і кривоприсяги й шпитів московських,
а тілько не подумали, що буде,
як все утихомириться... Степане,
дай руку!

СТЕПАН. Се навіщо?

ОКСАНА. Ти не хочеш?

СТЕПАН. Ні, чом-же? [Дає руку Оксані].

ОКСАНА [дивиться на свою й Степанову руки].

От, здається, руки чисті,
проте все мариться, що їх покрила
не кров, а так... немов якась іржа...
як на старих шаблях буває, знаєш?

[Пускає його руку і лягає знов. Говорить по-
вільніше, млявіше, з перервами].

У батенька була така шаблюка...
вони її закинули... ми з братом
знайшли... в війну побавитись хотіли...
не витягли... до піхви прикипіла...
заржавіла... Отак і ми з тобою...
зрослисі, мов шабля з піхвою... навіки...
обое ржаві...]

СТЕПАН. Ти, Оксано, вміш
зарізати словами без ножа.

ОКСАНА. Та тілько-ж се я вмію, більш нічого.

Що-небудь-же і я повинна вміти...

[Мовчання].

Як я умру, ти не бери вже вдруге
Українки, візьми Московку лішче...

СТЕПАН. Оксано!

ОКСАНА. Всі ми ріжемо словами,
а тут жінки плохі, вони бояться...

СТЕПАН [з мукою].

Та пожалій себе й мене хоч трохи!

ОКСАНА. Занадто я жаліла... в тім і горе...

Якби я мала силу не жаліти,
то вирвались-би геть з сїй кормиги—
і ти-б ослобонився від иржі...

А так, вже чисто: ні собі, ні людям!

СТЕПАН. Оксаночко! Шойдем на Україну!

Ну, я тебе прошу! Там батько-мати,
родина, приятелі, там ти з ними
розважишся.

ОКСАНА [одвертається]. Я й в вічі не насмію
їм глянути...

СТЕПАН. Ну, в Київ подамося,
помолимось, нехай нас Бог простить,
нехай тобі здоров'я верне!

ОКСАНА. Нащо?

Кому потрібне те мое здоров'я
та й я сама?

СТЕПАН. Мені, моя єдина!
Я-ж так тебе люблю!

ОКСАНА. Тобі здається.
Ти жалуеш мене, але любити...
таки й нема за віщо... Я тепер
така недобра стала, вередлива...

СТЕПАН. Ні, ні, моя хороша!

ОКСАНА. Я—хороша?

Хоч-би й була коли яка краса,
то вже давно вона з обличчя спала...

СТЕПАН [гладить її руку, низько похиливши голову].

Ти шарпаєш себе речами тими.

Не треба стілько говорити...

ОКСАНА. Правда...

СТЕПАН. Та й що картатися словами, люба?

Нас доля так уже скарала тяжко,
що певне й Бог простить усі гріхи.
Хто кров із ран теряв, а ми із серця.
Хто засланий, в турму замкнутий був,
а ми несли кайдани невидимі.

Хто мав хвилини щастя в боротьбі
а нас важка, страшна душила змора,
і нам не відлено було снаги
ту змору подолати...

ОКСАНА [спокійніше й лагідніше, ніж досі].

Так, се правда.

Але ніхто цього не зрозуміє,
поки ми живі. Отже треба вмерти.
Ти певне довше проживеш, ніж я,—
до рук тобі свій заповіт віддам я,
а ти його передаси родині
і братчикам, хто ще живий лишився.

СТЕПАН [з гострою тugoю].

Ой, краще-б я тобі таке казав!

ОКСАНА [підводиться і прихильє його до себе].

Ні, любий, ти на світі потрібніший,

тобі ще є про що й про кого дбати.

Борцем не вдався ти, та після бою

подоланим подати пільгу зможеш,
як ти не раз давав... На бойовиську
не всі-ж померли, ранених багато...
поможеш їм одужати, то може
колись там... знов зібравши до бою,
вони тебе згадають добрим словом...
а як і ні—не жалуй, що поміг.

[Сидять який час мовчки, обнявшись].

Степан [підводиться і подає Оксані руку].

Ходім, я заведу тебе до хати.

Бач, сонце вже навзаході.

Оксана.

Ходім.

[Спіраючись на руку Степанову, іде до будинку.
Не доходячи рундука, спиняється і обертається,
дивлячись на західне сонце, що вже зникає за
обрієм].

Добраніч, сонечко! ідеш на захід...
Ти бачиш Україну—привітай!

27—29. IV. 1910.

УВАГИ ДО IV ТОМУ.

Драм. поема „У катакомбах“, діалог „В дому роботи“, перша, друга і половина третьої дій драми „Руфін і Присцилла“ були написані в Київі 1906-го року в зазначеній тут послідовності (дата викінчення „В дому роботи“ — 18/x). Після того Леся Українка перервала роботу над „Руфіном і Присциллою“ майже на цілий рік і відковила аж в осені 1907 року в Ялті по викінченні драм. поеми „У пущі“ (див. уваги до III тому). Перші дві з половиною дій „Р. і П.“ написані встяж, у короткий час і пізніше майже не поправлялися; останні коптували довгої праці, сполученої з спеціальним научитуванням дотичної історичної літератури. В цій праці пройшов цілий 1908-ий рік в Ялті; за перерву була тільки коротка поїздка до Берліну і написання сцени „Айша та Мухаммед“ і прозаїчної студії „Розмова“. Остаточно зредаговано „Руфін і Присциллу“ на початку 1908-го року в Телаві (центр і давня столиця Кахетії), і відтіль рукопис було послано до редакції „Літературно-Наукового Вістника“. В наслідок листа, в якім з приводу прочитаного рукопису висловлювалася, поруч з високою оцінкою, думка, що У акт „Руфіна і Присцилли“ не степенує, а ослаблює враження, Леся написала до редакції „Літ.-Наук. Вістн.“, щоб цього

акту не друкувати і так було вчинено. Тому, що Леся не висловлювала волі, щоб цей акт і взагалі не друкувався ніде, він у нинішнім виданні публікується (вперше) за рукописом. Перші 4 акти подаються за текстом „Літ.-Наук. Віст.“ з поправками, що зробила сама Леся на цім тексті. З приводу редакції I—IV дій треба зазначити, що вона є неповна. Леся передбачала, що російська цензура викреслить деякі місця, вбачаючи в них образу для християнства, і тому, щоб уникнути логичних і формальних вад, які повстають у наслідок викреслювання і не можуть бути полагоджені, коли автор не живе в місці цензури і друку, сама виготовала редакцію, яка-б могла пройти через цензуру. Рукопис з повною редакцією Лесі послали до Львова в Наукове Т-во ім. Шевченка на схов*) і там він був знищений разом з багатобо́льшим рукописами 1915 р., коли російське військо громило приміщення Наукового Т-ва. (Хроніка Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові. ч. 63—64, стор. 71, 72, 76).

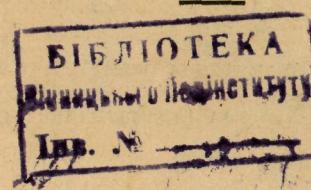
„На полі крові“ і „Йоганна жінка Хусова“ написані в першій половині 1909 року в Телаві (точні дати викінчення першої поеми—2/II, а другої—3/V під текстом).

„Бояріння“ написана в Гелуані (по франц. Hérouan, по англ. Hilwan), коло Каїра в протязі трьох днів (27-29/I 1910 р.) і пізніше не поправлялася. (Текст „Бояріння“ в цьому виданні дано за рукописом).

*) „Літ.-Наук. Вістн.“ хоч офіційно видавався рівночасно у Київі і Львові, але фактично для ощадності друкувався тільки в Київі.

ДРУКОВАНО ВПЕРШЕ:

- I. „У катакомбах“ — „Рідний Край“, 1906 р. № 19. II. „Руфін і Присцилла“ — „Літ.-Наук. Вістник“, 1911 р. кн. X і XI. III. „В дому роботи, в країні неволі“ — „Нова Громада“, 1906, XII. IV. „Айша та Мохаммед“ — „Дзвін“, 1913. № 1. V. „На полі крові“ — „Літ.-Наук. Вістник“, 1910. XII. VI. „Йоганна жінка Хусова“ — „Рідний край“, 1909. № 32, 33. VII. „Бояріння“ — „Рідний Край“, 1914. № 1—6.

Переведено з

ЗМІСТ IV-го ТОМУ:

	СТОР.
У КАТАКОМБАХ (драматична поема)	5
РУФІН і ПРИСЦІЛЛА (драма в 5 діях)	30
В ДОМУ РОВОТИ, В КРАЇНІ НЕВОЛІ (діалог) .	209
АЙША та МОХАММЕД	219
НА ПОДІ КРОВІ (драматична поема)	227
ЙОГАННА ЖІНКА ХУСОВА (драматичний етюд) .	251
БОЯРИНЯ (драматична поема)	289
Примітки	341

Очень

Читарені

Слушані